

T U R U L

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és a Magyar Történelmi Társulat
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG
MMXXIII

TARTALOM

1. Értekezések

KÖRMENDI TAMÁS: II. András első nagypecsétjének elvesztéséről	53
RUDOLF VERONIKA: Megjegyzések I. Károly első és második házasságához.....	64
NOVÁK ÁDÁM – ÖLBEI TAMÁS – VISEGRÁDI RENÁTA: Magyar zsoldosok címerei Mantovából	73

2. Kisebb cikkek

HALMÁGYI MIKLÓS: Hol volt Gizella királyné Bakonybélnek juttatott szőlőadománya? – Mátra vagy Makra? Egy paleográfiai probléma birtoktörténeti vonatkozásai	87
B. HALÁSZ ÉVA: Zágráb megye szolgabíráinak archontológiája 1333–1457 között	94

3. Felejtés ellen való forgácsok

KOVÁCS VIKTÓRIA: Mátyás király 1468. szeptember 29-i dekrétumának csonka példánya a körösnadányi Nadányi család pusztakovácsi levéltárában	98
---	----

TURUL

XCVI. évfolyam

2023. évi 2. füzet

A Turul folyóirat alapítója a Magyar Heraldikai és
Genealógiai Társaság. Alapítva 1883. évben.

Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(székhely: H-1088. Budapest, Múzeum körút 6–8., 1. em. 156.)

Felelős kiadó: DR. PANDULA ATTILA (MHGT, elnök)

Felelős szerkesztő: DR. RÁCZ GYÖRGY (főszerkesztő)
Szerkesztőség: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Postacím: H-1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4., II. em. 56.
E-mail cím: turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság: PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés: SZALONTAI ATTILA
Nyomdai munkák:
Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: MAROSI ATTILA
ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatta:

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

KÖRMENDI TAMÁS II. András első nagypecsétjének elvesztéséről¹

About the Disappearance of the First Great Seal of King Andrew II of Hungary

The paper is an attempt to analyse the authenticity and the credibility of the royal charters of 1216 and 1217 whose corroborations state that the first great seal of King Andrew II was lost when some of the Hungarian magnates assassinated Queen Gertrudis in 1213. The last of these charters (and in fact the only one which was issued in 1217) seems to be problematic, because it confirms a royal donation the original of which was authenticated with the first great seal on one hand, and was dated for 1214 on the other – that is to say, certainly after the murderous attempt on Queen Gertrudis. We examine the arguments of Gyula Pauler (1899) and Imre Szentpétery (1916, 1923) only to find out that the latter had in fact no valid evidence to prove that the charter of 1217 – albeit being totally authentic – had been composed negligently by the personnel of the royal chancellery who included the confusing corroboration mistakenly and simply by chance. We are then trying to prove, through a philological analysis of its text, that the corroboration of the charter of 1217 must be regarded as the outcome of a conscious and elaborate re-composition of the original formule, and thus it must have been included quite willingly in the confirmation of the original donation of 1214. As the charters of 1214 and 1217 are beyond any doubt authentic, we see no other possibility than to conclude that the first great seal of King Andrew II of Hungary was in fact not lost during the assassination of Queen Gertrudis but some time later, and it must have been the negligent personnel of the royal chancellery who tried to blame it all to the turbulent circumstances after the death of the royal consort.

Bácsyati Dániel a közelmúltban izgalmas tanulmányt jelentett meg folyóiratunkban a 13. századi magyar királyi felségi pecsétéről. Munkájában kitért II. András király 1213-ig vagy 1214-ig használt első tyariuma elvesztésének körülményeire is, és ennek kapcsán azzal tisztelt meg, hogy vitába szállt² az én egyik korábbi megállapításommal is: jómagam ugyanis Pauler Gyula véleményét³ elfogadva két írásomban is megkérdőjeleztem, hogy a pecsétnyomó valóban Gertrúd királyné 1213. szeptember 28-i meggyilkolásakor tűnhetett volna el.⁴ Bácsyati ellentétes álláspontra helyezkedett, és ezzel kapcsolatban Szentpétery Imrének a Turul hasábjain 1916-ban II. András pecsétjeiről közzé tett dolgozatára hivatkozott,

amelyben a jeles diplomatikus valóban cáfolni igyekezett Pauler véleményét.⁵ Azt azonban Bácsyati tanulmánya sajnos nem említette, hogy Szentpétery ezt követően már 1923-ban kénytelen volt felülvizsgálni a legfontosabb (sőt tulajdonképpen egyetlen) olyan konkrét érvét, amelyek alapján hét évvel korábban a pecsét elvesztését még Pauler álláspontját elutasítva a merénylethez kötötte.⁶

Magam az említett írásaiban csak röviden reagáltam Szentpétery véleményére.⁷ Részletesebben egyfelől azért nem foglalkoztam vele, mert – amint azt már az idézett helyeken is jeleztem, és amint azt az alábbiakban részletesebben is bizonyítani igyekszem majd – megítélesem szerint joggal tekinthetjük meghaladottnak. Másfelől én ezekben a dolgozataimban csak érintőlegesen, Gertrúd politikai befolyását vizsgálva foglalkoztam a pecsét eltűntének kérdésével: sokatmondó adaléknak véltem és vélem ugyanis II. András első hitvesének hatalmáról, hogy 1213-ban a király vagy a felesége kezén hagyta hátra az uralkodói akaratnyilvánítás legfontosabb hitelesítő eszközét, vagy a kortársak legalábbis nem

1 Köszönöm szépen Rudolf Veronika kolléganőmnek (ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék) a dolgozatom kéziratához fűzött észrevételeit és javaslatait.

2 Bácsyati Dániel: A 13. századi uralkodó nagy- és kettőspecsétek kronológiája. Turul 94. (2021) 1–2. 6. jegyz.

3 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1899.² II. 495–496. 53. jegyz.

4 Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Tanulmánykötet. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre 2014. (Ferenzy Múzeum kiadványai. A. sorozat: Monográfiák 2.) 119–120.; Körmendi Tamás: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2019. (Közlemények Székesfehérvár történetéből 2.) 47.

5 Szentpétery Imre: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul 34. (1916) 2–4.

6 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987. [a továbbiakban: Reg. Arp.] 315. sz.

7 Körmendi T.: Gertrúd elleni merénylet i. m. 119. 194. jegyz.; Körmendi T.: Megjegyzések i. m. 47. 12. jegyz.

gondolták teljességgel hihetetlennek, hogy ilyesmi előfordulhatott. A kérdést viszont mindezek után talán érdemes lehet alaposabban is megvizsgálnunk. Dolgozatomban ezért a forrásanyag és az eddigi történetírói állásfoglalások ismertetése után előbb immár tételesen is cáfolni igyekszem Szentpétery véleményét, majd megpróbálom további történeti és filológiai érveket is felhozni korábbi álláspontom védelmében.

* * *

II. András király kancelláriája 1216-ban az uralkodó négy korábbi oklevelét is megújította, mégpedig:

1. a Sándor ispán javára tett 1206-i adományt⁸ Csütörtökhely (Cheturtychyel) prédiáról és az ottani vásárjövedelemről;⁹
2. a Tamás nyitrai ispán javára tett 1208-i adományt¹⁰ a korábban a pozsonyi várhoz tartozó Bazin (Bozen) földről;¹¹
3. a Sebes királyi pohárnokmester javára tett 1209-i adományt¹² Szentgyörgy (Sengurg) prédiáról és a hozzá tartozó Cseklész (Ceki), Ivány (Ioan), Kosztolány (Cazteilan) és Éberhart (Ybrehart) falvakról;¹³
4. végül az ugyanezen Sebes mester javára tett korábbi adományt a Nyitra megyei Kosztolány (Costulan) földről.¹⁴

Fontos megjegyeznünk: Szentpétery helytálló megállapítása szerint valamennyi felsorolt esetben csupán a korábbi adománylevelek megújításáról (*renovatio*), nem pedig oklevél-átírásról (*transsumptum*) van szó,¹⁵ hiszen sem keretoklevellet nem készítettek a másolás során, sem az eredeti oklevél szövegét nem másolták bele teljes egészében az új dokumentumba. A megújító oklevelekben keretszöveg helyett csak a *renovatio* idejének megfelelő új corroboratio és datatio szerepel, amelyeket az eredeti irat azonos funkciójú oklevélrészeneinek helyére illesztettek.¹⁶ A felsorolt megújító diplomák közül az első három helyen említettek eredetiben is fennmaradtak, míg a negyediket (a kosztolányi oklevelet) a győri káptalan 1397. október 19-i átírásából ismerjük. Corroboratiójuk mind a négy esetben szinte szóról szóra ugyanazt a szöveget tartalmazza, minimális eltérésekkel. Magyar fordításban ez így hangzik: „De mivel jelen privilegium sorát egykor előbbi pecsétünk védelmével jelölték meg, amely Gertrúd

királyné, legkedvesebb hitvesünk meggyilkolásakor elvesztett, jelen iratot jónak láttuk megújítani, és másik pecséttel – amelyet a fonák mesterkedés csalárdságai ellen, amelyek alkalmasint megeshetnek, készítettünk –, hogy a fent említett N föld / prédiám általunk tett adománya úgy a mi időnkben, mint utódaink idejében mindig erősen és visszavonhatatlanul fennmaradjon, örökre megszilárdítottuk.”¹⁷ Az elvesztett „előbbi pecsét” csakis II. András király első nagy pecsétjét¹⁸ jelentheti: a szentgyörgyi oklevél eredetijén ugyanis ez a mai napig rajta függ.¹⁹

1217-ben ezek után az uralkodó azt az 1214-i adományt²⁰ is megújította, amellyel Tamás fia: Sebes ispánnak két ekényit adott az udvarnokok földjéből a talán Pozsony vármegyében fekvő Szőlösön (Zeuleus), illetve teljes egészében neki juttatta az ugyancsak Nyitra vármegyei Gyrok (Girok) földet.²¹ A megújító oklevél corroboratiója tartalmát (és részben szóhasználatát) tekintve hasonló az előzőekhez, ám nem pontosan ugyanúgy szól: „De mivel ezen ügylet sorát egykor előbbi pecsétünk képével jelölték meg, amelynek ereje egészen elenyészett, hiszen legkedvesebb hitvesünk, a boldog emlékü Gertrúd királyné meggyilkolásakor oda lett, a fonák mesterkedés ármányait és bármiféle csalárdság magvetését megelőzően a jövőre nézvést, másmilyen pecséttel, amelyet azután készítettünk, megújítván megszilárdítottuk, és nemzedékek nemzedékein át utódainknak ajánlottuk, hogy csorbítatlanul megőrizzék.”²² A szőlősi oklevél 1214-i eredetijéről a pecsét sajnos hiányzik (sőt már 1916-ban is egészen biztosan hiányzott),²³ azonban abból a tényből, hogy ez az oklevél is megújításra szorult, alighanem joggal következtettek és következtetünk arra, hogy eredetileg ugyanazzal a typariummal hitelesíthették, mint az imént ismertetett 1216-i iratokat.²⁴

8 HU-MNL-OL-DL 45. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]; Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislava 1971–1987. [a továbbiakban: CDES] I. 111.; Reg. Arp. 225. sz.

9 HU-MNL-OL-DL 76.; CDES I. 161–162.; Reg. Arp. 305. sz.

10 HU-MNL-OL-DL 47.; CDES I. 113–114.; Reg. Arp. 234. sz.

11 HU-MNL-OL-DL 75.; CDES I. 160–161.; Reg. Arp. 304. sz.

12 HU-MNL-OL-DL 57.; CDES I. 121–122.; Reg. Arp. 242. sz.

13 HU-MNL-OL-DL 80.; CDES I. 162–163.; Reg. Arp. 306. sz.

14 HU-MNL-OL-DL 82.; CDES I. 163–164.; Reg. Arp. 307. sz.

15 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 3.; Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 91.

16 Vö. Szentpétery I.: Magyar oklevéltan. i. m. 80–81., 91.

17 „Verum quia presentis privilegii series prioris sigilli nostri munimine, quod in occisione regine Gertrudis nostre dilectissime coniugis fuit deperditum, consignata fuerat, presentem paginam renovandam fore dignum duximus et alio sigillo, quod contra false cavillationis dolositates que possent accidere, parari fecimus, ut facta per nos predictae terre Bozen / predicti prediis Sengurg donatio tam nostris, quam nostrorum successorum temporibus firma semper et intractabilis permaneret, in perpetuum roboravimus” – CDES I. 161., 163.

18 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Katalógus. Bp. 2012. (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.) 107–108. (23. sz.)

19 HU-MNL-OL-DL 57. – fotója: Takács I.: Az Árpád-házi királyok i. m. 107. (23. sz.)

20 HU-MNL-OL-DL 69.; CDES I. 143.; Reg. Arp. 290. sz. – A települések azonosítására ld. CDES I. 386, 434.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. IV. 395.

21 HU-MNL-OL-DL 85.; CDES I. 168.; Reg. Arp. 314. sz.

22 „Verum quia prioris sigilli nostri caractere, cuius vigor penitus evanuit, quod in occisione nostre karissime coniugis Gertrudis regine felicis memorie deperuit, huius negotii series consignata fuerat, false cavillationis verusitas et cuiuslibet dolositates seminarium precaves in posterum altero sigillo, quod postea parari fecimus, renovando roboravimus, et nostris successoribus in generationes generationum illibate conservandam commendavimus.” – CDES I. 143.

23 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 3.

24 II. András ugyan valószínűleg már 1213 előtt rendelkezhetett kettőspeccséttel is (Takács I.: Az Árpád-házi királyok i. m. 108–109.), ám az ezt hordozó oklevelek a szőlősi oklevél renovatiójával ellentétben rendre az egyszerűbb kiállítású privilegialisok csoportjába tartoznak, és a corroboratiójuk

A fentebb felsorolt öt dokumentum közös jellegzetességét nem csupán hasonló tartalmú corroboratiók jelentik, de az a tény is, hogy mindegyiket a Hontpázmány nemzetség később éppen szentgyörgyiként ismert ágának sarjai: Tamás ispán, valamint két fia, Sebes és Sándor részére bocsátották ki.²⁵ Mint arra már Szentpétery Imre is rámutatott, a szentgyörgyi rokonság a felsorolt *renovatió*kon kívül legalább három további oklevelet is kapott nagyjából ugyanekkor II. Andrástól: 1216-ban ugyanis az uralkodó megerősítette Sebest és Sándort mindazon javakban, amelyeket még apjuk, Tamás ispán nyert Imre királytól és tőle magától, egyszersmind jóváhagyta a fivérek között létrejött osztozkodást;²⁶ 1217-ben ezenfelül kérésükre külön is írásba foglalta Szokolca földnek az apjuk javára korábban szóban tett adományát;²⁷ ugyancsak 1217-ben pedig a csütörtökhelyi vásárvámot és a Dudvág folyón lévő vámot juttatta Sebesnek.²⁸ Hogy miért kizárólag ugyanazon nemzetség egyetlen ágából származó személyek, ráadásul apa és fiai részére szóló megújító oklevelek maradtak fenn ezekből az évekből, azt azonban sajnos nem tudjuk.²⁹

(a fentebb hivatkozott 1216-i renovatiókkal ellentétben) általában egyértelműen azonosítja is ezt a kettős pecsétet (*Szentpétery I.*: II. Endre király pecsétjei i. m. 8.; *Szentpétery I.*: Magyar oklevél-tan i. m. 98.): pl. [1217]: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bearb. Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza – Erich Reiter – Leonhard Prickler. I–V. Graz–Köln–Wien, 1955–1999. [a továbbiakban: UBB] I. 74.; 1222: UBB I. 88.; 1223: UBB I. 90. 25 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. [Reprint.] Bp. 1995. 667.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. [CD-ROM.] Bp. 2001 (Hontpázmány nem 9. Szentgyörgyi-ág I. tábla) 26 HU-MNL-OL-DL 74.; CDES I. 164–165.; Reg. Arp. 308. sz. 27 HU-MNL-OL-DL 92.; CDES I. 174–175.; Reg. Arp. 335. sz. 28 HU-MNL-OL-DL 86.; CDES I. 171.; Reg. Arp. 319. sz. – A Dudvágon lévő vámhely pontosabb azonosítására ld. *Weisz Boglárka*: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp. 2013. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) 130. 29 Jelenleg összesen 39 darab olyan adománylevélről tudunk, amelyeket II. András kancelláriája 1205–1213 között állított ki, és ezek közül csupán öt olyan akad, amelyeknek kedvezményezettjei a Hontpázmány nemzetség tagjai voltak. Ehhez mérten legalábbis meglepő, hogy II. András második nagypecsétjének használatba vételét követően kizárólag a Tamás-fiak tartották fontosnak megújíttatni a királlyal apjuk és a maguk korábbi adományait: sem más előkelők, sem pedig az egyházak javára az első nagypecsét alatt kiállított oklevelek esetében nincsen nyoma hasonló renovatióknak. Legalább ugyanennyire zavarba ejtő, hogy Sándor és Sebes viszont talán nem is minden olyan donatiót foglaltatott új oklevelekbe, amelyet II. Andrástól még az első nagypecsét alatt kelt privilegiummal juttatott nekik (vagy legalábbis nem mindegyikről maradt fenn megújító oklevél): az 1212-ben Sebesnek adott rozvágyi, bélei és galádi földekről szóló adomány ügyében (Reg. Arp. 270. sz.) renovatio például nem őrződött meg. A rejtély megoldását éppenséggel az sem könnyíti meg, hogy a Tamás és fiai részére kibocsátott oklevelek kivétel nélkül a Neo-regestrata acta anyagából kerültek át a Diplomatikai Levéltárhoz, vagyis az egykori Magyar Kamara Archivumán belül a legkorábban (1755-től) és legkezdetlegesebb módszerekkel lajstromozott, az együvé tartozó iratokat egymástól gyakran önkényesen elszakítva, irattani és levéltári kontextusukat megsemmisítve újrastrukturáló (ld. *Maksay Ferenc*: A Magyar Kamara Archivuma. Bp. 1992. 34.) irategyüttesből – így aztán azzal sem nagyon lehet próbálkozni, hogy megpróbáljuk nyomon követni az egyes iratok sorsát a 13. századtól napjainkig, hiszen azt sem tudjuk, hogy ezek a tételek mely családi levéltárak részeként és mikor kerülhettek a Kamara Archivumba. A Sándor és Sebes javára 1216-ban és 1217-ben kiállított oklevelek viszont formai szempontból hibátlanak tűnnek, hamisítás nyomát mindeddig nem sikerült kimutatni rajtuk. A család

Pray György mutatott rá 1805-ben posztumusz megjelent munkájában, hogy II. András király az első pecsétjét csak Gertrúd királyné meggyilkolásáig használta.³⁰ Pauler Gyuláé pedig az érdem, hogy először 1893-ban, majd javított kiadásban 1899-ben közzé tett eseménytörténeti monográfiájában elsőként hívta fel a figyelmet azon ellentmondásra, amely szerint egyfelől 1216-ból egyértelmű adatunk van arra, hogy a korábban használt uralkodói typarium az 1213-i merénylet alkalmával veszett el, másfelől viszont még 1214-ből is rendelkezünk olyan, eredetiben is fennmaradt dokumentummal (a szőlői oklevéllel), amelyet állítólag ezzel a bizonyos első pecséttel hitelesítettek. Amikor a királyi kancellária 1217-ben ezt a diplomát is megújította, ezúttal is arra hivatkoztak a *renovatio* okaként, hogy az eredeti dokumentum még a királyné halálakor elveszett pecsét alatt kelt. Pauler így aztán nem is adott hitelt az 1216-i és az 1217-i oklevelek corroboratióiban foglalt adatnak, amely a nyomó elkallódását a merénnyel kapcsolta össze, és ekképpen foglalta össze az eset tanulságait: „... az egész pecsét elvesztési történetében az Endre rendetlen kancelláriájának egyik bűnét látom, a melynek elpalástolására – a mint az efféle másutt is lehetne példát találni – az elvesztést a Gertrud-féle catastrophára fogták.”³¹

Szentpétery Imre ezzel az állásponttal vitakozott 1916-ban, amikor a II. András pecsétjeiről szóló tanulmányában az első nagypecsét nyomójának elvesztését a királynégyilkossággal összekapcsoló corroboratiók történeti hitele mellett érvelt (dolgozatában ugyan teljes joggal mindvégig az 1216-i megújító oklevelek egész sorozatára utalt, ám konkrétan csak ugyanazt az egy tételt idézte közülük, amelyiket Pauler is: a szentgyörgyi oklevél megújítását). Argumentációjában alapvetően három érvre alapozott, amelyekre azonban jelentősen eltérő bizonyítási terhet helyezett, és amelyeknek jelentősen eltérő terjedelmet is szentelt írásában. Először is, mindenféle forráshivatozás vagy részletbe menő indoklás nélkül, egyetlen mondatban, *ex cathedra* elutasította Paulernek azon felvetését, amely szerint II. András kancelláriáján „rendetlenség” uralkodott volna. Másodsor, hasonlóképpen sommásan kijelentette: „... minden rendetlenség mellett

II. András királytól nyert adományai utóbb egyébként valóban veszélybe kerültek: egyfelől ugyanis Bazint és Csütörtökhelyet jóval később Béla ifjabb király más birtokokkal együtt valóban elvette tőlük az örökadományok felülvizsgálata során, amint arról a birtokok restitúciójáról II. András nevében 1231-i évszám alatt kibocsátott, ám nem minden gyanú felett álló irat beszámol (HU-MNL-OL-DL 174.; CDES I. 265.; Reg. Arp. 471. sz. – köszönöm Rudolf Veronikának, hogy az adatra felhívta a figyelmemet); másfelől éppen 1231-ben a pozsonyi várjobbágyok is perelték Hontpázmány nembéli Sebest egész sor olyan birtokkal kapcsolatban, amelyek szerintük a vár jogához tartoztak (ezekkel kapcsolatban viszont Béla ifjabb király Sebes javára ítélt – HU-MNL-OL-DL 166.; CDES I. 272–273.).

30 *Georgius Pray*: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budae 1805. 23. – Szórszállhasogatásnak tűnhet, de azért szögezzük le: Szentpétery kijelentéseivel ellentétben Pray sem azt nem állapította meg, hogy II. András az uralkodása során három pecsétet használt volna (sőt egyértelműen csak két pecsétjét említi: *Pray, G.*: Syntagma i. m. 24.), sem pedig azt nem írja sehoh, hogy az első pecsét éppen a Gertrúd elleni merénylet alkalmával tűnt volna el (vö. *Szentpétery I.*: II. Endre pecsétjei i. m. 2.).

31 *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 495–496: 53. jegyz.

is képtelenség feltenni, hogy pusztá hazugság, amit az oklevelek ilyen következetesen hoznak fel az elvesztés ideje s körülményei gyanánt.³²

Harmadszor, sokkal részletesebben és alaposabban kifejtve, azt igyekezett igazolni, hogy a szőlősi oklevél 1217-i *renovatióját* írásba foglaló diploma – akár hamisítványnak kell tekintenünk, akár hitelesnek fogadjuk el – mindenképpen az 1216-i oklevelek mintájára, talán egyenesen azok felhasználásával készült, és az 1213-i oklevelek megújítását indokló (az 1214-ben kelt oklevél esetében tehát értelmetlen és felesleges) corroboratiót tévedésből másolták bele a hamisítók vagy a kancellária alkalmazottai. Ennek során mindenekelőtt leszögezte, hogy az eredeti szőlősi oklevél 1214-i évszáma valószínűleg nem hibás, valamint hogy az iratot mind belső, mind külső ismertetőjegyei alapján hitelesnek tekinthetjük. Ezt követően az 1217-i megújító oklevelet vette górcső alá. Megállapította, hogy a külső ismertetőjegyek alapján ez az irat sem tűnik hamisnak, szövege azonban problémás. A *datum per manus* azt a Tamást említi kancellárként, aki – legalábbis a Szentpétery ekkori megállapítása szerint – már 1216 végén átadta volna hivatalát az 1217-i oklevelekben aztán folyamatosan a királyi írószerv vezetőjeként szereplő Ugrinnak. Szentpétery a kancellár-váltással kapcsolatban arra a szintén 1216-i évszám alatt kelt oklevélre hivatkozott, amelyben II. András király megerősítette Baksa nembéli³³ Botch fiát: Tamást a korábban neki adományozott Lengyend³⁴ (Lengend) föld birtokában, illetve a királyi birtokból további adományhoz juttatta a Mátra hajlatában (*in sinu Matra*).³⁵ A szőlősi oklevél 1217-i megújítása alkalmával a méltóságsor ezenfelül Ipócot sorolja fel mint erdélyi vajdát, jöllehet az ugyanezen évben kelt összes többi kancelláriai kiadvány már Ipóc hivatali utódát, Raphaint nevezi meg a méltóság betöltőjeként. Szentpétery ezen két – tehát a Tamás kancellárra és Ipóc vajdára vonatkozó – archontológiai adat alapján arra következtetett, hogy a szőlősi oklevél 1217-i megerősítése valószínűleg nem hamis, de mindenképpen 1216-i minták felhasználásával készült, és csupán a másoló óvatlansága miatt kerülhetett a corroboratióba az 1214-i szőlősi oklevélre valójában nem is vonatkozó fejtegetés, hogy ti. a *renovatio* oka az eredeti iratra függesztett korábbi

királyi pecsét nyomójának 1213-i elvesztése lett volna. Az eredeti szőlősi oklevél 1214-ben tehát már II. Andrásnak egy másik (valószínűleg a második) pecsétje alatt készült volna, és az 1217-i megújítás corroboratiója egyszerűen téves lenne. Mivel pedig ekképpen Szentpétery álláspontja szerint valójában nincsen is olyan, hitelt érdemlő 1214-i adatunk, amely igazolná II. András első pecsétjének meglétét a Gertrúd királyné elleni merénylet után, bizvást elfogadhatjuk az 1216-i oklevelek egész sorában elismételt magyarázatot: az első pecsétnyomó akkor veszett el, amikor az uralkodó hitvese tragikus halált halt.³⁶

Szentpétery fenti érvelése szempontjából kulcsszerepe van annak a lengyendi oklevélnek, amely tulajdonképpen egyedüli forrásként bizonyítaná, hogy Csák nembéli Bäs fia:³⁷ Ugrin már 1216 végén átvette Tamás székesfehérvári prépost helyét a kancellária élén. Erről a dokumentumról Fejérpataky László már 1885-ben,³⁸ Karácsonyi János pedig 1902-ben jelezte, hogy a keltezésével problémák vannak,³⁹ Szentpétery azonban a fentebb idézett tanulmányában ennek ellenére is kétségtelen hitelűnek fogadta el a dátumával együtt. Nem így az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzékében, amelynek első füzetében – ahogyan arra már a bevezetőben is utaltam – éppen Fejérpatakyra és Karácsonyira hivatkozva 1217-hez tette a lengyendi oklevelet.⁴⁰ Mint arra emlékezhetünk, ennek az iratnak az 1216-i keltezése kulcsszerepet játszott Szentpétery azon gondolatmenetében, amely a szőlősi oklevél 1217-i megújítása során az 1216-i minták mechanikus (és végső soron értelmetlen) átvételét próbálta bizonyítani, és amelynek a végén elutasította *renovatio* tanúságtételét a Gertrúd meggyilkolásakor állítólag elveszített pecsétnyomó 1214-i használatáról. Ha tehát a lengyendi oklevél valójában 1217-ben kelt, akkor Szentpétery álláspontja mindenképpen felülvizsgálatra szorul, még ha szerzője az után is ragaszkodott hozzá,⁴¹ hogy legfontosabb érvének kulcsforrásával kapcsolatban kénytelen volt visszakozni.

I. Szentpétery Imre érveinek kritikája

Mint fentebb láttuk, a magyar diplomatika monográfusa három argumentumra hivatkozva igyekezett alátámasztani, hogy az 1216-i oklevelek corroboratiójában olvasható történetet – hogy ti. II. András király első nagypecsétjének nyomója akkor veszett el, amikor Gertrúd királyné 1213. szeptember 28-án merénylet áldozatául esett – hitelesnek kell elfogadnunk: egyrészt azzal a sommás állítással, amely szerint II.

32 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 2.

33 Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. III. 113.

34 Az oklevélben a vármegye nevének megadása nélkül szereplő „Lengend” névalakot Györffy György azonosította a Heves megyei Lengyenddel (Történeti földrajz i. m. III. 112–113.). Richard Marsina ellenben a Nyitra megyei Legéndnek feleltette meg (CDES I. 168.). Bővebb magyarázatot sajnos egyikük sem fűzött a megállapításához. Magam azért Györffy véleményét fogadom el, mert egyfelől az oklevélben „Lengend” mellett a király „lakatlan vidéken, a Mátra hajlatában, az adott föld tőszomszédságában fekvő földjéből” adományozott további javakról is szó esik (etiam... de terra propria in deserto in sinu Matra date terre contigua dedimus – HU-MNL-OL-DL 79.; Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp. 1860–1874. XI. 139.; vö. CDES I. 169.). Másfelől pedig az oklevélben „Lengend” határosaként említett „villa Drug” könnyűszerrel azonosítható a Heves megyei Doroggal vagy Dorogházával (Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. III. 80.), míg Nyitra megyében „Drug” nevű faluról nem tudunk (Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. IV. 369–378.).

35 HU-MNL-OL-DL 79.; CDES I. 169.; Reg. Arp. 315. sz.

36 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 2–4.

37 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 356. 801. jegyz.

38 Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 95.

39 Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek 1400-ig. Bp. 1902. 48–49. [reprint: Bp. 1988. 60–61., a továbbiakban erre hivatkozom] (32. sz.)

40 Reg. Arp. 315. sz.

41 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 113–114.

András kancelláriáján pedig „rend” volt; másrészt azzal a gondolattal, hogy a pecsétnyomó elvesztéséről szóló beszámoló azért tekintendő hitelesnek, mert több oklevélben is szerepel; harmadrészt pedig azzal az eszmefuttatással, amely 1216-i minták használatát igyekezett igazolni a szőlősi oklevél 1217-i megújításánál (és amelynek szempontjából kulcsfontosságú a lengyendi oklevél tanúbizonysága).

Az első észrevétellel rendkívül nehéz érdemben vitatkozni, hiszen azt Szentpétery egyáltalán nem indokolta. Kétségkívül igaz, hogy 1212 után a kancelláriai kiadványok egyre egységesülő formát mutattak,⁴² az azonban legalábbis kérdéses, hogy éppen az 1210-es években mennyire volt szervezett és zökkenőmentes az írószerv munkája. Hogy csak azoknál az aggályoknál maradjunk, amelyeket maga Szentpétery említ ezzel kapcsolatban diplomatikai kézikönyvében: egyfelől nagyon úgy tűnik, hogy az iratok végleges tisztázását végző személyek IV. Béla trónra léptét és még inkább az 1250-es éveket megelőzően jóformán esetről esetre és oklevélről oklevélre változtak,⁴³ másfelől az alkancellári hivatal 1209-i megjelenése nyomán átalakuló (és valószínűleg nem egyik pillanatról a másikra kiforrott formában megújuló) szervezettel kell számolnunk,⁴⁴ ahol a feladatkörök sem feltétlenül lehetnek azonnal egyértelműen és végleges érvénnyel tisztázottak a kancellár és helyettese között. Azt persze nem vitatom, hogy a királyi pecsétnyomó elvesztésénél súlyosabb vétek valóban nehezen képzelhető el az írószerv munkatársai részéről, ám talán az sem vet sokkal jobb fényt rájuk, ha azt kell feltételeznünk, hogy ész nélkül hordtak össze az adománylevelekben tücsköt-bogarat, és az oklevél hitelességét is kockára tették egy oda nem illő (és a megújított irat dátumával nyilvánvalóan ellentmondásban álló) corroboratio beillesztésével. Akár az előbbi történet, akár az utóbbi, bajosan beszélhetünk arról, hogy II. András kancelláriáján 1213/1214 körül, illetve 1217-ben minden tekintetben „rend” uralkodott volna.

A második argumentummal véleményem szerint az a legnagyobb probléma, hogy figyelmen kívül hagyja: a pecsét elvesztését a merénnyel összekapcsoló forrásaink kivétel nélkül annak a kancelláriának a kiadványai, amely – ha a nyomó esetleg mégsem a gyilkosság során kallódott el – érdekelt volt a történet ezen változatának terjesztésében. Ráadásul az 1216-i oklevelek ide vonható corroboratiói szinte tökéletesen azonos megszövegezésűek: nyilvánvaló tehát, hogy esetükben nem négy darab független szöveg tanúval van dolgunk, hanem egyazon formula négyzseri elismérlésével, amelytől nagyrészt eltérő fogalmazatot csupán a szőlősi oklevél 1217-i megújítása mutat (azonban ezt is kétséget kizáróan az 1216-i

formula jelentős variálásával állították elő, ld. dolgozatom filológiai fejezetében). A corroboratio hitele mellett látszólag felhozható öt forrás így aztán máris egyetlen eredeti szöveges archetípusra redukálódik, ez pedig igazán nem mondható soknak.

Szentpétery a legnagyobb súlyt a harmadik megfigyelésére helyezte: arra ti., hogy szerinte a szőlősi oklevél 1217-i megújítását valójában az 1216-i *renovatio*ok felhasználásával állították volna össze. Két érvet hozott fel ezzel kapcsolatban: az egyik a vajdák archontológiájára (pontosabban a Bogátradvány nembéli⁴⁵ Ipóc és Rafain vajdák hivatalviselésére vonatkozó adatokra) épített, a másik pedig arra az észrevételre, hogy Ugrin kancellár már 1216-ban váltotta volna Tamás fehérvári prépostot a királyi írószerv élén. Ami az előbbit illeti: ez az érv könnyűszerrel cáfolható. Valóban tény persze, hogy Ipócot – a szőlősi oklevél megújítása kivételével – egyetlen forrásunk sem nevezi többé vajdának 1216 után, csakhogy az utóda, Rafain sem szerepel vajdaként 1217 előtt.⁴⁶ A személycserére tehát ennek alapján akár 1217 elején is sor kerülhetett, ekképpen pedig Ipóc felbukkanása a méltóságsorban egyáltalán nem bizonyít szükségszerűen 1216-i mintákat. Marad mindezek után egyetlen döntő érvként Szentpétery azon megállapítása, amely szerint Tamás fehérvári prépost helyére már 1216 végén Ugrin került volna a kancellárként. Ez utóbira azonban az egyetlen forrást az 1216-i dátum alatt kelt lengyendi oklevél jelentette: ha tehát ennek tényleg hibás a keltezése, és valójában egy évvel később állították ki, akkor az egyetlen olyan konkrét forrásadat is elesik, amely azt igazolhatná, hogy a szőlősi oklevélnek a pecsét elvesztése kapcsán a Gertrúd elleni merénnyel emlegető 1217-i *renovatio*ja során valójában az 1213-i oklevelek 1216-i megújításait használták volna mintául.

A lengyendi oklevél eredetiben nem maradt ránk, csupán Béla ifjabb király 1230-i átírásában.⁴⁷ Mint arra fentebb már utaltam, elsőként Fejérpataky László vette észre, hogy a bemásolt iratban az 1216-i éves keltezés és az oklevél kiállításáért felelős kancellárt Ugrinként megnevező *datum per manus* ellentmond egymásnak, ám a modern értelemben vett diplomatikai kutatás hazai doyenje érdekes módon nem a dátumot, hanem a névadatot vélte tévesnek.⁴⁸ Dolgozatában ezt a megállapítást sajnos egyáltalán nem indokolta, de talán azt feltételezhetette, hogy az átírás során egy későbbi oklevélből vett *datum per manus* kerülhetett a szövegbe. Karácsonyi János már az eredeti lengyendi oklevél 1216-i éves keltét javította 1217-re, azonban magyarázatokba ő sem bocsátkozott, ellenben hivatkozott mindezzel kapcsolatban Fejérpatakynek arra a fentebb idézett munkájára, amelyben ilyen megállapítás valójában nem szerepel.⁴⁹ Szentpétery Imre mindezek után 1923-ban Karácsonyi álláspontját elfogadva és Fejérpatakyt

42 Veres Kristóf György: A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között. Turul 92. (2019) 17–18.

43 „Ebben a tekintetben nagyon tanulságos eredményre vezet az e korból való eredeti oklevelek írásának összehasonlítása... A valószínűleg a királyi udvarban írt okleveleknek változatos, sokféle írása pedig arra vall, hogy nem voltak állandó írnokok alkalmazva, hanem úgyszólván esetről-esetre bízták meg az udvarnak egy-egy hozzáértő emberét” – Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 88.; vö. Hajnal István: IV. Béla király kancelláriájáról. Turul 32. (1914) 8.

44 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 85.

45 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 309. 305. jegyz.

46 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 37.

47 HU-MNL-OL-DL 79.; CDES I. 259.; Reg. Arp. 589. sz.

48 „Tévesen van datálva az ő [ti. Ugrin – K. T.] kezéből egy 1216. oklevél, mikor még Tamás volt a kancellár.” – Fejérpataky L.: A királyi kancellária i. m. 96.

49 Karácsonyi J.: A hamis, hibáskeltő i. m. 60–61. (32. sz.)

is idézve maga is 1217-hez tette a lengyendi oklevelet, továbbá megjegyezte egyfelől, hogy a keltezés korrekciója azért elképzelhető, mert az irat kizárólag másolatból ismert (vagyis a dátumot a másolás során is elronthatták), másfelől viszont azt is jelezte, hogy az oklevél szerkezete eltér a „szokásos formáktól” – amit ő a kancellárváltással indokolt.⁵⁰

Ha mármost alaposabban szemügyre vesszük a lengyendi oklevél szerkezetét és formuláit, akkor felemás képet kapunk. Az irat csakugyan átmeneti formát mutat a Szentpétery által „ünnepélyes” privilégiumként, illetve „egyszerűbb” privilégiumként meghatározott II. András-kori oklevéltípusok⁵¹ között: az előbbi csoporthoz közelíti, hogy intituliációjában a király valamennyi uralkodói címe szerepel az *in perpetuum* formulával, valamint hogy *datum per manus*-szal felszerelt datatióval készítették; míg a második kategóriával rokonítja, hogy elmarad benne a méltóságsor. Ami az invocatio hiányát illeti, ez időrendben az egyik első olyan oklevél,⁵² amelyben a protocollum két részének, az invocatióknak és az intituliációnak a királyi kancellária kiadványaiban először 1181-ben felbukkanó, majd 1192-től egészen 1216-ig kizárólagosnak tekinthető és ekkoriban szoros egységet alkotó mintája⁵³ sérül: ez talán az 1213-tól kimutatható⁵⁴ „egyszerűbb” privilégiumlevelek hatásával magyarázható,⁵⁵ ám kétségkívül nehéz lenne összhangba hozni Tamás kancellár hivatalviselésének monoton következetességgel működő gyakorlatával.

A lengyendi oklevél arengája azok számát szaporítja, amelyeket a történeti kutatás II. András „új intézkedései” (*novae institutiones*) elvi programbeszédékként szokott értékelni.⁵⁶ Ez az arengatípus Ugrin hivatalviselése alatt kiemelkedően gyakori, ám ezt megelőzően Tamás idejében sem éppen ismeretlen.⁵⁷ Konkrétan az a formula pedig, amelyet a lengyendi oklevélben is olvashatunk,⁵⁸ első ízben és rövidebb formában 1216-ban bukkan fel, vagyis éppen akkoriban, amikor Tamás felelt az uralkodói oklevéladásért.⁵⁹ Ugrin alatt az írószerv egyetlen másik fennmaradt kiadványában sem szerepel, ám

Bél nembeli⁶⁰ Kilit egri prépost 1219–1224 közé tehető⁶¹ kancellári működése idején annál inkább: egy 1221-ben⁶² és egy 1222-ben⁶³ kibocsátott iratban is megtaláljuk, apróbb szövegszerű eltérésekkel. Sőt a későbbiekben még Zsigmond-kori előfordulása is ismert.⁶⁴ Az a körülmény, hogy éppen Ugrin kancellársága alatt nem tudjuk a lengyendi oklevélen kívül másik iratban kimutatni, ellenben Tamás hivatalviselése során igen, természetesen nem erősíti azt a feltételezést, hogy az ezzel az arengával felszerelt diploma eredetijének kiállításáért a lengyendi oklevél *datum per manus*-ában foglalt adatnak megfelelően Ugrin felelt, nem pedig az elődje. Mivel azonban a Kilit idejéből ránk maradt példák elégségesen igazolják, hogy a formula a későbbiekben is folyamatosan ismert és használatos volt, pusztán ezen negatívum alapján semmiképpen sem jelenthetjük ki, hogy a lengyendi oklevél valójában még Tamás kancellár hivatali idejében keletkezett. A korabeli oklevelek corroboratióiban szereplő formulák vizsgálata egyébként arra enged következtetni, hogy a kancellária újabb vezetőinek rendszerint időbe telt az írószerv személyzetét lecserélniük:⁶⁵ ilyen alapon tehát az sem elképzelhetetlen, hogy Tamás egykori munkatársai legalábbis Ugrin kancellárságának első heteiben még a helyükön maradtak, és az általuk korábban megszokott használt mintakönyveket és formulákat használták tovább.

Mivel az invocatio és az intitulatio egységének megbontása, az invocatio elhagyása egyértelműen idegennek tűnik Tamás kancellár gyakorlatától, továbbá mivel az arenga vizsgálata sem zárta ki a későbbi keltezést, magam a fentiek figyelembe vételével sokkal valószínűbbnek gondolom, hogy a lengyendi oklevél eredetije 1217-ben és Ugrin hivatalviselése alatt keletkezett. Az átírt oklevélben szereplő 1216-i évszám esetleg úgy kerülhetett a szövegbe, hogy vagy az eredeti irat tisztázása során húzhatott az írnok tévedésből eggyel kevesebb rövid vonalat („vii” helyett „vi”) a kibocsátás évének utolsó római számjegyében, vagy pedig – amint azt már Szentpétery is felvetette 1923-ban – az átírás során torzulhatott a keltezés. Hogy a kancellár nevét hibázták volna el akár a másolat készítésekor, akár különösképpen az eredeti oklevél kiállítása során, az talán kevésbé hihető. A tisztán látásunkat persze nem segíti, hogy a lengyendi oklevél datatiójában az uralkodói év nem szerepel, ugyanakkor nem nagyon akad az utóbbi száz év középkortörténet-írásában olyan kutató, aki az iratot az átírásban szereplő dátumadatot elfogadva 1216-ra keltezné.⁶⁶

Mindez viszont természetesen azt is jelenti, hogy a továbbiakban nincsen okunk a szőlősi oklevél 1217-i megújításánál

50 Reg. Arp. 315. sz.

51 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 98.

52 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 5. 51. jegyz.

53 A jelzett időszakban az invocatio rendre a következő (minimális variációval): „In nomine Sancte Trinitatis et Individue Unitatis”. Az intitulatio a király nevét és uralkodói címeit tartalmazza, az utóbbiakat a „Dei gratia” formulával bevezetve és a „rex in perpetuum” formulával lezárva – Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 4–5.

54 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 98.

55 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 5.

56 Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései”. Századok 135. (2001) 251–300.; Zsoldos A.: Az Aranybulla királya i. m. 154.

57 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 11–12.

58 Reverenda regum sublimitas etsi innate sibi nobilitatis quodam privilegio largitatum suarum donis extraneis etiam debeat occurrere, precipuam tamen erga suorum subditorum differentias debet habere diligentiam, ut quanto quis sibi fidelius famulatur, tanto propensius munificentie sue donis remunerandus fore censeatur – CDES I. 169.

59 Provida regum discretio tam circumspectam erga sibi subditos debet habere diligentiam, ut quanto quis sibi fidelius famulatur, tanto propensius largitionis sue donis remunerandus fore censeatur. – CDES I. 159.; Reg. Arp. 303. sz.

60 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 319. 396. jegyz.

61 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 108.

62 HU-MNL-OL-DL 63896.; UBB I. 80.; Reg. Arp. 170. sz.

63 HU-MNL-OL-DL 86144.; UBB I. 87.; Reg. Arp. 377. sz.

64 1399: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas et alii. Zagrabiae 1904–1990. XVIII. 485.

65 Veres K. Gy.: A magyar királyi kancellária i. m. 18.

66 1217-re javított dátummal közli vagy használja a lengyendi oklevelet, a teljesség igénye nélkül: maga Szentpétery Imre (Reg. Arp. 315. sz.), Richard Marsina (CDES I. 168.), Györffy György (Történeti földrajz i. m. III. 112–113.) és Zsoldos Attila is (Archontológia i. m. 37.).

1216-i részletek mechanikus bemásolásával számolnunk, hiszen mindkét olyan érv megdőlni látszik, amellyel Szentpétery ezt a feltételezést igazolni igyekezett: hipotézisét valójában sem az erdélyi vajdák archontológiai adataival, sem pedig a lengyendi oklevéllel nem lehet alátámasztani. Hozzátehetjük: ahhoz, hogy 1216-i mintákra vezethessük vissza a szőlősi oklevél *renovatio*jának kritikus részleteit, nem ártana ez utóbbi irat corroboratiójához és méltóságsorához 1216-i párhuzamokat találni, lehetőleg abból a négy oklevélből, amelyek szintén a Gertrúd elleni merénylethez kapcsolják II. András király első nagypecsétjének elvesztését. Ilyen közvetlen párhuzamok azonban sem a négy *renovatio* szövegében nem akadnak, sem pedig máshol nem sikerült még kimutatni hasonlókat.

A méltóságsorban pedig még nehezebb lenne az 1216-i megújító oklevelek használatát igazolni. Ennek elsősorban is az áll az útjában, hogy a szőlősi oklevél megújítása azt a Bánkot említi bánként, akinek ebbéli hivatalviselésére kizárólag 1217-ből vannak adataink,⁶⁷ míg az egy évvel korábbi *renovatio*ók mindegyike még Pósat nevezi a méltóság betöltőjének. Másodsorban pedig roppant elgondolkodtató az is, hogy a szőlősi oklevél méltóságsorában szereplő személyek valamennyien együtt egyik 1216-i megújító iratban sem szerepelnek: Simon váradi püspököt csak a csütörtökhelyi, bazini és szentgyörgyi *renovatio*ók említik,⁶⁸ míg István zágrábi és Jakab váci főpásztor, valamint Ipóc vajda neve kizárólag a kosztolányi oklevél megújításában bukkan fel a pecsét eltűntét a merénylet históriájával kapcsolatba hozó iratok közül.⁶⁹ Ha ehhez hozzá vesszük az iménti megfigyelést, amely szerint a bán neve eleve más a négy 1216-i oklevélben, mint a szőlősi *renovatio*óban, akkor előbbieket méltóságsorából csak úgy lehet levezetni az utóbbiét, ha azt feltételezzük, hogy valaki ennek készítése során legalább három forrást dolgozott egybe – a csütörtökhelyi, bazini és szentgyörgyi oklevelek megújításainak valamelyikét, a kosztolányi oklevél 1216-i megerősítését, valamint egy ezektől különböző iratot, amely már Bánkot említette bánként. Nem lehetetlen persze, hogy a kancellária alkalmazottai (vagy esetleg az oklevélhamisítók) valóban több régebbi méltóságsorból állítsanak össze egy teljesebbet – csak éppen, mint emlékszünk, Szentpétery elgondolása szerint az 1216-i adatokat merő hanyagságból másolták a szőlősi oklevél megújításának végére. A magam részéről nehezen tudom elképzelni, hogy bárki is figyelmetlenségből szerkessze egybe aprólékos munkával legalább három különböző forrás adatait. Mindezzel természetesen nem azt állítom, hogy teljes bizonyossággal cáfolható egy eddig még ismeretlen 1216-i méltóságsor megléte 1217-ben a kancellárián, vagy hogy forrásaink hallgatása kizárná például Bánk báni méltóságviselését az előző esztendő végén. Pusztán arra igyekszem rámutatni, hogy ha Szentpéteryhez hasonlóan korábbi minták átvételével kívánunk számolni az 1217-i *renovatio* alkalmával, akkor jó lenne ilyen minták létezését is igazolni.

67 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 43.

68 HU-MNL-OL-DL 75., 76., 80.

69 HU-MNL-OL-DL 82.

Jómagam a fentiek alapján úgy látom, hogy Szentpétery álláspontja nem tartható. Amennyiben viszont a szőlősi oklevél 1217-i megújítása során a kancellária tudatosan jelentette ki egy 1214-ben keletkezett iratról, hogy annak eredetijén az a pecsét függ, amelyet állítólag már 1213-ban elveszítettek Gertrúd királyné meggyilkolásakor – abban az esetben nem csupán Szentpétery véleményét kell megkérdőjeleznünk II. András első nagypecsétje eltűntének körülményeiről, de többé-kevésbe azt is bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a typarium elvesztésének koholt históriáját a kancellária alkalmazottai készakarva és manipulatív szándékkal alkották meg tulajdon mulasztásuk elleplezésére. Vizsgáljunk meg tehát ezek után, hogy mennyiben tekinthető hitelesnek a szőlősi oklevél eredetijének 1214-i éves kelte, illetve hogy vannak-e esetleg más nyomok, amelyek az 1217-i megerősítés szövegében tudatos átszerkesztésre utalnak az 1216-i mintákhoz képest!

II. Az 1214-i szőlősi oklevél keltezésének hitelessége

Dolgozatom historiográfiai bevezetőjében már szó esett arról, hogy Szentpétery Imre nem csupán az 1214-i oklevél hitelességét bizonyította annak külső és belső ismertetőjegyei alapján, de a keltezését is megbízhatónak találta. Két érvet hozott fel ezzel kapcsolatban: egyfelől, hogy a keresztény éra szerinti éves kelet összhangba hozható a datációban szintén feltüntetett kilencedik uralkodói évvel, másfelől pedig, hogy az irat méltóságsora valóban megfelel az 1214 közepén fennálló állapotoknak.⁷⁰ Ami az *annus regni* alapján levonható tanulságokat illeti, ha a gyermek III. László 1205. május 7-i halálzási dátumából⁷¹ vagy II. András 1205. május 29-i koronázásának napjából⁷² indulunk ki – és számot vetünk azzal a körülménnyel, hogy az utóbbi király 1217 előtt valóban vagy közvetlen elődje elhunytától, vagy a koronázásától számította az uralkodói éveit⁷³ –, akkor a kilencedik uralkodói év 1213. május 29-től 1214. május 28-ig tartott. Ez az adat dolgozatom témája szempontjából kevésbé informatív, hiszen a Gertrúd királyné elleni merénylet 1213. szeptember 28-i időpontja ugyanúgy az ekképpen meghatározott időszakra esik, mint ahogyan az oklevélnek a keresztény éra szerinti keltezésében szereplő 1214-i év csaknem egész első fele is.

Sokkal több fogódzót sajnos a méltóságsor elemzésétől sem remélhetünk, ám az ott feltárható néhány halvány nyom inkább az 1214-i keltezés mellett szól. A *series dignitatum*

70 Szentpétery I.: II. Endre király pecsétjei i. m. 3.

71 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Dománovszky. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. [a továbbiakban: SRH] I. 464. (tévesen 1201-i éves dátummal); *Almás Tibor*: III. László. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994. [a továbbiakban: KMTL] 396.

72 SRH I. 464.; *Zsoldos Attila*: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár 2022. 229.

73 *Karácsonyi János*: Az Aranybulla keletkezése és első sorsa. Bp. 1899. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII/7.) 6., 13–17.; *Zsoldos A.*: Az Aranybulla királya i. m. 229–230.

nyolc világi személyt említ összesen tíz különböző méltóság betöltőjeként, valamint tizenegy főpapot. Az alábbi táblázatban összefoglaltam, hogy jelenlegi ismereteink szerint mit tudhatunk ezek hivatali idejéről⁷⁴ (a táblázat készítése során a most vizsgált szőlősi oklevél adatait természetesen nem vettem figyelembe):

hivatali előd utolsó említése	hivatalviselő első említése	név és méltóság	hivatalviselő utolsó említése	hivatali utód első említése
1205	1205	János esztergomi érsek	1222	1223
1206	1206	Berthold kalocsai érsek	1218	1219
1181	1192	Kalán pécsi püspök	1218	1219
1197	1198	Katapán egri püspök	1217	1217
1200	1202	Simon váradi püspök	1218	1219
1201	1202	Dezső csanádi püspök	1228	1229
1201	1204	Vilmos erdélyi püspök	1221	1221
1204	1205	Gothárd zágrábi püspök	1214	1215
1204	1205	Péter győri püspök	1218	1219
1209	1209	Róbert veszprémi püspök	1226	1226
1212	1213	Jakab váci püspök	1221	1221
1213?	1213	Miklós nádor =	1214	1215
1213	1214	= Miklós bodrogi ispán	1215	1219
1213	1214	Gyula vajda =	1214	1215
1213	1214	= Gyula szolnoki ispán	1214	1215
1213	1214	Atyusz bán =	1214	1215
1213	1214	= Atyusz somogyi ispán	1214	1219
1212	1212	Mika bihari ispán	1216	1216
1213	1214	Miska vasi ispán	1214	1215
1213	1214	Smaragd pozsonyi ispán	1222	1222
1213	1214	János soproni ispán	1214	1215

Az egyes prelátusok és bárók első és utolsó méltóságbeli említése természetesen hivatalviselésük biztosan tudható idejét jelöli ki, míg hivatali elődjeik utolsó és hivatali utódaik első említése hivatalviselésük lehetséges legtagabb időszakát.

74 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 17–18., 37., 43., 80–81., 84., 86., 88., 89., 91., 94., 96., 98., 100., 102., 139., 142., 183., 192., 197., 209–210., 223.

Amennyiben pusztán az archontológiai adatokra összpontosítunk, akkor kényszerítő erővel csak annyit állapíthatunk meg, hogy a méltóságsor 1213-nál nem korábbi és 1215-nél nem későbbi állapotokat tár elénk – hiszen egyfelől nyolc világi bárónak a hivatali elődje is szerepel 1213-ban, másfelől Gothárd zágrábi püspöknek és hat világi méltóságviselőnek az utódját is említik 1215-ben. Ez egyelőre még az uralkodói év által kínálnál is kevésbé pontos keltezés. A jelzett évkörön belül azonban tényleg az 1214-i év mutatkozik a *series dignitatum* és így az eredeti szőlősi oklevél legvalószínűbb keletkezési időpontjának, hiszen a méltóságsorban szereplő összes egyházi és világi előkelő felbukkan megbízható hitellel 1214-re keltezhető más forrásainkban is, míg 1213-ban ugyanez a dinamikusabban cserélődő világi előkelők közül csupán ketőre (Miklós nádorra és Mika bihari ispánra) igaz. Megjegyzendő az is, hogy 1213-ban Miklós nádor és bodrogi ispán előbb soproni,⁷⁵ majd csanádi⁷⁶ ispánként szerepel; Kán nem-beli⁷⁷ Gyula vajda és szolnoki ispán még udvarispán és bácsi ispán,⁷⁸ majd szlavóniai bán és vasi ispán;⁷⁹ Smaragd nem-beli Smaragd fia:⁸⁰ Smaragd pozsonyi ispán pedig még Szolnok megye élén állt⁸¹ – ami természetesen nem zárja ki, hogy ugyanezen 1213-i év második felében, de még Gertrúd szeptember 28-i meggyilkolása előtt valamennyien elnyerhették azon új méltóságaikat, amelyekkel aztán 1214-ben említik őket, csak éppen rendkívül valószínűtlen. A szőlősi oklevél eredeti példányának méltóságsora tehát mindenképpen 1213–1215 közötti, ám ezen intervallumon belül nagy valószínűséggel az irat éves keltének tökéletesen megfelelő, 1214-i állapotokat mutat, ahogyan azt Szentpétery Imre is megállapította. Az uralkodói év segítségével pedig a szőlősi oklevél eredeti-jének kibocsátása ezen az 1214-i éven belül május 2-énél korábbra keltezendő.

III. A pecsét elvesztését említő corroboratiók filológiai vizsgálata

Szentpétery Imre azzal próbálta hitelteleníteni a szőlősi oklevél 1217-i megújításának tanúságtételét II. András első pecsétjének 1214-i használatáról, hogy az irat corroboratióját a Hontpázmány nemzetség későbbi szentgyörgyinek nevezett ága tagjai részére 1216-ban kibocsátott megerősítő oklevelekből (vagy más, szintén 1216-ban kelt cancelláriai kiadványból) nemtörődöm módon, értelmetlenül bemásolt részletnek mindősítette. Az alábbi rövid vizsgálattól ezért két kérdés megválaszolását várom: egyfelől, hogy az 1217-i diploma corroboratiójának szövege levezethető-e az 1216-i oklevelekből; másfelől, hogy szövegszerű eltérései a mintától valóban

75 Reg. Arp. 281. sz.

76 Reg. Arp. 282., 283. sz.

77 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 305. 274. jegyz.

78 Reg. Arp. 281. s.

79 Reg. Arp. 282., 283. sz.

80 Zsoldos A.: Archontológia i. m. 352.

81 Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Kiad. Karácsonyi János – Borovszky Samu. Bp. 1903. 5. sz.

1216				1217
DL 75. (Bozók)	DL 80. (Szentgyörgy)	DL 76. (Csütörtökhely)	DL 82. (Kosztolány)	DL 85. (Szőlős)
Verum quia				
presentis privilegii series				
prioris sigilli nostri				
munimine				caractere, cuius vigor penitus evanuit,
quod in occisione				
regine				nostre carissime coniugis
Gertrudis				
nostre dilectissime coniugis fuit deperditum				regine felicis memorie deperiit, huius negotii series
consignata fuerat,				
				false cavillationis versutias et cuiuslibet dolositatis seminarium precaves in posterum altero sigillo quod postea parari fecimus
presentem paginam				
renovandam fore dignum duximus, et alio sigillo, quod contra false cavillationis dolositates que possent accidere parari fecimus, ut facta per nos				renovando roboravimus, et nostris successoribus in generationes generationum illibate conservandam commendavimus.
predicte terre Sengurg	predicti predii Sengurg	iam dicte		
		predii Chuturtukhel	terre Costulan	
		nomine prefato		
		Alexandro comiti	Sebus magistro	
et per eum suis legitimis successoribus				
donatio tam nostris, quam nostrorum successorum temporibus firma semper et inretractabilis permaneret, in perpetuum roboravimus.				

véletlen kompilációra utalnak-e. Az újabb táblázatban az 1216-i és az 1217-i megújító oklevelek corroboratiót hasonlítom össze (zöld háttérrel jeleztem az előbbi évben kibocsátott négy iratban szó szerint egyező részleteket, vörössel a szőlősi diploma 1217-i *renovatio*jának egyedi megoldásait, sárgával és fehérrel pedig azokat a kifejezéseket, amelyek az 1216-i dokumentumokban egymástól is eltérnek).

Az összevetésből első ránézésre is nyilvánvaló egyfelől, hogy az 1216-i corroboratiók egyazon szöveg minimálisan variált változatai, amelyek kizárólag az adományban érintett birtok megnevezésében és a kedvezményezettek körének meghatározásában különböznek. Az utóbbiakkal kapcsolatban a csütörtökhelyi és a kosztolányi *renovatio* bővebb formulája (*iam dicte... nomine prefato... et per eum suis legitimis successoribus*) gyakorlatilag megegyezik, ami a két irat megerősítő záradékának szorosabb rokonságára mutat. Másfelől viszont az is egyértelmű, hogy az 1217-i corroboratio a másik négytől jelentősen eltér: jószerivel csak hasonló tartalma és szóhasználata mutatja, hogy az előző oklevelek valamelyike (vagy a kancellárián ekkoriban használatos formulariumból

az 1216-i corroboratiók alapjául szolgáló mintaszöveg) alapján készült. A szőlősi oklevél megújításának megerősítő záradéka a szövegelemzés szempontjából kevésbé informatív segédigéken, kötőszavakon, névmásokon és előjárószavakon kívül összesen 34 szót használ, és ezek közül 15 már az 1216-i formulában is felbukkan. Ez némely esetében nem különösebben meglepő: nehéz lenne például a királyné meggyilkolásakor eltűnt pecsét históriáját a *regina* (királyné), az *occisio* (gyilkosság) vagy a *sigillum* (pecsét) kifejezések használata nélkül előadni, és hasonlóképpen körülményes lenne az oklevél diplomatikai értelemben vett megújítására a *renovare* (megújítani) ige származékai nélkül utalni. Különösképpen sokatmondó ugyanakkor a *dolositas* (csalárdság) vagy az igen ritka *cavillatio* (mesterkedés) szavak párhuzamos előfordulása a két szövegben. Mindezek után nem is lehet kétséges, hogy az 1217-i megerősítő oklevél corroboratióját az 1216-i oklevelek vagy az ezek készítése során használt formulagyűjtemény használatával fogalmazták meg.

Elképzelhető-e vajon, hogy a szőlősi oklevél *renovatio*-jába valóban véletlen hanyagság folytán másolták volna be

az 1216-i oklevelek formulájával nyilvánvaló szövegrokonságot mutató, ám azoktól jelentősen különböző corroboratiót? Nézetem szerint semmiképpen: az 1217-i szöveg szónoki eszközeinek használata, mindenekelőtt a ritmosus cursusok és a belső rímek használata ugyanis tudatos elgondolásra utal.

<i>Vérum quia prióris sigilli</i>	
<i>nóstri caráctere,</i>	cursus tardus
<i>cúius vígor péñitus evánuít,</i>	
<i>quod in occi sióne</i>	cursus planus
<i>nóstre karíssime cóniugis Gertrúdis régine</i>	
<i>felícis memórie depéruít,</i>	
<i>húius negótii séries consignéata fúerat,</i>	
<i>fálse cavillatiónis versútias</i>	cursus tardus
<i>et cuiúslibet dolositátis seminárium</i>	
<i>precavéntes in pósterum</i>	cursus tardus
<i>áaltero sigillo, quod póstea parári fé cimus,</i>	
<i>renovándo roborá vimus</i>	
<i>et nóstris successó ribus</i>	
<i>in generatiónes géne ratiónum</i>	cursus trispondaicus
<i>illibáte conservándam</i>	cursus trispondaicus
<i>commendá vimus.</i>	

A corroboratio természetesen nem az oklevelek leggazdagabbban díszített része, és ez a megállapítás igaz II. András cancelláriájának kiadványaira is. A szőlősi oklevél megújításának corroboratiójában a ritmikus kólonvégződések aránya ennek megfelelően nem is kiemelkedően magas, ám a tizen-négy szintaktikai egység közül hatot szabályos clausulába futtatni véletlenül aligha lehet. Kiemelendő az is, hogy a hat ritmikus zárlat közül csupán egy szerepel az 1216-i formulában is (*in occisione*) – ahol egyébként ugyancsak hat kólon ritmizált. A végződések kilenc helyen alkotnak rímjátékot (*caractere–occisione–regine; evanuit–deperuit; fecimus–roboravimus–successoribus–commendavimus*), amit megint csak bajosan lehetne a vakszerencse számlájára írni még akkor is, ha a rímek többsége a korabeli gyakorlatnak megfelelően homeoteuton (vagyis pusztán az azonos esetben álló, azonos szófajú szavak azonos végződéseire épít).⁸² A szöveg azonban nem alkot prosimetrumot, vagyis egyszerre ritmizált és rimes prózát, mert a ritmikus végződések és rímek egy kivétellel nem azonos kólonok végén állnak, hanem egymást váltva szerepelnek.

Ilyen összetett retorikai képleteket véleményem szerint nem lehet véletlenül létrehozni:⁸³ a szőlősi oklevél 1217-i megújításában a corroboratio átfogalmazása tudatos munkának tűnik. Ha mindenáron ragaszkodnánk Szentpétery eredeti elképzeléséhez, még akkor is csak azt feltételezhetnénk, hogy

82 A korabeli rímképletekre és a rímjáték fonetikai hátterére ld. *Dag Norberg*: Introduction à l'étude de la versification latine médiévale. Stockholm 1958. (*Studia Latina Stockholmiensia* V.) 31–47.; *Paul Klopsch*: Einführung in die mittellateinische Verslehre. Darmstadt 1972. 38–44.; *Seppo Heikkinen*: Multiple Origins: Some Observations on the Medieval Latin Rhyme. In: *Rhyme and Rhyming in Verbal Art, Language and Song*. Ed. Venla Sykäri – Nigel Fabb. Helsinki 2022. (*Studia Fennica Folkloristica* 25.) 63–73.
83 A ritmosus clausulák alkalmazását az oklevélszövegekben Szentpétery is a gondosság jeleként értékelte: Magyar oklevéltan i. m. 109.

az 1217-i corroboratio egy azóta elveszett hatodik oklevélben vagy egy ismeretlen formuláskönyvben is szerepelhetett, és onnan másolhatták be a szőlősi *renovatio* végére – ám túl azon, hogy ez a gondolat minden történeti megalapozottságot nélkülözne, rögtön adódna a kérdés: miért kellene ezt a hipotetikus mintát 1216-ra keltezni?

IV. Összegzés

Szentpétery Imre hitelesnek tekintette a Hontpázmány nem-béli Sebes és Sándor részére 1216-ban kiállított megújító oklevelek corroboratiójának záradékában foglalt azon híradást, hogy II. András király első nagypecsétje Gertrúd királyné 1213. szeptember 28-i meggyilkolásakor veszett el. Álláspontja szerint – amelyet 1916-ban tett közzé, és amelyet a közelmúltban Bácsatyai Dániel is elfogadott – az 1214-i szőlősi oklevelet renováló 1217-i irat szerinte kronológiai ellentmondással terhelt szövegét (amely a királyné elleni merénylet követő évben kiállított eredeti iratról is azt állítja, hogy megújítását a pecsétnyomó elvesztése tette volna szükségessé) a cancelláriai személyzet tévedésből másolta az utóbbi dokumentum végére. Dolgozatomban előbb részletesen is cáfolni igyekeztem Szentpétery véleményét, elsősorban a lengyendi oklevél keltezésének korrekciójára alapozva. A szőlősi oklevél eredetijének méltóságsorában foglalt archontológiai adatok szintén inkább 1214-re utalhatnak. Az irat 1217-i megújításának corroboratiója pedig levezethető ugyan az 1216-i oklevelek megerősítő záradékából, ám stíluskritikai vizsgálata egyértelműen a szöveg tudatos és gondos átszerkesztését mutatja, így merő véletlenségből aligha kerülhetett a szőlősi oklevél *renovatiójának* végére. Mindezek felül felmerül egy további, megválaszolásra váró kérdés is: ha a szőlősi oklevél 1214-i eredetije eleve a második nagypecsét alatt kelt volna, akkor mi szükség volt a megújítására 1217-ben?

Ezen a helyen elismétném azt az érveket is, amelyet már korábbi munkáimban is említettem.⁸⁴ II. András király III. Ince pápához intézett, dátum nélkül fennmaradt (ám egyértelműen 1214-re keltezhető) levele szerint Gertrúd királyné meggyilkolásakor nem csupán az uralkodói nagypecsétnek veszett nyoma, de az esztergomi érsekek királykoronázási jogát megerősítő pápai oklevélnek is. Az iratban egészen pontosan ez áll: „... emlékezzék Szentségtek, hogy az elmúlt évben az esztergomi egyházat illető koronázási jogról a tisztelendő Róbert veszprémi püspök, követünk révén Ti hozzánk levelet intéztetek... amely néhány más, az apostoli székől hozzánk intézett irattal együtt – amelyek azt tartalmazták, hogy egyedül az esztergomi egyháznak van joghatósága a királyi ház officialisai felett – boldog emlékezetű feleségünk meggyilkolásakor elveszett, mert alattomban ellopták: ezek tartalmát, mivel úgy hisszük, benne van a regisztrumban, kérjük Szentségtektől, írja meg nekünk.”⁸⁵ A merénylet helyszínére

84 *Körmenődi T.*: Gertrúd elleni merénylet i. m. 119.; *Körmenődi T.*: Megjegyzések i. m. 47.

85 „Meminerit etiam sanctitas vestra anno ante preterito super iure coronationis ad ecclesiam Strigoniensem pertinentis per venerabilem R[obertum] episcopum Vesprimiensem, nuntium nostrum vos nobis litteras direxisse...

vonatkozó forrásadatok szerint Gertrúdot egy „mezei sátorban” (*campestri tentorio*) gyilkolták meg,⁸⁶ miközben II. András király éppen Halics ellen vonult,⁸⁷ ám hitvese környezetében tartózkodott egyebek mellett Berthold kalocsai érsek⁸⁸ és VI. Lipót osztrák és stájer herceg is.⁸⁹ Ezek a körülmények minden jel szerint arra utalnak, hogy a királyné életét követelő tragédia egy udvari vadászon következett be.⁹⁰ Ugyan mi indokolhatta volna, hogy Gertrúd a férje távollétében ne csupán az uralkodói nagypecsétet vigye magával valamely királyi erdőuradalom tábori körülményei közé, de ugyanitt

az esztergomi érsek királykoronázási jogát is bizonyító pápai oklevél is felbukkanjon? Az előbbit még magyarázhatjuk az- zal, hogy Gertrúdot a hadjáratra induló király esetleg mint- egy helytartójaként hagyta hátra az országban, ezért aztán a pecsétnek (mint az uralkodói akaratnyilvánítás legfontosabb eszközeinek) is nála kellett lennie. De mi indíthatta volna akár II. Andrást, akár Gertrúd királynét, akár pedig a kancellá- ria személyzetét vagy az esztergomi érseket arra, hogy a ki- rály távollétében egy erdei vadászatra magukkal vigyék az or- szág első egyházának egyik legfontosabb privilégiumlevelét?

quas cum quibusdam aliis a sede apostolica nobis directis et continentibus solam Strigoniensem ecclesiam in officiales domus regie iurisdictionem habere, in occasione felicis recordationis uxoris nostre per subreptionem amissis, quarum continentiam, quia credimus in registro contineri, petimus a sanctitate vestra nobis rescribi” – *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Ed. Augustinus Theiner. I–II. Romae 1859–1860. I. 2.; Reg. Arp. 294. sz.

86 *Chronicon rhythmicum Austriacum*. Ed. Georg Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. I–XXXVIII. Ed. Georg Heinrich Pertz et al. Hannover 1826–2006. [a továbbiakban: MGH SS] XXV. 355.

87 *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 780.

88 *Augustus Potthast: Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*. I–II. Berlin 1874–1875. 4871. sz.

89 *Annales Admontenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 592.; *Rudolf Veronika: A Birodalom vonzásában. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1196 és 1214 között. Századok 156. (2022) 527. Uő.: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. Bp. 2023. (Arpadiana XV.) 49.*

90 *Körmendi T.: Gertrúd elleni merénylet* i. m. 100.

RUDOLF VERONIKA

Megjegyzések I. Károly első és második házasságához¹

Some Remarks on the First and Second Marriage of Charles I of Hungary

As it is widely known, one of the most important sources for the history of the Hungarian Angevins the Illuminated Chronicle states, that Charles I of Hungary had three wives: Mary of Bytom, Beatrice of Luxembourg, and Elizabeth of Poland, which was for a long time accepted by all historians. 1988 however, Gyula Kristó came up with a new approach, and stated, that the above mentioned part of the chronicle was incomplete, and Charles I had four wives. According to Kristó the first of them was the daughter of Leo II of Galicia. Although, Kristó's opinion caused some criticism mainly by Polish historians, but in the Hungarian research it found widely acceptance. Despite that, the exact date of the marriage just as the motive of the Hungarian–Galician alliance isn't clear till now. In connection with these, the exact date of the second marriage is also questionable just as the usefulness of the Duchy of Bytom from the perspective of the Hungarian King. This paper aims to clear these open questions in a Central and Eastern European perspective.

Kristó Gyula 1988-ban megjelent nagyhatású tanulmányában mutatott rá, hogy első Anjou uralkodónknak, ellentétben a 14. századi krónikakompozíció állításával, nem három – Mária beutheni (bytomi) hercegnő, Luxemburgi Beatrix és Piast Erzsébet² –, hanem négy felesége volt. A neves medievista Károly első feleségét II. Leó halicsi fejedelem (1308–1323) leányával azonosította, akit feltehetőleg Máriának hívtak.³ Bár a lengyel kutatás részéről érték támadások a felvetést, ám Kristó meggyőző érvekkel utasította vissza a cáfolatokat, így a magyar középkorkutatásban általánosan elfogadásra talált.⁴ A házasság pontos időpontja, valamint a magyar–hali-

csi kapcsolatfelvétel és szövetség indoka azonban máig nem tekinthető tisztázottnak. Hasonlóképp megoszlanak a vélemények az első házasság végével és ebből következően a Mária beutheni hercegnővel kötött frigy időpontjával kapcsolatban. A következőkben előbb sorra veszem a forrásokat, amelyekből Kristó Gyula a halicsi frigyre következtetett, majd bemutatom az általa és a későbbi kutatás által kínált következtetéseket, datálásokat és lehetséges indokokat, végül pedig saját meglátásaimat vázolom fel az Anjou uralkodó első és második házassága kapcsán.

Károly első házasságáról két forrás őrzött meg híradást. Az egyik egy 14. század elején keletkezett útleírás, a *Descriptio Europae Orientalis*, amelynek ismeretlen szerzője a kritikai irodalom alapján egy francia domonkos szerzetessel vagy Andreas Hungarusszal lehet azonos. A leírást a nemzetközi és a hazai kutatás egyöntetűen 1308-ra keltezte a forrást 1916-ban közzé tevő Olgierd Górka nyomán,⁵ ám újabban a szerb kutatás mind filológiai, mind tartalmi szempontból meggyőzően érvelt a mellett, hogy a szöveg 1310–1311 fordulóján keletkezett.⁶ A kútfő *Ruthenia* kapcsán megjegyzi, hogy annak

1 Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Köszönettel tartozom Dr. Körmendi Tamás tanszékvezető egyetemi docensnek (ELTE) a kézirat átolvasásáért, tanácsaiért, valamint a szerb szövegek fordításában nyújtott segítségéért.

2 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domonovszky. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. [a továbbiakban: SRH] I. 489–490.

3 *Kristó Gyula: Károly Róbert első felesége.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 86. (1988) 27–30.

4 Az egyetlen kivételt a problémával nem foglalkozó és Luxemburgi Beatrixot minden magyarázat nélkül Károly második feleségének tituláló Skorka Renáta jelenti. *Skorka Renáta: Luxemburgtól Váradig.* Beatrix magyar királyné története. In: *Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén.* Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad 2016. (Tanulmányok Biharország történetéből 3.) 177. Elsősorban Stanisław Sroka lengyel középkorkutató, a Jagelló Egyetem későbbi professzora szállt vitába a halicsi feleség koncepciójával. Lásd *Stanisław Sroka: Ki volt Károly Róbert első felesége?* Aetas 9. (1994) 1. sz. 187–193.; *Uő: A magyar Anjouk családi története.* Krakko 1998. 13–23. A vitára bővebben: *Kádár Tamás: Megjegyzések, észrevételek I. Károly*

(Róbert) magyar király házassági és egyéb családi kapcsolatai kérdéséhez. Turul 82. (2009) 13–14.

5 *Borzákné Nacs Mária: Descriptio Europae Orientalis.* In: *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század).* Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 166–167.; *Ryszard Grzesik: Descriptio Europae Orientalis.* In: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle.* I–II. Ed. Greame Dunphy. Leiden–Boston 2010. I. 518–519.

6 *Тибор Живковић – Владета Петровић – Александар Узелац: Време настанка ДЕО.* In: *Тибор Живковић – Владета Петровић – Александар Узелац: Аноними Descriptio Europae orientalis – Анонимов опис источне Европе.* Крит. изд., превод Драгана Кунчер. Београд 2013. (Извори за српску историју 13. Латински извори 2.) 51–64.

az országnak „egy igen daliás hercege van és Leó hercegnek nevezik; ennek a Leónak a leányát vette mostanában feleségül Magyarország királya, Károly.”⁷ Emellett rendelkezünk egy 1326. február 7-én kelt királyi privilégiummal, amelyben Károly birtokadományban részesíti hű szolgálataiért Lőrinc fia Apródnak nevezett István mestert.⁸ Utóbbi többek között azzal vívta ki az uralkodó megbecsülését, hogy „amikor kassai hospeseink és a szepesi emberek egykor a hűség útjáról letérve Szepes királyi várat és Kassa városát Csehország királya kezére adták, Csehország mondott királyának zászlaját felségünk ellenében felemelve említett Gönc várunkra rontottak, a fent mondott István a hűségtől felővezve, férfiasan szembeállva velük az óhajtott győzelmet megszerezte, legyőzve őket. Sok foglyot ejtve Csehország mondott királyának említett zászlaját, amelyet a mi országlásunk sérelmére emeltek fel, elvéve utánunk küldte Oroszországba, ahová országunk bizonyos hű báróival a célból mentünk, hogy első feleségünket magunkkal hozzuk. Maga István életveszélyes sebeket kapott, az István által az Úr segítségével elnyert győzelem hatalmunkat nem csekély mértékben megnövelte, és mind a szepesi emberek, mind a mondott város hospesei akarattuk ellenére hűségünkre tértek, és ettől sokan mások megrettenve követék őket a hűség útján.”⁹

Ezen források alapján tehát Kristó Gyula megállapította, hogy Károly első felesége II. Leó halicsi fejedelem leányával lehet azonos. Nevét ugyan nem tartották fenn sem az orosz, sem a magyar források, utóbbiak hallgatása alapján azonban Kristó arra következtetett, hogy őt is Máriának hívhatták, akár csak Károly második feleségét, ami magyarázná a krónika-kompozíció hiátusát: a szerző egyszerűen összemosta a két feleség alakját. Feltételezését később egy 1323. december 12-én kelt királyi oklevéllel is alátámasztotta, amelyben Károly Máriaként nevezi meg első feleségét.¹⁰ Mivel az oklevélben említett, Gönc vára alatti csata, valamint a szepesi vár és Kassa átadása a cseh királynak csak II. Vencel 1304. évi hadjáratakor történhetett, a történelem szerint a házasságra valamikor 1304

és az útleírás általa elfogadott keletkezése, azaz 1308 között, azon belül is 1306. június 23. előtt került sor. Utóbbi időpontot véleménye szerint egy Mária királyné által kiadott oklevél indokolja,¹¹ amelyet ugyan 1988-ban még Mária nápolyi királynénak tulajdonított, 1992-ben megjelent írásában azonban – a már említett 1323. évi oklevél fényében – már Károly első feleségével hozott kapcsolatba.¹² Mivel az oklevél szerint Máriának még nem állt rendelkezésére autentikus pecsét, ezért Kristó meglátása szerint 1306. június 23. előtt nem sokkal kellett megtörténnie az esküvőnek.¹³

A neves középkorkutató élete során több alkalommal visszatért a témához, és mindvégig hangsúlyozta, hogy a teljes kép megalkotásához több információra lenne szükség II. Leóról, valamint leányáról, ám ez a szűkös forrásadottságok miatt komoly akadályokba ütközik. Szintén a jövőre váró feladatként határozta meg a frigy motivációjának feltárását.¹⁴ Ő maga Bereg vármegye helyzetével hozta összefüggésbe a dinasztikus kapcsolatot: véleménye szerint a vármegye 1299-ben I. Leó, azaz II. Leó nagyapjának a fennhatósága alá került, amit bizonyít, hogy az élén Leó familiárisa (*officialis Leu ducis Ruthenorum*), egy bizonyos Gergely állt.¹⁵ 1307-ben még mindig ugyanez a Gergely kormányozta a területet, 1308-ban viszont már Csicseri Jób töltötte be az ispáni méltóságot.¹⁶ Ebből pedig Kristó arra következtetett, hogy az ország egészét az uralma alá hajtani kívánó Károly a házassága révén igyekezett visszaszerezni Bereg vármegyét, ami újdonsült felesége hozományaként valóban a fennhatósága alá került.¹⁷

Az Anjou-kori magyar–halicsi kapcsolatoknak tanulmányt szentelő Font Márta elfogadta Kristó felfedezését, hangsúlyozva, hogy Károly szükségképpen tisztában volt feleségei számával és sorrendjével, így az 1326. évi királyi privilégium egy kiemelkedően megbízható forrásnak tekinthető. Egyúttal azonban felhívta a figyelmet arra is, hogy a Mária név tulajdonképpen csak hipotézis, amit Kristó arra alapozott, hogy Károly második feleségének Mária volt a keresztneve, ami alkalmat adhatott a hazai forrásoknak a két hölgy alakjának egybeolvasztására, illetve azt is megmagyarázza, miért feledkezik meg a többi forrás az első feleségről.¹⁸ Azon túl, hogy Kristó Gyula ezen magyarázatát magam meggyőzőnek tartom, az is eme lehetőség mellett szól, hogy a Mária név nem volt előzmény nélküli II. Leó szűkebb rokonságában.

7 „[...] habet unum ducem permaximum virorum qui vocatur dux Leo. Filium huius Leonis duxit nunc in uxorem rex Hungarie Carolus.” – Anonymi Descriptio Europae Orientalis, „Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia” anno MCCCVIII exarata. Edidit, praefatione et adnotationibus instruxit Olgierd Görka. Cracoviae 1916. 40.; Жуковух, Т. – Пемповух, В. – Узелуа, А.: Anonymi Descriptio Europae orientalis i. m. 131. Magyar fordítása: Borzákne Nacsza Mária – Szegfű László: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae Orientalis). Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Marxistica–Leninistica et Historica 12–13. (1987–1988) 21. Az útleírás további Magyarországgal kapcsolatos adataira: Csukovits Enikő: Magyarország helye Kelet-Európában. A Descriptio Europae Orientalis országleírásai. In: Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Bp. 2013. (A Magyar Levéltárosok Egyesületének Kiadványai 13.) 71–82.; Csáková Judit: A rómaiak pannóniai legelője. Megjegyzések egy hagyomány keletkezéséhez. II. Fons 27. (2020) 119–144.

8 HU-MNL-OL-DF 265464. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény]; Anjou-kori Oklevéltár. I–XV., XVII–XXXIV., XXXVIII., XL, XLVI–LII. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Almási Tibor et al. Szeged–Bp. 1990–2023. [a továbbiakban: AO] X. 50. sz. 9 Károly Róbert emlékezete. Vál., szerk., bev. és jegyz. Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp. 1988. (Bibliotheca Historica) 146.

10 HU-MNL-OL-DF 258544.; AO VII. 652. sz.

11 HU-MNL-OL-DL 76198. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]; AO II. 42. sz.

12 Kristó Gy.: Károly Róbert első felesége i. m. 27–30.; Kristó Gyula: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 96. (1992) 27–28.

13 Kristó Gy.: Aba Sámuel és Károly Róbert i. m. 28. Hasonlóan: Kristó Gyula: Károly Róbert családja. Aetas 20. (2005) 1. sz. 15–17.

14 Kristó Gy.: Károly Róbert első felesége i. m. 30.; Kristó Gyula: Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége? Aetas 9. (1994) 1. sz. 194–199.

15 HU-MNL-OL-DL 57225. Kiadása: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XII. Budae 1829–1844. [a továbbiakban: CD] VI/2. 216.

16 A zichi és vásonekeői Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Iván et al. Bp. 1871–1931. [a továbbiakban Zichy Okl.] I. 114. (1307), 118. (1308)

17 Kristó Gy.: Károly Róbert első felesége i. m. 30.

18 Font Márta: „Halics” a magyarországi Anjouk politikájában. Hungaroruthenica 6. (2012) 66.

Nagyanyja Árpád-házi Konstancia IV. Béla és Laszkarisz Mária leánya volt, leánytestvérét pedig, aki Trojden mazóviai herceghez (1310–1341) ment nőül, és akitől a halicsi trónt 1324-ben elfoglaló II. Jurij (György) származott, szintén Máriának hívták.¹⁹

A Károly uralkodásának 2012-ben monográfiát szentelő Csukovits Enikő arra mutatott rá, hogy Jan Długosz lengyel történétíró tudomása szerint Károly 1306-ban vette feleségül Kázmér beutheni herceg leányát, Máriát, továbbá ugyanebből az évből rendelkezünk azzal a Mária által kiadott oklevéllel, amelyet autentikus pecsét hiányában a gyűrűspecstjével erősített meg.²⁰ Utóbbiról Csukovits elképzelhetőnek tartja, hogy már a lengyel hercegnő adta ki, ahogyan azt is, hogy Károly és a halicsi hercegnő válójában nem házasodott össze, csak eljegyezték egymást.²¹ Utóbbi állítással kapcsolatban azonban komoly kételyként merül fel, hogy az első feleségre minden esetben *consorsként* utalnak az oklevelek, amely a magyar király hitvesének bevett megnevezése okleveles gyakorlatunkban.²²

Miroszlav Voloscuk ukrán történész 2014-ben megjelent monográfiájában, majd négy évvel későbbi tanulmányában elfogadta Kristó Gyula nézetét, és egy megfontolandó érveléssel egészítette ki, miszerint a 14. század első felében egyre nagyobb számban felbukkanó és a királyi udvarral kapcsolatban álló, oroszok titulált személyek többsége a halicsi hercegnő kíséretével azonosítható, akik Mária halála után is Magyarországon maradtak, sőt gyakran az új királyné szolgálatába is beálltak.²³

Kádár Tamás 2009-ben a *Turul* hasábjain jelentette meg Károly családi kapcsolataival foglalkozó tanulmányát, amelyben egyfelől ismertette a Kristó Gyula és a lengyel kutatás közötti diskurzust, másrészt pedig elfogadta a magyar közép-kutató érveit.²⁴ Hat évvel később, az I. Károly első éveit taglaló művében újfent visszatért a problémához. Továbbra is valószínűnek ítélte, hogy a házasság célja Bereg vármege

visszaszerzése volt, továbbá korábbi tanulmányához hasonlóan arra hívta fel a figyelmet, hogy 1304–1306 környékén, amikor az 1326. évi oklevél alapján a halicsi út tehető, Károly nem számított túlságosan vonzó férjjelöltnek, így nem volt különösebben nagy választási lehetősége feleségek tekintetében. Tehát jobb híján esett a választás a halicsi hercegnőre. Kádár emellett Kazimierz Jasiński érvét is felhozta saját álláspontja mellett, amelyet a lengyel középkorkutató eredetileg az első, halicsi feleség létezésével szemben hozott fel. Jelesül azt, hogy mivel II. Leó leánya az Árpád-házból származott, hiszen a nagyanyja, Konstancia IV. Béla lánya volt, a frigy akár legitimáló erővel is bírhatott az ifjú Anjou számára, tekintetbe véve, hogy az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András Erzsébet nevű leányát Vencel-László már 1298-ban lekötötte magának.²⁵ Magát a házasságot ugyan 1306. június 23-nál korábbra helyezte, mivel a kérdéses oklevelet Károly első feleségével hozta kapcsolatba, azonban – szemben Kristóval – a házasságot mégsem közvetlenül az oklevél kiadása elé, hanem 1304 június-júliusára datálta.²⁶

Hogy egy Árpád-házi leszármazottal kötött frigy előnyös lehetett a nagymúltú dinasztia örökébe lépni kívánó ifjúnak, az vitán felül áll, kérdéses azonban, hogy ilyen távoli rokonság esetén – hiszen a szóban forgó leány Konstancia dédunokája, IV. Bélának pedig az ükunokája volt (ráadásul leányágon) – is éreztette-e volna jótékony hatásait tekintetbe véve, hogy Károly maga V. István dédunokája lévén közelebb állt az egyenesági Árpádokhoz. Mindazonáltal Károly valóban nem lehetett a régió legfelkapottabb agglégénye, hiszen az ország nagyobbik része ekkor még Vencel-László és támogatói fennhatósága alatt állt, a választás lehetőségéről azonban biztosan nem kellett teljesen lemondania, hiszen élvezte egyfelől a nagyapja, II. (Sánta) Károly nápolyi király és a pápaság, másfelől pedig a rokon Habsburgok támogatását. Utóbbiak, Albert római király, valamint fiai és egyben Károly unokatestvérei, az osztrák hercegek jelentős hatalmi tényezőnek számítottak a térségben, a Német-római Birodalomban pedig még inkább, tehát joggal feltételezhető, hogy szükség esetén hozzásegítették volna a magyar uralkodót egy kedvező frigyhez. Szintén figyelembe veendő, hogy VIII. Bonifác pápa 1303-ban Károlyt ismerte el a Magyar Királyság örökösének,²⁷ amely döntés Európa uralkodói körében is ismertté

19 *Font Márta*: A 14. század eleji „Halics” és a lengyel–magyar érdekek. *Hungaro–Ruthenica* 5. (2011) 96.

20 Ioannis Dlugossi Annales seu Chronicae incliti regni Poloniae. *Varsaviae* 1978. IX. 42.; AO II. 42. sz.

21 *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon I. rész. I. Károly és uralkodása (1301–1342). Bp. 2012. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) 126–127. Kristó véleménye az oklevélről: *Kristó Gy.*: Károly Róbert első felesége i. m. 27–28. Csukovitséhoz hasonló nézetet képviselt az 1306. évi oklevéllel kapcsolatban Pór Antal az 1903-ban megjelent tanulmányában, azonban ő még a halicsi hercegnőre vonatkozó forrásokról nem tudva, értelemszerűen a beutheni hercegnőt tartotta Károly első feleségének. *Pór Antal*: Magyar–lengyel érintkezés a XIV-ik században. II. Századok 37. (1903) 309. Szintén a beutheni hercegnőhöz kötötte az oklevelet Christopher Mielke, ám ő Sroka véleményét elfogadva tartja őt Károly első hitvesének. *Christopher Mielke*: The Archaeology and Material Culture of Queenship in Medieval Hungary, 1000–1395. Cham 2021. 190.

22 *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae – A magyarországi középkori latinság szótára*. II/3. Szerk. Harmatta János et al. Bp. 1991. 337.; *[an] [Frederik] Niermeyer*: Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Leiden 1984. 256.

23 Мирослав Волошук: «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ, 2014. 195–198.; Myroslav Voloshchuk: Ruthenian–Hungarian matrimonial connections in the context of the Rurik dynasty inter-dynasty policy of the 10th–14th centuries: selected statistical data. *Codrul Cosminului* 24. (2018) Nr. 3. 21–22.

24 *Kádár T.*: Megjegyzések, észrevételek i. m. 17–18.

25 Az eljegyzést azonban – mint ismeretes – Vencel-László később, a Magyarországból való kiszorulása után felbontotta. Erzsébet apja halála után egy ideig mostohaanyjával, Habsburg Ágnessel élt Bécsben, majd bevonult a tősi apácakolostorba. *Pór Antal*: Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegnő, az Árpád-ház utolsó sarja. II. Katolikus Szemle 2. (1888) 478–483.; *Alphons Lhotsky*: Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281–1358). Wien 1967. (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs 1.) 121.

26 *Kádár T.*: Megjegyzések, észrevételek i. m. 17–18.; *Kádár Tamás*: Harcban a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásának első éveit 1305 végéig. In: *Történelmi Tanulmányok XXIII.* Szerk. Bárány Attila – Bacsa Balázs Antal. Debrecen 2015. (Acta Universitatis Debreceniensis, Series Historica 67.) 91–92.

27 *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*. I–II. Ed. Augustinus Theiner. Rom 1859–1860. I. 397–399. (AO I. 392. sz.) A döntésről bővebben: *Kiss Gergely*: VIII. Bonifác és Magyarország (1290–1303). A pápai hatalmi legitimációs elképzelé-

vált, amely megint csak növelhette az Anjou esélyeit a házassági piacon. Mindezek alapján véleményem szerint Károly és II. Leó leányának frigye sokkal inkább tekinthető Károly (és támogatói) tudatos politikai döntésének, mint kényszerű választásnak.

A Kristó Gyula által valószínűsített és Kádár Tamás által is elfogadhatónak tartott indokot, azaz Bereg vármegye visszaszerzését mindazonáltal biztosan el kell vetnünk. Újabb Font Márta hívta fel rá a figyelmet, hogy az ukrán történetírásban (is) elterjedt az a téves nézet, miszerint a mai Kárpátalja, leginkább pedig Bereg vármegye Konstancia hozományaként I. Leó birtoka volt, illetve Halicshoz tartozott a 13–14. század fordulóján. Ez a vélekedés azonban Font szerint egyértelműen téves: Leónak legfeljebb birtokai lehettek Magyarországon, ahogyan például IV. Béla másik vejének, Rosztiszlavnak is voltak, és ebből következően familiárisokkal is rendelkezhetett. Ebbe a kategóriába tartozik például az emlegetett Gergely *officialis* is. Bár „Lev esetében magyarországi birtokokról nem tudunk, és ha ez nem is kizárt, az semmiképpen sem jelentett területi különhatalmat” – állapítja meg Font.²⁸ Ennek megfelelően a halicsi fejedelem legfeljebb birtokokkal rendelkezett Bereg vármegyében a 13. század végén, de azokat sosem csatolták Halicshoz. Kérdésesnek látom emellett, hogy mennyi ideig álltak a Bereg vármegyei területek ténylegesen I. Leó fennhatósága alatt, ugyanis míg 1299-ben Gergely egyértelműen a halicsi fejedelem *officialis*aként szerepel, addig 1307-ben már egyszerűen csak *comes Gregorius de Bereg* alakban tűnik fel, ahogyan egyébként egy évvel később Jób is (*magister Joub comes de Bereg*).²⁹ Tekintve, hogy Bereg vármegye ispánjainak listája rendkívül hiányos – 1299-ben Gergely, 1307-ben Gergely, 1308-ban Csicseri Jób tölti be a méltóságot³⁰ – tulajdonképpen még abban se lehetünk biztosak, hogy a két Gergely egy és ugyanazon személy. De még ha azonosak is, Jób hivatalba lépésének más indoka is lehetett, mint Bereg vármegye visszakерülése a magyar király fennhatóság alá – példának okáért a tisztséget már legalább nyolc éve, de lehet, hogy régebben betöltő Gergely halála.³¹ Ha abból indulunk ki, hogy Károly célja a házassággal a vármegye visszaszerzése volt, szintén nehezen érthető, hogy miért csak 1308-ban váltották le az ispánt, hiszen a frigyre mindenképp korábban sor került már. Ugyan II. Leó csak 1308-ban lépett trónra, ám a vármegye átadásába minden bizonnyal apja is beleegezését adta volna a dinasztikus kapcsolat létrejöttéért,

sek és kormányzat összefüggései. Századok 152. (2018) 6. sz. 1359–1360., 1370–1372.; Maléth Ágnes: A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342). (DeLegatOnline Könyvek 2.) Pécs 2020. 150. 28 Font Márta: Egy mai elnevezés és a középkor valósága. Kárpátalja a 13–15. században. Pontes 4. (2021) 87–88.

29 Zichy Okl. I. 114., 118.

30 Megjegyzendő, hogy a korszakra vonatkozó archontológiában Csicseri Jób 1308. évi hivatalviselésével kezdődik a beregi ispánok sora. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. DC–ROM változat. Bereg megye.

31 A Gergely előtti utolsó ismert ispán Pok nembeli Móric fia Miklós volt, aki 1274-ben adatolható ilyen minőségében, tehát Gergely hivatalviselése elvben korábban is kezdetét vehette. Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája. 1000–1301. Bp. 2011. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.) 136.

Károly pedig valószínűleg nem várta volna meg a bizonytalan időben bekövetkező halicsi uralkodóváltást.

A források nem tájékoztatnak róla, hogy I. Leó pontosan hogyan jutott a kérdéses Bereg vármegyei birtokokhoz. Ha ugyanis Konstancia hozományai lettek volna, ahogyan azt az ukrán történetírás állítja, akkor Gergely mintájára a frigye után hivatalba lépett összes ispánnak egyben Leó *officialis*aként kellett volna megneveznie magát, ám ilyenről a jelzett időintervallumban működő hat ispán esetében nem tudunk.³² Felmerülhet továbbá az is, hogy I. Leó fegyverrel szerezte meg magának Bereg vármegye egy részét. Ismeretes ugyanis, hogy 1278-ban ellentét támadt a két ország között, pontosabban I. Leó keveredett összetűzésbe a Magyar Királyság keleti végein élő vlachokkal, mindezt pedig tetézte, hogy a halicsi fejedelem a Habsburg Rudolf római király és II. Ottokár cseh király között érlelődő konfliktusban az utóbbit támogatta, ami miatt IV. Lászlóval is ellentétbe került. Az ukrán kutatás emiatt azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a magyar király uszította a vlachokat Leóra azért, hogy utóbbi ne tudjon személyesen és jelentős kontingenssel részt venni a várható összecsapásban.³³ A halicsi–vlach konfliktus pontos menetéről nem tájékoztatnak a források, de elvben elképzelhető, hogy Leó magyar területre lépett és foglalásba kezdett. Mindazonáltal ezen hódításokat – már ha voltak – IV. László gyorsan visszafoglalta, semmiképp sem maradhattak meg 1299-ig.³⁴ A legvalószínűbbnek számomra az tűnik, hogy Leó III. Andrásról részesült Bereg vármegyei birtokadományban, mivel a magyar király és a halicsi fejedelem az 1290-es években jó kapcsolatot ápolt egymással.³⁵ E teória helyességét támogatja, hogy az egyetlen adatunk arra, hogy Gergely I. Leó familiárisaként működött Bereg élén, éppen 1299-ből származik.³⁶ Arra

32 Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 136.

33 Илья Леонтьевич Паршин: Битва при Дюрнкруте 26. августа 1278 г.: альянс Льва Даниловича и Пшемьла II. Оттокара. *Rossica Antiqua* 5. (2012) ч. 1. 105.

34 Ismert továbbá, hogy az ún. második tatárjárás idején 1285-ben Nogai és Telebuga a vazallus orosz fejedelmeket is csatlakozásra szólította fel a Magyar Királyság ellen, ám az ország területére érve Leót elbocsátották, vagyis ekkor nem volt esélye foglalásba kezdeni. Szócs Tibor: Egy második „tatárjárás”? A tatár–magyar kapcsolatok a 13. század második felében. *Belvedere Meridionale* 22. (2010) 3–4. sz. 21.

35 Több forrás mutat arra, hogy Leó csapatokkal segítette III. András 1291. évi hadjáratát Habsburg Albert ellen, valamint a II. Vencel cseh király és Łokietek Ulászló kujáviai herceg között a lengyel területekért folyó harcokban – legalábbis az 1290-es évek első felében – mindketten az utóbbi pártján álltak. 1299-ben mind Leó, mind III. András követe Brünnben tárgyalt II. Vencellel feltehetőleg a Łokietek Ulászlóval szemben folytatandó politikáról. *Leontij Woytowycz: Lew Daniłowicz i walka o tron krakowski w ostatniej ćwierci XIII. wieku. Średniowiecze Polskie i Powszechnie* 12. (2016) 126–130.; *Rudolf Veronika: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között.* (Arpadiana XV.) Bp. 2023. 518–519.

36 Annak magyarázata, hogy miért Bereg megyében kapott birtokot Leó, a vármegye Halicshoz közeli fekvésén túl valószínűleg abban keresendő, hogy erdőispánságból alakult ki, tehát még a 13. század végén is lehettek ott üres, benépesítetlen területek. Emellett úgy tűnik, hogy a század második felében a királyi család egy-egy tagja (pl.: Rosztiszlav, Anna hercegnő) élvezte az onnan származó jövedelmeket, utóljára feltehetőleg az 1290 körül elhunyt Kun Erzsébet, vagyis a kérdéses időpontban valószínűleg a király kezén volt. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1987–1998. [a továbbiakban: Györffy Gy.: ÁMTF] I. 522–524.

azonban megint csak nincs forrásadat, hogy, amennyiben a feltételezésem helyes, milyen természetű lehetett az adomány: életre szóló vagy örökíthető? Mindazonáltal abból kiindulva, hogy András megválasztásának az egyik fő motivációja az ország integritásának helyreállítása és jogainak növelése volt, nem tűnik valószínűnek, hogy látszólag nyomós indok nélkül örökadományt tegyen egy külföldi személynek.³⁷ Mindezek alapján véleményem szerint nem tekinthetjük a halicsi fejedelmek Bereg vármegyei birtoklását folyamatosnak az Árpád-ház kihalása, illetve I. Leó 1300 környékén bekövetkezett halála után,³⁸ következésképpen Károly házasságának indokát sem itt kell keresnünk.

Sokkal inkább sejthetünk külpolitikai megfontolásokat a frigy mögött, konkrétan a lengyelországi helyzetet és a lengyel–cseh viszony figyelembevételét. Mint az széles körben ismert, II. Vencel cseh király az 1290-es években fokozatosan kiterjesztette fennhatóságát előbb a sziléziai, majd az egyéb lengyel hercegségekre, 1300 augusztusában pedig lengyel királlyá koronázták Gnieznóban. Törekvéseinek legnagyobb ellenlába a lengyel trónra szintén igényt tartó kujáviai herceg, Łokietek Ulászló volt.³⁹ I. Leó halicsi fejedelem uralkodása jelentős részében őt támogatta a krakkói trón megszerzésében. Ebben egyedül 1297–1299-ben állt be változás, amikor II. Vencel erőfölényét érzékelve, megegyezésre lépett a cseh királlyal és egy időre elállt Ulászló támogatásától. II. Vencel lengyel királlyá való koronázását követően azonban, talán fia nyomására visszatért Ulászló táborába. Fia, Jurij (György) ugyanis Ulászló nőtestvérével, Eufémiával élt házasságban, akitől számos gyermeke született, köztük a már emlegetett II. Leó is. A kutatás egyetért abban, hogy Jurij 1301 és 1308 közötti uralkodása alatt végig Ulászló ügyét támogatta, és nincs okunk azt feltételezni, hogy fiai, II. Leó és András ne tettek volna később ugyanígy.⁴⁰ Eme halicsi politika pedig szerencsés módon találkozott Károly politikai törekvéseivel, akinek természetszerűleg érdekében állt a rivális Přemysl-ház gyengítése. Ezen megfontolásból Łokietek Ulászló már az 1300-as

évek elején is részesült támogatásban Károlytól, illetve Aba nembeli Amádétól.

Utóbbi még az utolsó Árpád-házi király uralkodásának elején kapcsolatba került Ulászlóval, amikor is III. András az első felesége, Fenenna kujáviai hercegnő nagybátyjának a megsegítésére küldte a későbbi tartományurat. Az Aba nembeli Amádé parancsnoksága alatt álló sereg – amelyben Recsk fiai, Pál, Serefil és a hadi vállalkozást túl nem élő János, továbbá Kemény fia Lőrinc fia Kemény baranyai ispán harcoltak – 1290 második vagy 1291 első felében részt vett *Prodatin* város elfoglalásában is.⁴¹ Az ekkor kötött barátságot a 14. század elején újították fel. Łokietek Ulászló 1302-ben orosz csapatokkal tört be a Sandomierzi Hercegségbe, ám vereséget szenvedett, és kénytelen volt Magyarországra menekülni, ahol Aba nembeli Amádé fogadta be. Később, feltehetőleg Károly ösztönzésére és utóbbi céljaival összhangban rávette, hogy indítson újból támadást II. Vencel ellen méghozzá a Károly és a szövetséges Habsburgok által kivitelezett hadműveletekkel párhuzamosan.⁴² Ulászló ennek megfelelően 1304 őszén magyar segítséggel be is tört a Krakkói Hercegségbe, a következő év februárjában pedig elfoglalta Wislicat.⁴³ A vállalkozásban számíthatott Aba nembeli Amádéra és seregére, amelyben nagy valószínűséggel jelen volt György fia Péter *comes*, aki birtokadományban részesült a lengyel hercegtől,⁴⁴ Dronowi/Dornoui Péter és fivére, János pedig Wislica elfoglalásában segédkezett.⁴⁵ A hadjárat célja tehát Ulászló trónaspirációinak beteljesítésén túl annak megakadályozása volt, hogy a lengyel hercegek segítséget nyújtsanak a támadás alatt álló cseh királynak.⁴⁶

Az 1304 elején, de valószínűleg már korábban is fennálló szövetség megerősítésére, illetve megpecsételésére a középkori

37 Hogy András a fenti feltételnek köszönhető megválasztását, nem jelenti azt, hogy azt uralkodása egésze alatt be is tartotta. Az 1298. évi törvény azonban szükségessé tette a király mellett működő tanács hozzájárulását a nagyobb horderejű döntésekhez, például a birtokadományokhoz. 1298. évi törvény 23. cikkelye: *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. I. Transl., ed. János M. Bak – György Bónis – James Ross Sweeney. Idyllwild 1999.² 49.; *Zsoldos Attila*: III. András. In: *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: Szent István és III. András*. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem évszázadaiból.) Bp. 2003. 170., 208–209. 38 *Fedinec Csilla et al.*: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Bp. 2021. 80. (az idézett rész Font Márta munkája.) Györfly György azzal számolt, hogy a halicsi fejedelmek csak I. Leó haláláig birtokolták Bereg megyét. *Györfly Gy.*: ÁMTF I. 526.

39 *Robert Antonín*: *Zahraniční politika krále Václava II. v letech 1283–1300*. (Knižnice Matice Moravské 26.) Brno 2009. 103–121., 188–209.; *Uő*: *Hnězdenská korunovace krále Václava II. v kontextu jeho zahraniční politiky na počátku 14. století*. In: *Gnieźnienskie koronacje królewskie i ich środkowoeuropejske kontexty*. Ed. Józef Dobosz – Narzenna Matli – Leszka Wetesko. Gniezno 2011. 253–272.; *Pawel Jasienica*: *Piast Poland*. New York 1985. 169–177.

40 *Woytowycz, L.*: *Lew Daniłowicz i walka i. m. 125–130.*; *Fedinec Cs. et al.*: *Ukrajna története i. m. 81.*

41 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II. Bp. 1923–1987. 3820., 3841., 3908., 4317. sz.; *Zsoldos Attila*: Tamás fia Sinka érdemei. Elhallgatás és manipuláció az oklevelek narratióiban. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Bp. 1988. 329. – Megjegyzendő, hogy ezzel párhuzamosan magyar származású személyek segítették II. Vencel hatalomra jutását Krakkóban. Erre utal a cseh király helytartójának, Wiesenburgi Tazzónak egy 1294. augusztus 1-jén kiadott oklevele, amelyben birtokadományban részesítette Magyar Istvánt (*comes Stephanus Ungarus*) a Krakkói Hercegségben II. Vencelnek tett hű szolgálataiért cserébe. HU-MNL-OL-DF 253565. Kiadása: CD VII/2. 182. Wertner Mór kutatásai alapján a kérdéses személy a cseh király és fia későbbi fő támogatójával, Ákos nembeli Istvánnal azonos (*Wertner Mór*: *Stephanus Ungarus*. Századok 41. (1907) 481–484.), utóbbi előlete, karrierjének állomásaiban azonban nem támogatják ezen feltételezést. *Rudolf V.*: *Közép-Európa a hosszú 13. században i. m. 487., 527. 39. jegyz.*

42 *Wojciech Kozłowski*: *Developing the Concept of „Succession Crisis”*: New Questions to Social and Political Circumstances of Łokietek's Rise to Power, 1304–1306. *Studia Mediaevalia Bohemica* 2. (2011) 244.

43 *Erik Graebner*: *Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Přemysliden*. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 41. (1903) H. 2. 161.; *Kateřina Charvátová*: *Václav II. Král český a polský*. Vyšehrad 2007. (Velké postavy českých dějin 5.) 200., 208.

44 AO I. 676. sz.

45 AO I. 702., II. 95. sz.

46 *Kádár T.*: *Harcban a koronáért i. m. 97. Egyes vélekedések szerint II. Vencel, majd később fia éppen Łokietek Ulászló előretörése miatt tett le jövőbeli Magyarországgal kapcsolatos terveiről*. *Wojciech Kozłowski*: *Power-Winning Contexts and Strategies of Charles I and Wenceslas III. A Comparison of their Quest for the Hungarian Throne*. *New Europe College Yearbook* 2012–2013 13. (2013) 164.

gyakorlat szerint egy dinasztikus kapcsolat tűnt a legmegfelelőbbnek. Arra, hogy a magyar–halicsi szövetség mögött Łokietek Ulászló szerepe sejtethető, az is utal, hogy Károlyt minden valószínűség szerint Aba nembeli Amádé is elkísérte Halicsba, hiszen a cseh párt híveinek csak a tartományúr távollétében juthatott eszükbe Gönc megtámadása.⁴⁷ Mivel Ulászlónak ekkor még egyetlen leánya a tizedik életévét sem töltötte be, Károlynak pedig minél hamarabb egy örökösre volt szüksége, ami előnyhöz juttathatta volna a szintén gyermektelen Vencel-Lászlóval szemben, egy unokahúg is megfelelő választásnak tűnt. A halicsi uralkodóházzal rokonságba kerülni annál is inkább ígéretesnek ígérkezett, mivel Jurij, majd az őt előbb-utóbb felváltó II. Leó keletről fedezni tudta a Vencel-László és II. Vencel ellen szerveződő Habsburg–magyar szövetséget, illetve annak esetleges hadműveleteit. A frigy természetesen a másik félnek is hasznos volt, hiszen Łokietek Ulászló ennek fényében továbbra is számíthatott Károly és a magyar csapatok támogatására a terveihez, a halicsi fejedelem pedig egy vele azonos pártálláson lévő uralkodóval létesíthetett szövetséget, akivel – ha minden Károly szándékai szerint alakul – előbb-utóbb közös határon is osztozni fog. Arról nem is szólva, hogy a halicsi fejedelem számára a (reménybeli) magyar királlyal – aki ráadásul egy jónevű nyugat-európai dinasztiaiból származott és ebből következően igen előkelő ősökkel rendelkezett – rokonságba kerülni növelhette megbecsültségét a „nemzetközi szintéren”.

Mivel az 1326. évi oklevélből világosan kiderül, miként arra már a korábbi kutatás is rámutatott, hogy István mester hőstetteit II. Vencel 1304. nyári magyarországi hadjárata alatt hajtotta végre, ezért Károly halicsi útját is ekkorra, pontosabban május 22. utánra, de augusztus 24. előttre tehetjük, amikor nincs információnk Károly tartózkodási helyéről.⁴⁸ Ezen belül azonban első pillantásra nem tűnik lehetségesnek a szűkítés, mivel II. Vencel magyarországi tartózkodásával kapcsolatban csak annyi tekinthető bizonyosnak, hogy május 24. utánra tehető és Károly augusztus 24-i pozsonyi látogatásakor már véget ért.⁴⁹ A Stájer Rímes Krónika egy egyházi ünnepet (*heilic tac*) említ II. Vencel és Vencel-László találkozója kapcsán, ám nem konkretizálja.⁵⁰ Bak M. János valószínűsíti,

47 Kádár T.: Megjegyzések, észrevételek i. m. 18.

48 Kádár T.: Harcban a koronáért i. m. 111. Ennek az 1304-nél később keletkezett *Descriptio Europae Orientalis* híradása, miszerint Károly most („nunc”) vette feleségül II. Leó lányát, se mond ellent, mivel a leírásban egyrészt több anakronizmus is fellelhető, másrészt az ismeretlen szerző számos, egymással nem párhuzamosan történt eseményről is jelen időben ír – például Lengyelország bemutatásánál a forrás szerint épp Habsburg Albert próbálja a fia számára megszerezni a cseh (és a lengyel) trónt, ami 1307-re tehető, míg a Csehországról szóló fejezetben már inkább VII. (Luxemburgi) Henrik igyekszik elérni ugyanezt, ami viszont 1310-ben vette csak kezdetét –, ami erősen relativizálja az időhatározó jelentőségét. Anonymi *Descriptio Europae Orientalis* i. m. 40. A kronológiai problémákra bővebben: Жуковић, Т. – Петровић, В. – Узелац, А.: Време настанка ДЕО i. m. 52–55., 58–64.

49 *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae*. I–VII. Ed. Karel Jaromír Erben – Josef Emler – Bedrich Mend. Prag 1855–1963. II. Nr. 2006.

50 Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed. Josef Seemüller. In: *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*. I–VI. Ed. Edward Schröder et al. Hannover 1877–1909. [a továbbiakban: Steirische Reimchronik] V./2. 1090–1091. Fordítása: Ottokar aus der Gaal: Stájer rímes krónika

hogy az ifjú Přemyslida magyar királyként használt nevéhez kapcsolódó ünnepnapról, vagyis Szent László valamely ünnepéről lehetett szó, így vagy június második felére (június 27. *elevatio S. Ladislai*), vagy július második felére (július 28/29. esetleg 30. *S. Ladislai Regis Depositio*) gondolhatunk.⁵¹ Mivel a középkorban a kanonizáció napja vált a szent király legjelentősebb ünnepnapjává,⁵² ezért véleményem szerint a június 27-i dátum tűnik a legvalószínűbbnek, amely 1304-ben ráadásul éppen vasárnapra esett. Ez alapján pedig mind II. Vencel magyarországi hadjárata, mind Károly halicsi útja 1304 júniusára helyezhető.

A fentebbiek alapján véleményem szerint megállapítható, hogy Károly 1304 nyarán utazott Halicsba Aba nembeli Amádé és mások társaságában, hogy elhozza első feleségét, II. Leó halicsi fejedelem feltehetőleg Mária nevű leányát. Az ezzel létrejövő magyar–halicsi szövetség oka nem Bereg vármegye vagy az abban fekvő, egy tisztázatlan időpontban I. Leó kezére került és még mindig halicsi tulajdonban lévő birtokok visszaszerzése volt, hanem az, hogy mindkét uralkodó Łokietek Ulászlót támogatta a lengyel trónért folyó versenyben. II. Leót családi kapcsolat fűzte a kujáviai herceghez, Károlyt pedig a lengyel trónra szintén igényt tartó Přemyslidákkal való szembenállás hajtotta ugyanebbe a táborba. Az esküvőre valószínűleg közvetlenül az után sor is került, hogy Magyarországra érkeztek, hiszen a Csehország elleni, küszöbön álló hadjáratra való tekintettel nem volt idő késlekedni. Vencel-László Magyarországról való távozása ráadásul kedvező pillanatnak tűnhetett egy ilyen jelentős és jövőbementő eseményre, hiszen Károly a frigytól mindenekelőtt utódokat remélt, hogy ezzel is előnyösebb pozícióba kerüljön riválisánál. Az ifjú ara azonban ez utóbbi kötelességének nem tudott eleget tenni, ugyanis nem sokkal később elhunyt, ezért Károly minden valószínűség szerint 1306-ban újból megnősült: ezúttal Máriát, Kázmér beutheni herceg leányát vette oltárhoz.

Fontos azonban kiemelni, hogy a hercegnő halála ellenére nem romlott meg a magyar–halicsi viszony, amit a trónkövetelőként fellépő III. Ottó alsóbajor herceg sorsa is bizonyít. Mint ismeretes, a támogatói számát növelni vágyó Ottó 1307-ben Erdélybe utazott, hogy egy Kán nembeli László erdélyi vajda leányával kötendő házasságról tárgyaljon, ám végül az oligarcha fogságába esett. A vajda minden valószínűség szerint az Ottónál lévő koronázási jelvényeket kívánta megszerezni, ám amikor nem járt sikerrel, a Stájer Rímes Krónika szerint átadta Ottót a havasalföldi vajdának, hogy utóbbi szerezze meg tőle a kincseket némi területi nyereségért cserébe. A vajda állítólag betegségbe esett, amikor meg

(Részletek). Ford., kommentárok és bev. tanulmány Bagi Dániel. (Arpadiana XI.) Bp. 2023. 312.

51 János M. Bak: Sankt Stefans Armreliquie im Ornat König Wenzels von Ungarn. In: *Festschrift Percy Ernst Schramm zu seinem Siebzigsten Geburtstag von Schülern und Freunden zugeeignet*. I. Hrsg. Peter Classen – Peter Scheibert. Wiesbaden 1964. 179.

52 *Magyar Zoltán*: Szent László a magyar művelődéstörténetben. *Korunk* (2016) 8. sz. 30–37.; *Solymosi László*: Szent László király sirja, kultusza és szentté avatása. Bp. 2021. (Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián) 49.

akarta kínoztatni Ottót, majd a gyógyulás érdekében elengedte, de végül ismét elfogatta, mire a betegsége visszatért. Ekkor a vajda feleségének közbenjárására végül valóban szabadult.⁵³ Tekintetbe véve, hogy a betegség a rímes krónikában rendszeresen az erkölcstelen viselkedés, illetve hűtlenség büntetéseként tűnik fel, a történet ezen része biztosan kitaláció.⁵⁴ Valószínűbb ezért, hogy egy nagyobb összegű váltságdíj kifizetésére is szükség volt a szabaduláshoz, amely miatt Ottónak rendkívüli adót kellett kivetnie az Alsó-bajor Hercegségben.⁵⁵ A Pozsonyi Krónika szerint viszont Kán nembeli László a tartománya határán, Szegeden átadta a foglyot Csák nembeli Ugrinnak, aki Károllyal együtt kiűzte az országból,⁵⁶ míg az osztrák és bajor területen keletkezett kútfők úgy tudják, hogy maga Kán nembeli László űzte ki az országból, de nem Havasalföldre, hanem a rusz (*Russia et Prussia/Brussia*) területekre.⁵⁷ Ettől csak Regensburgi András tér el kis mértékben: szerinte ugyanis Ottót azért ejtette fogságba a vajda, mert rá akarta venni arra, hogy vegye feleségül a leányát, Ottónak azonban bizonyos szolgák segítségével sikerült a Ruszba menekülnie.⁵⁸ Ottokar aus der Geul szerint Ottó maga kérte a havasalföldi vajdától, hogy Halicsba távozhasson, mivel az ott uralkodó Jurij ugyanúgy IV. Béla unokája volt, mint ő maga. A szerző állítása szerint Jurij örömmel fogadta, és egy hónapra keresztül tisztes vendégségben tartotta, majd segített neki eljutni Glogaubá.⁵⁹ A halicsi fejedelmek és a Magyar Királyság fentebb vázolt baráti, sőt szövetségi kapcsolatának fényében – egyetértve Bagi Dániellel – sokkal valószínűbbnek tartom, hogy az Ottokar aus der Geul által ismertetett fogság valójában Halicsban jutott osztályrészül Ottónak, a havasalföldi epizód pedig a szerző fantáziájának terméke.⁶⁰

Visszatérve Károly és Mária beutheni hercegő házassága időpontjának megállapításához, ismét két, egymástól független forrást hívhatunk segítségül: egyfelől Jan Długosz 1306-ra vonatkozó beszámolóját,⁶¹ továbbá Mária királyné 1306. évi oklevelét. Utóbbit Kristó Gyula és Kádár Tamás – mint láttuk – Károly első feleségével hozta kapcsolatba, míg

Csukovits Enikő már a beutheni hercegőnek tulajdonította. Kristó nagyjából 1309 helyezte a halicsi Máriával való házasság felbomlását nagyrészt a királynéra vonatkozó források elapadására hivatkozva, az újabb frigyét pedig 1311 környékére datálta.⁶² Magam Csukovitsal értek egyet, meghozzá három okból. Egyrészt Kristó azzal indokolta az 1323. december 12-i királyi oklevélben említett Mária nevű első feleség és a halicsi hercegő egymással való azonosítását, valamint azt a megállapítását, hogy az 1306. évi oklevelet az utóbbi bocsátotta ki, hogy mindkét diplomában Somogy vármegyei birtokokról intézkedtek.⁶³ Ez ugyan figyelemre méltó egybeesés, ám nem bizonyítja egyértelműen, hogy csak Mária halicsi hercegőnek lettek voltak birtokai Somogyban, Károly második feleségének pedig nem, következésképpen az sem állhat vitán felül, hogy az 1306. évi oklevél a halicsi Máriához köthető. Mivel az 1323. évi diplomában külön hangsúlyozzák, hogy az új királyné, Piast Erzsébet is beleegyezését adta Mária korábbi Somogy megyei birtokadományának megerősítéséhez,⁶⁴ inkább gondolhatunk arra, hogy a királynéi birtokok egy része Somogyban feküdt. Ez már csak azért is valószínű, mert Somogy megyében az Árpád-korban is kiugróan magas volt a királynéi birtokok száma főleg a segesdi királynéi uradalomnak köszönhetően, amely Zsoldos Attila és Szende László kutatásai szerint az Anjou-korban is a királyné kezén volt.⁶⁵ Ráadásul az 1323-as oklevélben említett *Dombo* birtok, amely a mai Kastélydombóval azonos, az Árpád-korban és Piast Erzsébet idején is a királynéi birtoknak számító és a segesdi uradalomba tartozó Darány és Visonta közvetlen közelében fekszik, így akár azt is elképzelhetőnek tartom, hogy az uradalom részét képezte. Ilyenképpen pedig nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a szóban forgó birtok nem Erzsébet (és előtte Mária) magánbirtoka volt, hanem a királynéi birtoktestet gyarapította. Ez alapján az, hogy egy 1306-ban és egy 1323-ban kelt királynéhoz köthető oklevél is Somogy megyei birtokról intézkedik, véleményem szerint nem zárja ki, hogy az 1306. június 23-i oklevelet már a második feleség adta ki.

Másrészt, mint fentebb említettem, Mária 1306-ban csak a gyűrűpecsétjével tudta megerősíteni a sokat emlegetett oklevelet, mert autentikus pecsét saját bevallása szerint nem állt rendelkezésre.⁶⁶ Bár lehet, hogy nincs jelentősége, hiszen

53 Steirische Reimchronik 1152–1154. Fordítása: Ottokar aus der Gaal i. m. 358–360.

54 *Bagi Dániel*: Wittelsbach Ottó „havasalföldi” fogsága a Stájer rímes krónikában. In: *Apologia historiographiae. Az orosz történelem évszázadai. Írások Szvák Gyula 70. születésnapjára*. Főszerk. Krausz Tamás. Bp. 2023. 59.

55 *Hans Wagner*: Salzburg im Spätmittelalter. Vom Interregnum bis Pilgrim von Puchheim. In: *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. I. Vorgesichte, Altertum, Mittelalter. Teil I.* Hrsg. Heinz Dopsch. Salzburg 1981. 463.

56 *Chronicon Poseniense*. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH II. 48.

57 *Annales Osterhovenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum. I–XXXVIII*. Ed. Georg Heinrich Pertz et al. Hannover 1826–2006. [a továbbiakban: MGH SS] XVII. 555.; *Anonymi monachi Bavari: De bello Bavarico. Liber memorialis*. Ed. Andreas Zayner. In: *Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi. II*. Ed. Andreas Felix Oefele. Augsburg 1763. II. 341.; *Continuatio Canonorum Sancti Rudberti Salisburgensis*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 819.; *Annales Zwetlenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. In: MGH SS IX. 662.

58 *Andreas presbyter Ratisponensis: Cronica de principibus terrae Bavarorum*. In: *Andreas von Regensburg: Sämtliche Werke*. Hrsg. Georg Leidinger. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, Neue Folge 1.) München 1903. 546–547.

59 Steirische Reimchronik 1154–1155.

60 *Bagi D.*: Wittelsbach Ottó i. m. 60.

61 Ioannis Dlugossi Annales i. m. 42.

62 *Kristó Gy.*: Károly Róbert családja i. m. 17–19.

63 *Kristó Gy.*: Aba Sámuel és Károly Róbert i. m. 27–28

64 AO VIII. 652. sz.

65 *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 29., 40–43.; *Szende László*: Királynéi rezidenciák az Anjou-kori Magyarországon. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor. Bp. 2009. 336. Szende mutatott rá doktori értekezésében, hogy a Vencel-László által Toruoy-i László és zalai János fia István javára eladományozott Somogy megyei Gány és Bábony is a királynéi birtokok közé tartozott, tehát a királynéi birtokok elhelyezkedésében bizonyosan volt kontinuitás az Árpád- és az Anjou-korban. AO I. 287. sz.; *Szende László*: Piast Erzsébet és udvara (1320–1380). Bölcsészdoktori értekezés. (ELTE) Bp. 2007. 45.

66 „Et quia sigillo attentico presens carebamus, nostro sigillo anularii consignavimus, promittentes litteras presentes privilegii cum nostrum sigillum presens fuerit attenticum.” – HU-MNL-OL-DL 76198. (AO II. 42.) Sajnálatos módon a pecsét nem maradt ránk, az oklevél hátoldalán csak a

a fogalmazó ízlésével vagy akár véletlen kihagyással is magyarázható, érdemes rögzíteni, hogy a királyné nem a saját autentikus pecsétjének hiányát említi, hanem általánosan fogalmaz, míg a gyűrűspecstje és a jövőben használni szándékozott autentikus pecsétje esetében szerepel a birtokos név, ami azt sugallja, hogy nemcsak nem volt a keze ügyében az említett megerősítő eszköz, hanem még nem birtokolt ilyet. Ennek – bár korántsem egyetlen, de – legvalószínűbb magyarázata az, hogy a megfelelő pecsét még nem készült el, amiből logikusan következik, hogy az esküvőre csak nem sokkal korábban került sor. Ennek fényében pedig felettébb furcsa lenne, ha az 1304. évi Magyarországra hozatal után ennyit vártak volna az esküvővel.

Harmadrészt a második feleség beutheni származását is figyelembe kell vennünk. Miként arra Kádár Tamás is felhívta a figyelmet, Kázmér beutheni herceg ugyan egy Európában és a régióban megbecsült uralkodónak számított, ám mind politikai, mind gazdasági súlya elenyésző volt.⁶⁷ Tőle Károly aligha várhatott hathatós segítséget. Véleményem szerint ennek a magyar udvarban is ismertnek kellett lennie, ezért egy olyan időpontban kellett megtörténnie a frigynek, amikor Kázmér és családja még tudott valamit nyújtani vejének. Ez az időszak pedig kétségkívül III. Vencel uralkodásában keresendő. A korábbi magyar trónaspiráns az előző év októberében I. Mieszkó tescheni herceg Viola nevű leányát vette feleségül, Mieszkó és Kázmér beutheni herceg pedig testvérek, ebből következően Károly és III. Vencel feleségei unokatestvérek voltak.⁶⁸ Bár III. Vencel 1305-ben hivatalosan békét kötött Habsburg Alberttel, Károllyal nem rendezte a viszonyát, sőt III. Ottó alsóbajor herceg javára mondott le magyar trónigényéről, ami alapján 1305 után is ellenséges cseh–magyar kapcsolatokra következett az eddigi középkorkutatás.⁶⁹

Kádár Tamás Károly második házasságának datálására nem tért ki, azonban kiemelte, hogy III. Vencel halála előtt nem kerülhetett rá sor, mivel Kázmér II. Vencel, majd fia hűbérese volt, a III. Vencellel kötött dinasztikus kapcsolat pedig ezen kötelék elmélyítését szolgálta, következésképpen Kázmér nem léphetett szövetségre egy ellenségnek számító uralkodóval.⁷⁰ Figyelembe kell azonban vennünk, hogy II. Vencel halála, a magyarországi tervek összeomlása, valamint az 1304. évi Habsburg–magyar hadjárat nem kis mértékben tépázta meg Csehországot, a Přemyslidák lengyelországi uralmát pedig alapjaiban rendítette meg. Łokietek Ulászló már 1305-ben betört Sandomierzbe és magyar segítséggel Pelczyska várát

is elfoglalta, 1306-ban pedig Krakkót is a kezére kerítette.⁷¹ Ráadásul a már II. Vencellel is szemben álló III. Henrik glogauai herceg is igyekezett kihasználni az uralomváltást, így a cseh kutatás állásfoglalása szerint III. Vencel elsősorban azért lépett frigyre Violával, tehát egy hűbérese leányával – feleségül véve egy rangon aluli nőt –, hogy ellensúlyozni tudja a glogauai herceget.⁷² Ilyen körülmények között véleményem szerint nem zárható ki, hogy Kázmér önálló politikába kezdett és szemben fivérével, elfordult Venceltől vagy legalábbis egy korábban nyíltan ellenségnek számító uralkodóval létesített szövetséget.

Ezen döntésében akár az is szerepet játszhatott, hogy felesége révén rokonságban állt a Rurikidákkal és az Árpád-házzal, Helenát ugyanis a lengyel történetírás – elsősorban a Kristóval vitába keveredett Sroka eredményei nyomán – régóta I. Leó halicsi fejedelem és Árpád-házi Konstancia unokájával azonosítja.⁷³ Személye tehát korlátozott mértékben legitimálhatta Károly igényét a magyar trónra, akárcsak a halicsi Mária esetében, de ezzel egy időben könnyebbé tehetette Kázmér beutheni herceg számára a cseh hűbérből való kitérést is. Ugyanakkor az sem elhanyagolható, hogy Kázmér és Łokietek Ulászló elsőfokú unokatestvérek voltak, ami megint csak elősegíthette a közeledést. Az Anjou-dinasztia egy tagjával létesített frigy pedig kifejezetten rangosnak tekinthető a hatalmi-politikai szempontból nem túl befolyásos sziléziai herceg számára, ami ismét előnyös voltát erősíti. Szintén az 1306. júniusi esküvő mellett szólhat, hogy Kázmér 1305-ben 140 ezüstgaras értékben kölcsönt vett fel, amit a kutatás hagyományos módon a menyegző költségeivel hoz kapcsolatba.⁷⁴

Természetesen az sem zárható ki, hogy a cseh király nem is ellenezte a frigyet, hiszen III. Vencel számára a lengyel területek megtartása, illetve visszaszerzése élvezett prioritást. Bár Wittelsbach Ottó javára mondott le magyar trónigényéről és sosem kötött hivatalosan békét Károllyal, nem rendelkezünk forrással arra nézvést, hogy tevőlegesen támogatta volna az alsóbajor herceget Magyarországra érkezését követően. Tulajdonképp elképzelhető, hogy már inkább semleges viszonyult korábbi riválisához, mivel tudta, hogy egy újabb összeütközés esetén a római királlyal és az osztrák hercegekkel is szembe találhatja magát, egy többfrontos küzdelemre pedig nem volt felkészülve. Ebből kiindulva pedig akár azt is remélhette a beutheni–Anjou dinasztikus kapcsolattól, hogy Károly közelebb kerül hozzá és felhagy Łokietek Ulászló támogatásával. Ugyanezt megfordítva, Károly is várhatott előnyöket a kapcsolattól, hiszen feleségeik rokoni kapcsolatára alapozva biztosíthatta III. Vencel végleges elállását Ottó támogatásától, de szükség esetén a lengyel területek felől is várhatott segítséget, hiszen III. Vencel 1306. augusztus 4-i meggyilkolását nem lehetett előre látni.

A fentebbiek alapján véleményem szerint megállapítható, hogy a Kristó Gyula által meggyőzően I. Károly magyar király első feleségeként azonosított Mária halicsi hercegnő valamilyen 1304 nyarának második felében érkezett Magyarországra

befűző szalag és némi viaszmaradvány látható, így a pecsétkép és a körirat adott esetben bizonyosságot hozó adatairól le kell mondanunk.

67 Kádár T.: Megjegyzések észrevételek i. m. 17.

68 Graebner, E.: Böhmsche Politik i. m. 165–166.; Erich Randt: Politische Geschichte bis zum Kajre 1327. In: Geschichte Schlesiens. I. Hrsg. Ludwig Petry – Josef Joachim Menzel – Winfried Irgang, Sigmaringen 1988. 185.

69 Monumenta Germaniae Historica Constitutiones et acta publica imperatorum et regnum. I–X. Ed. Ludwig Weiland et al. Hannover 1893–1988. IV/1. 171. (Nr. 201.); Karel Maráz: Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně. České Budějovice 2007. 49–50.

70 Kádár T.: Megjegyzések, észrevételek i. m. 17. A második házasság kezdetével legfrissebb, Károly házasságait vizsgáló tanulmányában sem foglalkozott. Kádár Tamás: Új adatok és észrevételek I. Károly (Róbert) király házasságai kérdéséhez. Turul 95. (2022) 122–127.

71 Maráz K.: Václav III. i. m. 58–59.; Rudolf V.: Közép-Európa a hosszú 13. században i. m. 557–558.

72 Graebner, E.: Böhmsche Politik i. m. 165–166.

73 Sroka, S.: Ki volt Károly Róbert első felesége i. m. 189.

74 Sroka, S.: Ki volt Károly Róbert első felesége i. m. 190.

és lépett frigyre az ifjú Anjouval valószínűleg még a Csehország ellen indított hadjáratot megelőzően. A házasság oka azonban nem Bereg vármegye visszaszerzésének vágyában keresendő, vagy éppen abban, hogy Károly nem volt elég kelendő, hanem – az Árpád-házhoz fűződő kapcsolat legitimáló erején túl – a lengyel–cseh viszony nyújt rá magyarázatot. Károly magyarországi riválisa, Vencel-László és főleg édesapja, II. Vencel cseh király ugyanis a lengyel területek egyesítésért és megszerzéséért dolgozott uralkodása jelentős részében, aminek az útjában a legnagyobb akadályt az a Łokietek Ulászló jelentette, aki a szóban forgó Mária rokona, a halicsi fejedelmeknek pedig az 1290-es évektől politikai szövetségese volt. A dinasztikus kapcsolat így egy erős, csehellenes szövetséget hozott létre, amely minden érdekelt fél számára előnyöket rejtett magában. Károly Łokietek Ulászló hadműveleteinek köszönhetően rá tudta kényszeríteni a cseh királyt a magyar ügyektől való elfordulásra, valamint saját hadjáratát is fedeztethette a kujáviai herceggel, míg Ulászló katonai támogatásban részesült a lengyel koronáért folytatott harcában, II. Leó (és apja) pedig egy újabb harcostárs mellett rangbéli emelkedésnek is örülhetett. Károly és Mária házassága mindazonáltal nem bizonyult hosszúéletűnek – feltehetőleg Mária korai és gyermektelen halála miatt. Mivel Károlynak örökösre volt szüksége, nem késlekedett az újabb friggyel. Véleményem szerint már 1306-ban, a legvalószínűbb, hogy

a sokat emlegetett június 23-i oklevél kiadását nem sokkal megelőzően feleségül vette Mária beutheni hercegnőt. Ezen frigymögött is elsősorban az időközben cseh királlyá előlépett régi riválist kell keresnünk. III. Vencel összeomlás szélén álló lengyelországi uralmának ismeretében talán joggal gondolhatunk arra, hogy a korábbi hűbéres, Kázmér beutheni herceg önálló politizálásba kezdett, és Łokietek Ulászló, valamint Károly felé orientálódott, amire rokoni kapcsolatai is ösztönözhatték. Így pedig Károly szert tehetett egy szövetségesre korábbi fő ellenfele hátában. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy Kázmér fivére éppen III. Vencellel vonta szorosabbra viszonyát hozzáadva a leányát, hiszen a két testvér saját, önálló hercegség élén állt, ráadásul a cseh király és Łokietek Ulászló között fellobbanó küzdelmek végeredménye koránt sem volt előre látható, így akár egyfajta taktikázás is elképzelhető a hercegek részéről, de természetesen az sem zárható ki, hogy a beutheni–magyar közeledés nem ütközött semmiféle rosszállásba III. Vencel részéről. Akár ellenséges maradt a cseh–magyar viszony Wittelsbach Ottó Magyarországra érkezése után, akár nem, Károly számára mindenképp hasznos lehetett a beutheni herceg, hiszen vagy számíthatott a támogatására Łokietek Ulászló csehellenes törekvéseinél és ezzel elháríthatott egy újabb beavatkozást, vagy biztosíthatta III. Vencel semlegességét a magyarországi ügyekben, és elszigetelhetette Wittelsbach Ottót.

NOVÁK ÁDÁM – ÖLBEI TAMÁS – VISEGRÁDI RENÁTA Magyar zsoldosok címerei Mantovából*

Coats of arms of Hungarian mercenaries from Mantua

Pál Lukcsics dealt with the Hungarian mercenaries in Italy in several studies between 1928 and 1932. In 1930 he read his lecture „The insignia of Hungarian knights fighting in Italy in the 14th century” at the November meeting of the Hungarian Heraldic and Genealogical Society, which he published with notes in *Turul* in 1931. In this paper, he described in detail the coats of arms of the Hungarian mercenaries who escaped from Mantua in 1361–1362. The authors re-examined the original charters and made photocopies of them during a research trip to the Archivio di Stato di Mantova in 2023. In this paper, the military history of the documents described by Lukcsics and the coats of arms of the Hungarian mercenaries are described.

Bevezetés

A 20. század végén és a 21. század elején a szakirodalomban sorra jelentek meg olyan átfogó monográfiák amerikai, angol, francia, német, és olasz szerzők tollából, melyek holisztikus megközelítéssel vizsgálják a Trecento és Quattrocento Itália hadtörténetében a nemzetközi zsoldoskompaniákat. Azokét a zsoldosokét, akik meghatározó szerepet töltek be a korabeli Itália politikájának formálásában, az állandóan változó hatalmi egyensúly kialakításában. Ezekben, a *new military history* teóriáját szem előtt tartó művek mindegyikében két közös pont van: az egyik, hogy a zsoldosok problematikáját sosem *en sua*, hanem az itáliai társadalom viszonyrendszerében tárgyalják, a másik pedig a magyarok jelenléte az itáliai városok, uralkodók szolgálatában, illetve a többnemzetiségű kompaniákban.¹ A magyar történetírás nem csak az utóbbi húsz évben, hanem gyakorlatilag a huszadik század eleje óta

adós maradt az Itáliában zsoldosként szolgáló magyarok egy évszázadot felölelő történetének átfogó, rendszerszintű elemzésével. A nem sokkal a koronavírusjárvány kitörése előtt Bárány Attila vezetésével megalakuló „OTKA” interdiszciplináris kutatócsoport erre vállalkozott, és szisztematikusan dolgozza fel az itáliai levéltárakban található forrásokat.²

Az itáliai magyar zsoldosokkal Lukcsics Pál foglalkozott több tanulmányában, köszönhetően számos olasz levéltárban tett kutatóútjának. 1928-ban jelent meg rövid írása a *Turul*-ban,³ amit a *Hadtörténeti Közleményekben*, 1932-ben jegyzett tanulmány követett.⁴ A kettő között, 1930-ban a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság novemberi ülésén olvasta fel az „Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században” c. előadását, melyet jegyzetelve 1931-ben jelentetett meg a *Turul*-ban.⁵ Ebben a tanulmányban ismertette részletesen az 1361–62-ben Mantovából szabaduló magyar zsoldosok címereit. Megjegyzi, hogy az ismertett oklevelek facsimiléje a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában megtalálható. Kísérletet tettünk a másolatok felderítésére, azonban nem jártunk sikerrel.⁶ Ismerve a levéltár történetét, cseppet sem lenne meglepő, ha ezek a másolatok nem élték

* A szerzők a HUN-REN-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport tagjai. A kutatást az NKFIH (K 131711) „A középkori magyar hadszerzetet forrásai Európában 1301–1437” c. projekt támogatta.

1 A huszadik században a hadtörténelem-írás nem volt a történészek kedvelt témája. A század második felében, de még inkább az utóbbi két-három évtizedben megjelent a hadtörténészek új generációja, amely teljesen új kutatási irányvonalakat jelölt ki. Amerikában többek között Donald J. Kagay, L. J. Andrew Villalon, Clifford J. Rogers, Michael Livingston, Kelly DeVries, Bernard S. Bachrach, William Caferro munkáihoz fűződik. Európában a százéves háború kutatói, az Ibériai-félsziget történetével foglalkozó történészek, illetve a Trecento és Quattrocento Itália hadtörténetét feldolgozó munkák tartoznak ide. Így a teljesség igénye nélkül megemlíthetők az angol Andrew Ayton, Christopher Allmand, Jonathan Sumption, a francia Philippe Contamine, Valérie Toureille, a német Claude Gaier, Germain Butaud, Jörg Rogge, Wolfram Benziger, az olasz Aldo A. Settia, Piero Evangelisti, Maria Nadia Covini, és a spanyol Flócel Sabaté, Francisco Garcia Fitz, Enrique Rodríguez-Picavea munkái.

2 Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal „A középkori magyar hadszerzetet forrásai Európában (1301–1437)” NKFIH K 131711.

3 Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok Itáliában a XIV. században. *Turul* 42. (1928) 128–129.

4 Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században. *Hadtörténeti Közlemények* 33. (1932) 125–157.

5 Lukcsics Pál: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. *Turul* 45. (1931) 84–88.

6 A fotókat a múzeum levéltári osztálya 1913-ban (1913:44 MNM nns.) vásárolta a Premi mantovai fényképésztől, 13 fotó + 10 üveglemez volt. Ma nem található sem az Országos Levéltár középkori gyűjteményében, sem a Fényképgyűjteményben, sem az X 1268-ban (Üvegnegatívok gyűjteménye). Avar Anton szíves közlése.

volna túl ez elmúlt száz év viharait. 2023 során az Archivio di Stato di Mantovában végzett kutatóutunk során megvizsgáltuk az eredeti okleveleket, és készítettünk róluk fotómásolatokat. Jelen tanulmányban a Lukcsics által ismertett oklevelek hadtörténeti hátterét, valamint a magyar zsoldosok címereit ismertetjük.

Rövid kutatástörténet

A mantovai levéltárban található iratok már több mint egy évszázada ismeretesek a történelemtudomány előtt. Az 1361. november 12-i oklevelet⁷ a milánói levéltárban található másolata alapján 1864-ben adta ki Luigi Osio.⁸ Ez az átírat lényegében megegyezik a Mantovában őrzöttel, de kisebb, a tartalmat lényegében nem érintő változtatásokat tartalmaz. Karl Heinrich Schäfer szerte Olaszországban kutató német heraldikus-geneológus 1911-ben négy közleményben jelentette meg a Deutsche Herold hasábjain tanulmányát, amiben nem csak az oklevél kiadásának hátterét írta meg, hanem az 1361. november 12-i, és egy másik oklevélen⁹ található 106 db, zömében német zsoldos címerének leírását és rajzát is közölte.¹⁰ Mivel két „ungarus” megkülönböztetéssel bíró katonai címerét is leírta, még ugyanebben az évben a Turulban ismertetőt írt Ghyczy Pál erről a közleményről.¹¹ Schäfer egyébként rendkívül széles és mélyreható kutatásait a német zsoldosokkal kapcsolatban négy kötetben jelentette meg 1911 és 1940 között.¹² Az oklevelekről az 1980-as évek legvégén Carla Corradi Musi, a mantovai Gonzaga levéltár 14. századi magyar vonatkozású forrásaival foglalkozva értékes előadást tartott a Torontói Egyetemen, amit hamarosan tanulmányban is közölt.¹³ Martin Roland mint illusztrált oklevéllel foglalkozott a Schäfer által már ismertett oklevéllel.¹⁴ Legutóbb Adinel C. Dincă említi meg a vatikáni levéltárban található magyar

zsoldosokkal kapcsolatos forrásanyagról szóló inspiratív művében.¹⁵ A modernkori történetírásban a legátfogóbb elemzést Stephan Selzer adta a 14. századi német *condottierikről* szóló könyvében.¹⁶

Magyarok a többnemzetiségű kompániákban

Magyarok 1352 után évtizedeken át a legkülönbözőbb nemzetek zsoldosaival szolgáltak együtt Itáliában. Az 1369-es *Codice degli stipendiarii della repubblica di Firenze*¹⁷ számot adott a több nemzetiségű kompániákban szolgáló külföldi katonák származásáról. Megemlíti a magyarok mellett a város szolgálatában álló burgundiaiakat, németeket, olaszokat, és angolokat. De a híres Werner von Urslingen kompániájában¹⁸ a németek mellett magyarok és katalánok is harcoltak együtt.¹⁹ 1360 és 1366 között magyar zsoldosok kétszer is eljutottak a Földközi-tenger keleti partvidékére az Itáliában toborzott többnemzetiségű seregek részeként. Először 1364-ben képviselték magukat a Petrarca barátja, Luchino dal Verme olasz condottieri által vezetett seregben, akit Velence bízott meg a kréti lázadás leverésével, „Alamani, Anglici, Sclavi, Italici és Ultramontani” társaságában.²⁰ Két évvel később magyar zsoldosok részt vettek VI. Amadé savoyai gróf 1365–66-os Gallipoli felszabadítására indított kereszties hadjáratában franciákkal, spanyolokkal, angolokkal, olaszokkal és csehekkel egyetemben.²¹ Ugyanígy a mantovai oklevelekben található bajor Heinrich von Eglingen lovag vezette kompániában is a magyarok olaszokkal, németekkel és burgundiaiakkal együtt estek Ugolino Gonzaga fogságába.²²

7 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 C. 10.

8 Documenti diplomatici tratti dagli Archivi Milanese, Vol. 1. Cur. Osio, Luigi. Milano 1864. 129–134.

9 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 C. 10. és 11.

10 Karl Heinrich Schäfer: Eine Wappenurkunde deutscher Ritter in Italien vom Jahre 1361. Der Deutsche Herold 42. (1911) 27–32, 59–66, 86–92, 109–111.

11 Ghyczy Pál: Eine Wappenurkunde Deutscher Ritter in Italien. (106 Schilde des 14. Jahrhunderts in frühgotischer Heraldik gemalt.) Veröffentlicht und erläutert von Dr. Karl Heinrich Schäfer. Paderborn. Schöningh, 1911. 40, 28 lap + 9 tábla. Turul 29. (1911) 87–88.

12 Heinrich Schäfer, Karl: Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien während des 14. Jahrhunderts. Vol. 1–4. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte (Görresgesellschaft) 15: 1–2, 16, 25.) Paderborn 1911–1940.

13 Carla Corradi Musi: L'eco dell'Ungheria di Luigi I nell'Italia settentrionale. Sulla base di documenti dell'epoca. Rivista di Studi Ungheresi 5. (1990) 24–32.

14 Példaként: Martin Roland: Illuminierte Urkunden. Bildmedium und Performanz. In: Die Urkunde: Text – Bild – Objekt. Ed. Andrea Stiedorf. (Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Beihefte 12.) Berlin–Boston 2019. Az oklevél fotója ennek a projektnek keretében került fel a Monasterium.net-re: https://www.monasterium.net/mom/illuminierteUrkunden/1361-11-12_Mantua-Mantova/charter letöltés: 2023. dec. 1.

15 Adinel C. Dincă: Hungarian Mercenaries Serving the Pontifical State: A Vatican Source from 1362 and the Beginning of a Discussion. In: Italia ed Europa centro-orientale tra Medioevo ed Età moderna: Economia, Società, Cultura, Hrsg. Fara, Andrea. Heidelberg 2022. 43–54.

16 Stephan Selzer: Deutche Söldner im Italien des Trecento. Tübingen 2001. 123–127.

17 Ercole Ricotti: Storica delle Compagnie di Ventura in Italia 1311–1327. Vol. 2. Torino 1844. 315–329.

18 Werner, Urslingen hercege valószínűleg tagja volt az első nagy kompániának, amely 1338–39-ben alakult Itáliában. Híres jelmondata: *Duca Guarnieri, signore della Grande Compagnia, nemico di Dio di pietà e di misericordia*. I. Lajos magyar király szolgálatában állt a nápolyi háborúkban, majd az 1350-es években számos közép- és észak-itáliai uralkodó és városállam, például Bologna vagy Gionvanni Visconti fogadta fel. Selzer S.: Deutche Söldner i. m. 367–368.

19 William Caferro: An English Mercenary in Fourteenth-Century Italy. Baltimore, 2006. 65.

20 Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–XV. (1301–1331), XVII–XXXVIII. (1333–1354), XL. (1356), XLII. (1358), XLIV. (1360), XLVI–LII. (1362–1368). Szerk. Almási Tibor – B. Halász Éva – Blazovich László – Géczy Lajos – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–. XLVIII. (1364) 272. sz.

21 Archivio di Stato di Torino, Conto delle spese fatte nella spedizione del conte Amedeo VI in Oriente, f.22, 44, 56. Kiadása: Illustrazioni della Spedizione in Oriente di Amadeo VI. (Il Conte Verde). Cur. Emanuele Federico Bollati di Saint-Pierre. Torino 1900. 64., 117., 151., 322.

22 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 c. 8. és 10.

1-2. kép – „Janes de Pez” címere

3-4. kép – „Dominus Laurentius de Selage” címere

5. kép – „Gregorius de Tona” címere

6. kép – „Gregorius de Tona” pecsétje

7. kép – „Michael de Erdei”
címere

8. kép – „Michael de
Erdei” pecsétje

9. kép – „Petrus de Grande”
pecsétje

10. kép – „Andreasius de
Buday” címere

11. kép – „Andreasius
de Buday” pecsétje

12. kép – „Petrus de Ardel”
címere

13. kép – „Petrus de
Ardel” pecsétje

14. kép –
„Lanzalotus de
Niguani” címere

15. kép – „Lanzalotus
de Niguani” pecsétje

16. kép –
„Laurentius de
Salagne” címere

17. kép – „Laurentius
de Salagne” pecsétje

18. kép –
„Johannes de
Ezdenz” címere

19. kép – „Johannes de
Ezdenz” pecsétje

20. kép – „Balas de Erma”
címere

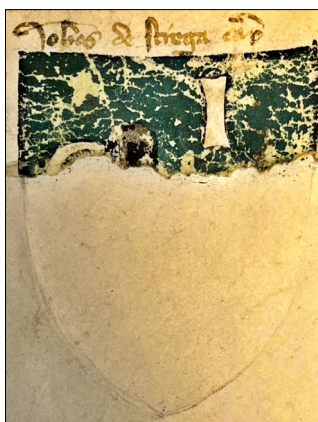
21. kép – „Balas de Erma”
pecsétje

22. kép – „Lucas de Sarchis”
címere

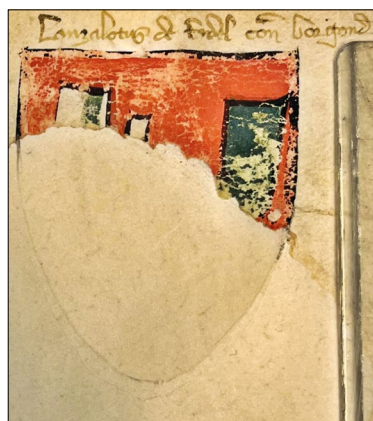
23. kép – „Lucas de Sarchis”
pecsétje

24. kép – „Johannes de Strega”
címere

25. kép – „Johannes
de Strega” pecsétje

26. kép – „Lancelottus de
Ardel” címere

A német, olasz és angol vezetésű kompániákban az 1360-as évek első felében a magyar zsoldosok tipikus módon bandérium szinten integrálódtak egy-egy *conestabilis* vezetésével, pontosan ugyanúgy, mint ahogy az 1361. november 12-i oklevélben név szerint említett két magyar bandérium.²³ Nem véletlen, hogy az oklevélben szereplő 91 *conestabilis* és *caporalis* között ekkor csak két magyar *conestabilis* található, mivel a firenzei kutatásainkból jól kirajzolódik, hogyan alakult az Itáliában 1360 és 1365 között zsoldban álló magyarok száma. A Firenze szolgálatában 1362 előtt álló magyar *conestabilis*ek száma és bevétele sokkal kisebb volt, mint 1362–65 közötti időszakban. 1361 májusa–júniusa között Firenze összesen 3400 firenzei forintot fizetett ki magyar bandériumok számára.²⁴ Másfél évvel később, 1362 november és december között ugyanez az összeg a hétszeresére, kb. 24 350 forintra emelkedett.²⁵ Ugyanígy a firenzei forrásokban konstans módon 1360–1362 között a magyar bandérium 10 főt számlált.²⁶ Az 1360-as évek közepére ez a szám megduplázódott, a magyar bandériumok száma 20–26 főt tett ki.²⁷ Bár a mantovai forrásokból nem derül ki az egyes *conestabilis*ek alá tartozó magyar könnyűlovasok száma, azonban a Firenzében található zsoldoslisták alapján feltételezhető, hogy a két elfogott magyar *conestabilis* alatt kb. 20–25 magyar könnyűlovas szolgálhatott.

Történeti háttér

A német, magyar, burgundi és olasz *caporalis*ból és *conestabilis*ből álló zsoldoskompania fogságba esése tágabb értelemben a pápai állam visszaállítására tett kísérlet egyik mellékepi-zódját jelenti, szűkebb értelemben pedig a Gonzaga családon belüli családi viszály következményének tekinthető. Természetesen a kettő szorosan összefonódik és csakis együtt lehet értelmezni.

1353. június 30-án nevezte ki Gil de Albornozt pápai legátusnak VI. Ince pápa széles körű jogositványokkal felruházva azzal a céllal, hogy állítsa vissza a pápai hatalmat Közép-Itáliában.²⁸ 1361-re a kardinális háta mögött számos kudarcral és sikerrel már nyolc éve küzdött a különböző itáliai uralkodók és városok ellen. Ekkor a legnagyobb ellensége a Viscontik vezette Milánó volt. A pápaság és a Viscontik közötti vetélkedés 1361. év közepére Bologna dominanciája körül éleződött ki.²⁹

23 „Janes de Pez *conestabilis* Ungarus” és „Dominus Laurencius de Selage *conestabilis*” *Lucsics P.: Olaszországban vitézkedő* i. m. 87.

24 Archivio di Stato di Firenze, Camera del Comune, Scrivano di Camera, Uscita 13.

25 Archivio di Stato di Firenze, Camera del Comune, Scrivano di Camera, Uscita 18.

26 Archivio di Stato di Firenze, Camera del Comune, Scrivano di Camera, Uscita 18 f. 33v, 46v, 44r, 40v, 45v, 46v, 47v, 57r.

27 Schäffer, K. H.: *Deutsche Ritter* i. m. 69.

28 A legátus teljes nevén: Gil Álvarez Carrillo de Albornoz, spanyolul: Egidio Álvarez de Albornoz y Luna. *Francesco Filippini: Il Cardinale Egidio Albornoz*. Bologna 1933. 7.

29 *Hermann Joseph Wurm: Cardinal Albornoz, der zweite Begründer des Kirchenstaates*. Paderborn 1892. 145–150.

1361 tavasza a Viscontik katonai sikereit hozta Bologna közvetlen közelében. A Reno csatornán átívelő Colaredo hidat védő épp hogy befejezett bástyát sikerült a milánóiaknak egy éjszakai rajtaütéssel elfoglalni sok foglyot ejtve.³⁰ Ezzel közvetlenül Bolognát fenyegették és a Visconti expanzió következtében fennállt a veszély, hogy Észak-Itália nagyobbik része uralmuk alá kerül. A katonai helyzet alakulása Avignont a Milánóval való megegyezés felé terelte. Albornoz azonban nem lelkesedett VI. Ince döntéséért, és március 9-én, úgy határozott, hogy Bolognát elhagyva találkozik I. Lajos magyar királlyal a közvetlen segítség reményében.³¹ A találkozót előkészítendő követeket küldött Erzsébet királynőhöz, hogy meggyőzze fiát a legátus kérését illetően. Albornoz és Lajos között májusban sorra is került a találkozó, azonban a pontos helyét nem lehet tudni.³² Mindeközben VI. Ince pápa követi is megérkeztek Milánóba, hogy meghallgassák a Viscontik békeajánlatát. Sem a pápai követjárás sem IV. Károly császár fenyegetése nem hatott Bernabò Viscontira, aki kihasználva Albornoz távozását egészen Bologna kapujáig hatolt.³³ Azonban a Visconti ellenségek összefogásának köszönhetően egy erős sereg állt össze Giovanni, Monferrato márkija, Simone Boccanegra, Genova dózséja, Galeotto Malatesta, Malatesta Ungaro, Pietro Farnese részvételével. Az olaszok, németek és magyarok mellett most először fogadtak fel angolokat is Milánó ellen.³⁴ Mindezek ellenére, 1361 júniusában a katonai helyzet a Viscontiknak kedvezett, ekkor még a remélt magyar segítség nem érkezett meg. A Visconti sereg Savena felé vonult elérve San Ruffillo hídját, hogy egy esetleges firenzei segítséget megakadályozzon. Galeotto Malatesta, Malatesta Ungaróval és Bologna teljes hadával együtt 300 magyar és 700 német zsoldos társaságában mindent egy lapra feltéve védtelenül hagyta Bolognát.³⁵ 1361. június 20-án rajtaütöttek váratlanul a gyanútlan Visconti seregen teljes győzelmet aratva a Viscontik felett, akik 970 embert hagytak ott a csatatéren. A győzelemnek köszönhetően Bologna pápai kézben maradt, míg körülbelül 1000-en fogságba estek. A milánói sereg táborában talált élelmiszer pedig a bolognai lakosság számára volt megváltás.³⁶

Nem sokkal a San Ruffillo-i győzelem után Lombardiában és Piemontban kitört a pestis, aminek köszönhetően csak Milánóban naponta 1000-en haltak meg. Galeazzo Visconti Monzába menekült a pestis elől, míg Bernabò a családjával Lodi irányába távozott.³⁷ Annyira sikerült elszigetelnie magát a külvilágtól, hogy halálát híresztelték.³⁸

30 *Filippini, F.: Il Cardinale* i. m. 255.

31 *Filippini, F.: Il Cardinale* i. m. 255.

32 Archivio di Stato di Bologna, Reg. di Riformagioni, 1361–1375, c. 106. Említi: *Filippini, F.: Il Cardinale* i. m. 257. 2. jegyz.

33 *Filippini, F.: Il Cardinale* i. m. 255.

34 *Filippini, F.: Il Cardinale* i. m. 261.

35 *Carlo Ciuccivino: La cronaca del Trecento Italiano 1351–1375*. Vol 3. Rome 2016. 453.

36 *Albano Sorbelli: Corpus Chronicorum Bononiensium*. Città di Castello, 1905. (Rerum Italicarum Scriptores. Nuova Edizione 18/1.) 132–135.

37 *Ciuccivino, C.: La cronaca* i. m. 459.

38 A három Villani krónikája. Közreadja: Rác Miklós. (Középkori krónikások VIII–XI.) Bp. 1909. 124–125.

A Gonzagák, akik 1331-től Mantova, illetve 1335-től Reggio kapitányai voltak. A Viscontikkal felemás kapcsolatot áptak a 14. század második felében. Egyrészt el kellett szenvedniük három nagy ostromot (1357, 1368, 1397), másrészt voltak olyan időszakok, amikor egyesek a Gonzagák közül, mint Ugolino a Viscontik szövetségesei lettek és szorosan együttműködtek velük.³⁹ A Gonzagák számára a pápai fennhatóság kiterjesztése az 1350-es évek végére, a hatvanas évek elejére egybeesett a már 90 éves Luigi Gonzaga örökségéért folytatott harccal. A halála előtti utolsó években Feltrino és Guido Gonzagának sikerült önállósítania magát Luigítól, így köztük kezdődött meg 1357 után a Reggio feletti uralomért a versengés.⁴⁰ Feltrino, Albornoz legátussal szövetkezve a pápai oldalt választotta, míg Guido és Ugolino a Viscontik szövetségesei lettek az 1350-es évek legvégén. A Reggio feletti Gonzaga uralom 36 évig tartott 1335–1371 között, végül azonban nem tudtak ellenállni a Viscontik nyomásának és át kellett adni a város feletti ellenőrzést Bernabò Viscontinak.⁴¹ Azonban, 1361-ben a város még Feltrino kezén volt, amit Guido, illetve fia Ugolino próbált megszerezni Visconti segítséggel. 1361 szeptember elején a Gonzagáknak sikerült a rendelkezésére álló erőknél egy jóval nagyobb számú Visconti sereget visszaverni, akik mantovai területekre törtek be váratlanul a tomboló pestis közepette.⁴²

A Malatesták és Bologna San Ruffillo melletti sikerét követően, ilyen körülmények között került sor a Feltrino és Guido, illetve fia Ugolino közötti háborúra 1361 októberében, mely a Bologna melletti Podium Dei csatában tetőzött, ahol Feltrino seregét meglepve Ugolino Gonzaga számos foglyot ejtett.⁴³ Lukcsics Pál szerint vagy Galeotto Malatesta vagy Gil de Albornoz bocsátotta azt a 300 magyart Feltrino Gonzaga számára, akik közül a vesztes csatát követően kerültek fogságba az okleveleken szereplő conestabilisek és a bandériumukba tartozó könnyűlovások.⁴⁴ A kiszabadulásukkor készült fogadalomleveleknek köszönhetően fennmaradt egy tucatnyi magyar zsoldos címere és pecsétje.

A fogadalomlevelek tartalma

A mantovai levéltárban található fogadalomlevelek több szempontból is érdekesek: egyrészt megtudhatjuk, hogy milyen feltételek mellett nyerték vissza szabadságukat a fogságba esett francia, német, olasz és magyar zsoldosok. Másrészt,

39 *Isabella Lazzarini*: La difesa della città. La definizione dell'identità urbana assediata in tempo di guerra e in tempo di pace (Mantova, 1357-1397). *Reti Medievali* 8. (2007) 1. sz. 1.

40 *Isabella Lazzarini*: Gonzaga, Luigi. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* Vol. 57. 2001. https://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-gonzaga_%28Dizionario-Biografico%29/ letöltés: 2023. dec. 1.

41 *Isabella Lazzarini*: Reggio 1335: la città, la signoria, gli statuti. In: *Medioevo reggiano. Studi in ricordo di Odoardo Rombaldi*. Eds. Badini, Gino, Gamberini, Andrea. Milano 2007. 225–243.

42 *Iohannis de Bazano*: *Chronicon Mutinense* (1188–1363). Cur. Casini, Tommaso (*Rerum Italivarum Scriptores* 15/4.) Bologna 1917–1919, 176.

43 *Selzer S.*: *Deutsche Söldner* i. m. 123.

44 *Lukcsics P.*: *Magyar zsoldosok* i. m. 153.

láthatjuk, hogy a Gonzagák, hogyan próbáltak meg előnyt kovácsolni a helyzetből egyszerre biztosítva számukra ingyen, vagy a lehető legolcsóbban, képzett katonák potenciális szolgálatát az elkövetkező évekre. Továbbá, hogyan szerették volna – a zsoldosok felett szoros kontrollt gyakorolva – megakadályozni, hogy a fogságba esettek még egyszer ellenfelek oldalán támadják meg őket, vagy szövetségeseiket. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük a fogadalomlevelek utóéletét, így látható, hogy mennyit ért az írott szó.⁴⁵

A Busta 48 C. 10-es fogadalomlevél valamivel több mint két héttel a fogságba esésüket követően készült Mantovában „erre külön felkért tanúk” előtt.⁴⁶ Heinrich von Egligenre, az oklevél úgy hivatkozik, mint a kompánia korábbi kapitányára.⁴⁷ A fogadalomlevél úgy épül fel, hogy a rajta szereplő conestabiliseknek, caporalisoknak minden ígélet után külön meg kellett esküdni kezüket a bibliára téve a közjegyző előtt. Legelőször megfogadták, hogy a Gonzagákat (Ugolino, Guido, Ludovico és Francesco) uraiknak tekintik és őket, illetve leszármazottaikat hűen szolgálni fogják. Fegyvert nem fognak ellenük, kárt nem okoznak nekik, külső veszély esetén a védelmükre sietnek egy éven keresztül. Ugyanez vonatkozik a Viscontikra és leszármazottaikra is. Ha valaki másnak a zsoldjába állnak, olyan szerződést nem köthetnek, amely a Gonzagák ellen irányul, ha erre mégis sor kerülne az a szerződés semmisnek tekintendő. Mindezek felett, meg kellett fogadniuk, egy előre kijelölt időpontban Mantovában megjelennek Guido és Ugolino Gonzaga előtt személyesen, vagy ha ők nincsenek jelen, akkor Ludovico és Francesco Gonzaga személye előtt. Ekkor megkapják azokat a parancsokat, amit lehetőségeikhez mérten teljesíteniük kell. Abban az esetben, ha a Gonzagák háborúba keverednének, miután a zsoldosok tudomására jutott a hír, azonnal Mantovába kell sietniük, hogy szolgálataikat felajánlhassák.

Természetesen a győztes Guido és Ugolino gondoskodtak arról, hogy az ekkor megkötendő *condotta* számukra kedvező feltételekkel legyen aláírva. Az első nyolc napig a saját költségükön szolgáltak, utána viszont lovanként két forintot fizettek a Gonzagák. Ez rendkívül kedvező árnak bizonyult a korszakban, a szabad piacon a magyar és német zsoldosok ennek az árnak a többszörösét kaphatták volna meg. Ha néhány korabeli példát veszünk alapul, ez rögvest kiviláglik. 1359-ben Siena városa havi 7,5 forintot fizetett egy barbutáért, amikor Konrad von Landau nagy kompániája fenyegette városukat.⁴⁸ 1384-ben Siena négy hónapra felbérelte Guido d'Ascianót, hogy elhárítsa a közelgő breton fenyegetést.⁴⁹ A *condottiero*

45 A szabadságlevelek kibocsátását követő történéseket dolgozatunk végén foglaljuk össze.

46 „testibus ad hec vocatis specialiter et rogatis”

47 „Henricus de Eglingen dictus de la Scala olim capitaneus”

48 *William Caferro*: *The Companies of Adventure and the decline of Siena*. Baltimore 1998. 52.

49 Guido d'Ascianót Maremmába küldték, ahol a Bolsenát és Caninót uraló bretonok portyáztak a vidéken. Ezután sikeresen visszafoglalta a szintén breton kézen lévő Cornetót, és Simonetto Baglioni patrimonium rektorra bízta. Lásd *Carlo Ciucciuvino*: *La Cronaca del Trecento Italiano* 1376–1400. Vol. 4, Roma 2020. 421.

három szerződést kötött a várossal: az első szerződésben 477 lóra havi 2 forintot adtak Guidónak, majd amikor a város vezetői megtudták, hogy Sir John Hawkwood is közeledik a város felé, újabb szerződést kötöttek Guidóval 656 lóra, szintén havi 2 forinttal, de végül a fenyegetést olyan nagyra ítélték, hogy 800 lovat béreltek, de már havi 3 forinttal.⁵⁰ 1363 decemberében Wolfhard, Veringen grófja kötött hat hónapra szóló condottát Firenze városával. Az kompániájában szolgáló caporalis és két embere 18 forintot kapott egy hónapra.⁵¹ Mindez azért érdekes, mert Firenze havi 2,5–4-szer többet fizetett egy magyar könnyűlovasnak,⁵² mint az a két forint, amit Gonzagák a szerződésben a magyarok számára előírtak. Tehát a Gonzagák az elfogott zsoldosok számára a még elfogadható legalacsonyabb összeget biztosították.

A fentiekén kívül még vállalniuk kellett, ha Mantova mellett tartózkodnak (25 mérföldes körzeten belül), akkor értesíteniük kell a Gonzagákat jelenlétükről. Ha az eskütevők közül valaki szavát szegte, akkor a többieknek bármely módon, akár fegyveresen is rá kellett bírni, hogy betartsa esküjét, vagy a Gonzagák elé kellett hurcolni az esküszegőt. Végül, a szöveg kifejezetten utal arra, hogy a megfestett címereket a conestabilisek és caporalisok a hadjáratokban használták. A többi fogadalomlevél gyakorlatilag csak az eskütevők, a közjegyzők és a tanúk személyében tér el a fentiektől.

A fogadalomleveleken szereplő magyar conestabilisek pecsétjei és címerei

A Schäfer által ismertetett 1361. november 12-i oklevél egy hatalmas, kb. 60x120 cm-es pergamen hártýára készült, alsó 30 cm-ét plicaként visszahajtották.⁵³ A szöveg alá hat sorban 91 címet festettek fel. A plicára három sorban, beírt pergamenszalagokon függesztett pecsétfészkekbe nyomták bele a zsoldosok pecsétjeiket. Kevésbé ismeretes, hogy a levéltárban ez az irat két példányban maradt fenn, a másik egy kevésbé viseltesebb, hasonló méretben készült oklevél is ugyanazt a szöveget és festett címersort mutatja, viszont plica és pecsétetek nélkül.⁵⁴ Ezen a címerek alatt a közjegyzői záradékokat olvashatjuk. A két oklevél 48. és 50. festett címere fölött találjuk az „Ungarus” jelzõt. Mindkettõ leírását Schäfer nyomán már Lukcsics is közzétette, aki egyúttal magyarította is a neveket, ezeket nem emeljük át és eltekintünk ismétlésüktõl is. Az első „Janes de Pez” conestabilishez köthetõ, amelyen fehér mezõben balra ágaskodó, vörõssel fegyverzett, zöld farkast ábrázol

feje fölött vörõs hatágú csillaggal.⁵⁵ A második „Dominus Laurencius de Selage” conestabilisé, amelyben ezüst mezõben lefelé fordított zöld szárny látható, melybe a jobb felsõ sarokban három vörõs nyílvevessõ fûródott.⁵⁶ Kiemelendõ, hogy Laurenciust dominusnak és milesnek címzi az oklevél. Sajnos a pecsételt példányon a magyar zsoldosok pecsétjeit nem sikerült azonosítani a rendelkezésre álló fotók alapján, de mivel a pecsétkevesebb mint a fele maradt fenn, ezért elképzelhetõ, hogy az õvek már korábban leszakadtak.

Egy hónappal késõbb, 1361. december 14-én kelt az az oklevél, melyen két festett címer és három, zöld viaszba nyomott kör alakú pecsét található.⁵⁷ Ez szintén egy nagy, kb. 60 cm széles, 80 cm magas pergamenre készült, melynek alját plicának hajtották fel. A címerek felett ezúttal nem található címzés, így Lukcsics Pál az oklevél szövege alapján azonosította a három magyar zsoldost, valószínûleg szerint tévesen. „Petrus de Grande” conestabilis címerével azonosította az első festett pajzsot, mely fekete alapon vörõs harangot mutat kilógó harangnyelvvél. A pecsétke és az azokat tartó pergamenszalagok beírása szerint azonban ez a címerkép „Gregorius de Tona” conestabilishez köthetõ, akinek pecsétje – heraldikai balról-jobbra számolva a harmadik – ugyanezt a címet ábrázolja.⁵⁸ A címerképet a pecsétmezõ közepén folytonos vonal választja el a majuszkulás körirattól, melynek azonban olvasata bizonytalan, átmérõje kb. 20 mm. Lukcsics helyesen „Michael de Erdei” conestabilisnek tulajdonította a második megfestett címet, amely feketével és ezüsttel hasított pajzsot ábrázol. Kb. 25 mm átmérõjû pecsétje közepén a címerpajzs fölött három lilium látható, amelyeket felülrõl tornagallér fed. A pecsétmezõt olvashatatlan majuszkulás körirat övezi.⁵⁹ A heraldikai balról számolva első pecsét tulajdonosa véleményem szerint Petrus de Grande, erre utal a pecséttartó pergamenszalag beírása és a pecsétkép is. A szintén kb. 25 mm átmérõjû pecséten nem címet, hanem két sorba osztott feliratot láthatunk kettõs vonalak között. A felsõ sorban a PETRO majuszkulás betûk olvashatóak ki, az alsó sor olvasata bizonytalan. A felsõ vonal közepébõl növényi minta rajzolódik ki.⁶⁰ A pecsétbõl kiindulva arra következtethetünk, hogy a harmadik címer megfestése nem lemaradt az oklevélrõl, hanem a tulajdonosnak nem volt címere, melyet megfessenek.

Már 1362-ben kelt a harmadik magyar vonatkozású oklevél, jelesül január 9-én.⁶¹ A nagyjából 60 cm széles, 80 cm magas pergamenre készült oklevél alsó 10 cm-ét plicának hajtották fel. Az oklevél szövegét közjegyzõi megerõsítõ záradék követi, majd egy sorba kilenc címerpajzsot festettek meg, melybõl az utolsó kettõnek csupán a felsõ egy ötöde maradt meg mára. Az oklevél aljára egykoron tíz bevágást ejtettek a pecséttartó szalagoknak. Ezekbõl nyolcban ma is beírt pergamenszalagra függesztett zöld viaszú, kör alakú pecsét függ.

50 Caferra, W.: The Companies of Adventure i. m. 53.

51 Archivio di Stato di Firenze, Diplomatico, Riformagioni atti pubblici 1363 Dicembre 23. Selzer S.: Deutsche Söldner i. m. 393–396.

52 Archivio di Stato di Firenze, Camera del Comune, Scrivano di Camera, Uscita 18 f. 43v, 56r, 57r.

53 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 C. 10. Képei online: Monumenta Militaria Hungariae forrásadatbázis <https://monumenta.militaria-hungaria.hu/monumenta-web/> (Letöltés ideje 2024. 01. 01.) (Továbbiakban: MMH) 42008–42011.

54 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 C. 8. MMH 42001–42004., 42007.

55 1. és 2. sz. kép. MMH 42005. és 42013.

56 3. és 4. sz. kép. MMH 42006. és 42014.

57 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 C. 12. MMH 42015–42017.

58 5. (címer) és 6. (pecsét) sz. kép. MMH 42018. és 42019.

59 7. (címer) és 8. (pecsét) sz. kép. MMH 42020. és 42021.

60 9. sz. kép. MMH 42022.

61 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 C. 13. MMH 42023–42025.

Az első hat pecsét megegyező sorrendet mutat a festett címerekkel, a hetedik és a nyolcadik pecsét felcserélődött. A kilencedik és a tizedik bevágás ma már üres, leszakadt, vagy nem is fűzték be soha. A címereket Lukcsics szintén közzétette. „Andreasius de Buday” conestabilis címere vörös mezőben felfelé álló ezüst félkar ökölbe szorított kezekkel.⁶² „Petrus de Ardel” conestabilis címere ezüst mezőben fekete csillagkereszt.⁶³ „Lanzolotus de Niguani” caporalis címere fekete mezőben ezüst pólya.⁶⁴ „Laurencius de Salagne” caporalis címere vörös mezőben ezüst kereszt.⁶⁵ A következő két személy címerében egy-egy betűt láthatunk, fölötté koronával. Pecsétjeik gyűrűspecsétek. „Johannes de Ezdenz” caporalis címere arany mezőben fekete gótikus „M” betű, felette ötágú fekete koronával.⁶⁶ „Balas de Erma” caporalis címere zöld alapon gótikus ezüst „N” betű, mindkét szárán oldalt kifelé nyílt stíllaris levelekkel, a betű felett ötágú ezüst koronával.⁶⁷ „Lucas de Sarchis” caporalis címere ezüst alapon lefelé álló, szétnyitott fekete golyóöntő.⁶⁸ „Johannes de Strega” caporalis festett címere részben lekopott. A töredék és a pecsétje alapján címerén kék alapon lépő madáralak látható, amely a csőrében tart valamit, felette pedig egy majuszkulás ezüst I betű lebeg.⁶⁹ Az utolsó, részben lekopott címer fölött a „Lancalottus de Ardel” conestabilis felirat olvasható. A vörös alapon kékes mesteralak nyomai vehetőek ki, pecsét hiányában azonban címeréről többet nem tudhatunk meg.⁷⁰

A fentebb ismertetett három különböző oklevél segítségével tehát tizennégy magyar zsoldosvezér címerét ismerhetjük meg. A magyar címertani kutatás egyetért abban, hogy nyugati mintára már a 13. század második felében megjelentek a harctéren a címerrel ellátott zászlók, pajzsok. Bertényi Iván tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy a történetírói leírások és tárgyi emlékek is bizonyítják ezt.⁷¹ Tehát a magyar katonák, zsoldosok legyenek akár könnyű, vagy nehézfegyverzetűek a 14. század közepén már generációk óta használtak a csatamezőkön címeres zászlókat, pajzsokat az egyes csapattek megkülönböztetésére. Felvetődik a kérdés, hogy a fentebb ismertetett címerek tulajdonosai nemesként családi címereiket használták a csatában, vagy nem voltak nemesi származásúak, de foglalkozási „ártalomként” szükséges volt címereket alkotniuk és használniuk. Amíg azonban nem tudjuk pontosabban azonosítani a személyeket, erre választ nem fogunk tudni adni.

Fentebb már említettük, hogy Lukcsics azonosításait, névmagyarításait nem tartjuk szerencsésnek. Ennek oka, hogy következtetéseit nem támasztja alá forrásokkal,

62 10. (címer) és 11. (pecsét) sz. kép. MMH 42026. és 42027.

63 12. (címer) és 13. (pecsét) sz. kép. MMH 42028. és 42029.

64 14. (címer) és 15. (pecsét) sz. kép. MMH 42030. és 42031.

65 16. (címer) és 17. (pecsét) sz. kép. MMH 42032. és 42033.

66 18. (címer) és 19. (pecsét) sz. kép. MMH 42034. és 42035.

67 20. (címer) és 21. (pecsét) sz. kép. MMH 42036. és 42037.

68 22. (címer) és 23. (pecsét) sz. kép. MMH 42038. és 42039.

69 24. (címer) és 25. (pecsét) sz. kép. MMH 42040. és 42041.

70 26. sz. kép. MMH 42042.

71 Bertényi Iván: A címerek katonai alkalmazása Magyarországon a XIII–XIV. században. Hadtörténeti Közlemények 34. (1987) 395–411.

hivatkozásokkal. „Janes de Pez” és „Laurencius de Selage” Pécsi Jánosként és Szőlősi/Szilasi Lőrincként azonosította, s bár mindkettő akár el is fogadható, alátámasztani hivatkozással, analógiával nem tudjuk. „Andreasius de Buday” Budai Andrásként, és délvidéki származásúnak lett azonosítva, mely távolról sem bizonyítható. Ha elfogadnánk, hogy az „Ardel” családnév Erdélyiként oldható fel, akkor Engel Pál gyűjtése szerint a Becsegergely nem, Erdélyi családjába kellene besorolni őt, ahol nem találunk ebből a generációból Péter nevű személyt. Hasonlóképpen az „Ezdenz” esetében a Pok nem, Izdenci családjában sem találunk Jánost, vagy az „Erma” kapcsán a Hermán nem, Hermáni családjában Balázst.⁷² Mivel a 13–14. századból az arisztokrácián kívül a magyar nemeség egy szűk részének ismerjük csupán címereit ezért a későbbi korok családi címereivel való hasonlóságot feltételezni téves eljárás lehet.

Ugyanakkor a fent ismertetett források jelentősége nem kisebb, mint hogy a legkorábbi magyar nem uralkodói színes címerábrázolások a Képes Krónika egy-egy nemesi címere mellett.⁷³ A zsoldosvezérek azonosítása pedig a kutatás további feladata lehet. Tekintve, hogy kutatócsoportunk más olaszországi levéltárakban is folytatt kutatásokat, a zsoldosok nevének utánkövetése újabb adalékokkal szolgálhat történetükhöz.⁷⁴ Első lépésben a már feltárt 1360–1365 közötti időszak firenzei zsoldosjegyzékekben fogódzót nem találtunk, de a munkát folytatjuk.⁷⁵

A zsoldosok és a Gonzagák kapcsolata szabadon bocsátásukat követően

Az 1362. november 12-i aláírók közül mindössze tizenöt conestabilis vagy caporalis jelent meg a Gonzagák előtt. Haneken von Lövenlich volt az utolsó.⁷⁶ Akik eljöttek Mantovába, azoknak utána minden évben, amikor Itáliában szolgáltak vissza kellett volna térniük a városba. A többiek a Gonzagák esküszegőként kezelték (*sue fidei violatores*).⁷⁷ Az okleveleken szereplők közül huszonhatan továbbra is Heinrich von

72 Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Magyar középkori adattár (DVD), Bp. 2001.

73 Vö. Rácz György: Főúri címerhasználat az Anjou-korban. In: Az Anjoukor hatalmi elitje. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2020. 317–339.

74 Maléth Ágnes VI. Ince magyar zsoldosai címmel a Debreceni Egyetemen megtartott előadása 2023. november 17-én a Hadszervezés a 14. századi Itáliában és azon túl c. konferencián jól mutatja, hogy azonos családnévű zsoldosok mozogtak a korabeli Itáliában, így az analógiákra, utánkövetésre lehetőség nyílhat. Az előadás online megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=uMtVqm8RKGU&ab_channel=MemoriaHungariae letöltés: 2024. jan. 1. Vö. *Uő*: Magyar zsoldosok pápai szolgálatban. A Kutatócsoport honlapjának kutatói-blogjában: <https://memhung.hu/magyar-zsoldosok-papai-szolgalatban/> letöltés: 2024. jan. 1.

75 A Monumenta Militaria Hungariae adatbázisban 2023 novemberétől található meg az 1361–1365 közötti időszak Firenzében felfogadott magyar származású zsoldosok listája Virágh Ágnes, Visegrádi Renáta és Ölbei Tamás munkájának eredményeképp.

76 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 F. 17. Selzer S.: Deutche Söldner i. m. 124.

77 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 F. 20. (1362. júl. 22.)

Eglingen vezetése alatt maradtak Lombardiában, az új kom-pánia magját alkotva Galeazzo Visconti szolgálatában.⁷⁸ Azonban a Gonzagák továbbra is próbálták a fogadalom-levelekben körülbástyázott jogaikat érvényesíteni, ami egy hosszú jogi vitához vezetett. Hamarosan kiderült, hogy Eglingen és kompániája tagjai nem kívánják betartani az eskü-jüket. Ebben Galeazzo Visconti segítségükre is sietett, aki tovább küldte őket VI. Amadé savoyai grófhhoz már 1362 ta-vaszán,⁷⁹ ahol többszöri hosszabbítást követően 1363 január-jáig maradtak. Ez alatt az idő alatt egyszer sem jelentek meg Mantovában. Természetesen a Gonzagák nem voltak ettől el-ragadtatva, aminek Ugolino Gonzaga hangot is adott Galeaz-zo Viscontinak írt levelében, azt tanácsolva, hogy Milánó ura ne bízson meg az esküszegő németekben.⁸⁰

Ezek után egy évig a források hallgatnak a németek és Gonzagák közötti konfliktusról, majd 1364-ben, Mantová-ban, ahol ekkor már Guido Gonzaga az úr, megpróbálta Heinrich von Eglingen színe elé citálni. A német condottiero a legkülönbébb kifogásokkal húzta az időt: egyszer nem áll-nak megfelelő dokumentumok a rendelkezésére, máskor arra hivatkozik, hogy a mostanra halott Ugolino személyéhez kö-tődik az eskü.⁸¹ Legvégül, magát a fogadalomlevél érvényessé-gét vonja kétségbe arra hivatkozva, hogy kényszer alatt, nem szabad akaratából írta alá. Guido Gonzaga azonban nem en-gedett. 1364. augusztus 19-én felajánlotta Eglingennek, hogy egy németekből és olaszokból álló, Galeotto Malatesta ve-zette választott bíróság előtt döntsék el az ügyet. De ez még nem volt elég: Öttingen grófjának – aki valószínűleg Eglingen hűbérura volt – különböző német hercegeknek és IV. Ká-roly császárnak is levelet küldött.⁸² Eglingen nem fogadta el a választott bíróságot és végül a Gonzagák és Eglingen soha-sem rendezték vitájukat. A Gonzagák nyilvánosságra hoz-ták a fogadalomlevélben szereplő neveket, mint megbízhatatlan zsoldosokat, ami a korszakban hasonló esetekben bevett gyakorlatnak számított. Bizonyos esetekben komoly hatás-sal is lehetett, amikor kétségbe vonták egy condottiero tisz-tességét és akár halálig menő párbajig is fajulhatott egy ilyen lépés.⁸³

Összegzés

Dolgozatunkban arra törekedtünk, hogy rámutassunk: a 14. századi bonyolult itáliai szövetségi rendszeren belüli konfliktusokban tevékenyen vettek részt magyar származású zsoldo-sok. Ez ugyan a magyar történetíráson belül messze nem új-donság, mégis most egy konkrét konfliktus kapcsán, konkrét

személyeket sikerült bemutatnunk, s ha arcukat nem is, címe-reiket, pecsétjeiket, beosztásukat meg tudtuk adni. Bár töre-kedtünk rá, sajnos sem a címerek, sem a nevek alapján nem tudtuk őket kötni az szakirodalomban, vagy a forrásokban jól ismert magyar családokhoz. Bízunk benne, hogy közlé-sünk folyamányaként a heraldikával, genealógiával foglal-kozó közösség képes majd rámutatni néhány összefüggésre, vagy akár identifikálni néhány személyt vagy címet. Fontos lehet ugyanis, hogy egy-egy jobban megfogható, és beszédes történetet mesélhessünk el rajtuk keresztül a magyar kato-nák külföldi szerepvállalásáról. Írásunk részben azt a célt is szolgálta, hogy nagy elődünk, Lukács Pál kutatásai és tanul-mánya előtt tisztelgve, a technológiai fejlődésnek köszönhe-tően közzé tegyük az általa már közel száz éve leírt címere-ket, apró pontosítással.

Dolgozatunk arra is rámutat, hogy a 14. századi itáliai hadtörténet kutatása nemzetközi figyelmet kapott az utóbbi években. Ez talán annak is köszönhető, hogy a források tö-meges feltárása és feldolgozása lehetőséget teremt koráb-ban megválaszolhatatlan kérdések feltételére. Milyen szár-mazású zsoldosokat alkalmaztak az itáliai hatalmak? Vajon mutattak-e lojalitást egyik vagy másik oldal felé, vagy a job-ban fizető megbízottak oldalára álltak csak? Mennyi pénzért szolgáltak, s mi volt a zsoldosok felfogadásának menete, mi lehetett az előnye és hátulütője. Ezekre a kérdésekre a nem-zetközi had-, társadalomtörténetkutatás, és több hazai mű-hely is keresi a válaszokat. A Debreceni Egyetemen működő HUN–REN Középkori Magyarország és Közép-Európa Had-története Kutatócsoportban azon dolgozunk, hogy szisztema-tikusan feldolgozzuk az itáliai magyar forrásokat és a magyar szerepvállalásokat jobban megvilágítsuk.⁸⁴

Tanulmányunk arra is rámutat, hogy az itáliai levéltárak mennyi feltáratlan hungarikát őriznek még mindig. A Ves-tigia Kutatócsoport tevékenysége az elmúlt évtizedben szá-mos levéltárban végzett kutatómunkát, tett közzé adatbázi-sában ismeretlen forrásokat,⁸⁵ és segítette hozzá a Magyar Nemzeti Levéltárat olaszországi együttműködésekhez, irat-gyarápodásokhoz.⁸⁶

84 A Debreceni Egyetemen működő HUN–REN Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport projektjéről lásd a kutató-csoport honlapját: <https://memhung.hu/az-elkh-de-projekt-bemutatasa/> letöltés: 2024. jan. 1.

85 A kutatómunka számos különálló közlemény mellett két tanulmány-kötetet adott a történetírásnak: Vestigia: Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban. Szerk. Domokos György, Mátyus Norbert, Nuzzo, Armando. Piliscsaba, 2015.; Vestigia II. Magyar források Itáliából. Szerk. Domokos György, Kuffart Hajnalka, Szóvák, Márton. Piliscsaba, 2018. Adat-bázis: <http://vestigia.hu/kutatas.php> letöltés: 2024. jan. 1. Munkánk során tőlük is kaptunk segítséget, melyet ezúton is köszönünk.

86 2022. március 7-én az első Hungarika Workshop keretében került sor a Mantovai Állami Levéltárral együttműködési megállapodás aláírására. Korábban hasonló egyezmény született a Milánói Állami Levéltárral, a milá-nói Ambrosiana Könyvtárral és a Modenai Állami Levéltárral. <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/egyuttmukodesi-megallapodast-kotott-a-magyar-nemzeti-leveltar-es-a-mantovai-allami-leveltarral> letöltés: 2024. jan. 1. További pél-daként álljon itt a Vestigia Hungarorum in Italia c. virtuális kiállítás elérése: <https://mnl.gov.hu/angol/mnl/ol/virtualis-kiallitas-vestigia-hungarorum-in-italia> letöltés: 2023. jan. 1.

78 Selzer S.: Deutche Söldner i. m. 124.

79 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 F. 40. (1362. máj. 6.)

80 Selzer S.: Deutche Söldner i. m. 125.

81 Archivio di Stato di Mantova Busta 48 F. 39.

82 Selzer S.: Deutche Söldner i. m. 125.

83 Selzer S.: Deutche Söldner i. m. 126.

FÜGGELÉK

A FOGSÁGBA ESETT ZSOLDOSOK 1361. NOVEMBER 12-I FOGADALOMLEVELÉNEK ÁTIRATA ÉS FORDÍTÁSA⁸⁷

In Christi nomine, amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo trecentesimo sexagesimo primo, indictione quarta decima die Veneris duodecimo mensis Novembris, presentibus egregiis militibus domino Marsilio, condam domini Jacobi de Cavalcabobus, marchione Vitaliane, honorabili potestate civitatis Mantue, domino Zucio, condam domini Nichole de Martinellis de Burgo sancti sepulcri, domino Conradino, condam domini Petri de Caprianis de Mantua ac infrascriptis conestabilibus Teuthonicis, domino Henrico de Xendorf milite, Henrico de Scande, Anichino de Galisen, Johanne de Balghen et Durlosio omnibus testibus ad hec vocatis specialiter et rogatis.

In civitate veteri Mantue in palatio infrascriptorum magnificorum dominorum dominorum Guidonis et Ugolini sito in contrata Sancti Alexandri, ibidem nos Henricus de Eglingen dictus de la Scala olim capitaneus omnium et singulorum infrascriptorum, et nos omnes et singuli infrascripti mereschalchi, consiliarii, conestabiles et caporales olim de societate et comitiva supradicti domini Henrici, nunc captivi et presonerii magnificorum dominorum dominorum Guidonis de Gonzaga et Ugolini eiusdem primogeniti Mantue et Regii pro imperiali maiestate Romana vicariorum generalium, sub nostra bona fide promittimus Crescimbeno, condam domini Franceschini de Guezis et Matheo, notario infrascripto tamquam publice persone stipulantibus et recipientibus nomine et vice magnifici domini Ugolini predicti et nomine et vice dicti magnifici domini genitoris sui et vice et nomine dominorum Ludovici et Francisci fratrum ipsius domini Ugolini, et corporaliter tactis scripturis ad sancta Dei evangelia nos iuramus in manibus dicti Crescimbeni et notarii infrascripti recipientis vice et nomine predictorum dominorum et cuiuslibet ipsorum, quod in perpetuum numquam erimus dicto, facto, opere vel consilio, nec per directum, nec per indirectum, nec per aliquem modum, qui dici vel excogitari possit, nec ulla ratione vel causa contra et adversus dictos dominos Guidonem et Ugolinum, Ludovicum et Francischum vel aliquem ipsorum, nec contra filios et heredes aliquos predictorum vel alicuius ipsorum neque contra aliquos, qui subditi, fautores, sequaces vel adherentes essent ad presens vel in futurum fuerint dictorum dominorum Guidonis et Ugolini, Ludovici et Francisci vel alicuius ipsorum, sed semper ipsos dominos Guidonem et Ugolinum ac dominos Ludovicum et Francischum fratres ipsius domini Ugolini habebimus et reputabimus nostros dominos, nec contra gentes, capitaneum vel officialem, nec contra insignia ipsorum vel alicuius eorum unquam aliqua arma feremus, imo dictas gentes, capitaneum vel officialem et dicta eorum insignia pro posse nostro curabimus defensare, nec aliqua dampna vel molestias inferemus, nec inferri faciemus in personis vel rebus subditis, fautoribus, sequacibus vel adherentibus dictorum dominorum vel alterius ipsorum, nec eorum dominorum civitatibus, castris vel villis nunc vel in futurum possessis vel possidendis per ipsos dominos vel alterum ipsorum nec castris, personis, subditis, villis vel locis ad presens vel in futurum possessis vel possidendis per dictos fautores, sequaces vel adherentes vel alterius ipsorum.

Krisztus nevében, ámen. Születésének 1361. évében, a tizennegyedik indikció szerint, november 12-én, pénteken jelen vannak a kiváló katonák, Marsilio úr, a néhai Jacopo Cavalcabò fia, Viadana márkija és Mantova városának tiszteletre méltó podestája, Zucio úr, a néhai Niccolò Martinelli di Borgo San Sepolcro fia, Conrad úr, a néhai Pietro Cavriani di Mantova fia és az alulírott német conestabilmek, Henricus de Xendorf katoná, Henricus de Scande, Anichinus de Galisen, Johannes de Balghen és Durlosio, mindannyian mint tanúk, akik külön erre a célra lettek meghíva és felkérve.

Mantova régi városában, az alulírott nagyságos urak, Guido és Ugolino urak palotájában, amely az ottani Sant’Alessandro városrészben található, mi, a della Scalának nevezett Heinrich von Eglingen, aki egykor minden egyes alulírottnak a kapitánya volt, és mi, minden egyes alulírott, marsallok, tanácsosok, conestabilmek és caporlisok a fent említett Heinrich úr kompániájához és kíséretéhez tartoztunk. Most a római császári felség nevében Mantova és Reggio általános helytartóinak, Guido Gonzaga úrnak és az ő elsőszülött fiának, Ugolino úrnak a foglyaiként őszintén ígéretet teszünk Crescimbenónak, a néhai Franceschino Guezzi úr fiának és az alulírott jegyzőnek, Matteónak, mint a köz emberének – akik a fent említett nagyságos Ugolino úr helyett és nevében ezt követelik és fogadják tőlünk, a nevezett nagyságos úr szülő atya helyett és nevében és Ugolino úr fivérei, Ludovico és Francesco helyett és nevében –, és Isten szent evangéliumaira esküszünk, miközben megérintjük a Szentírást, mely a nevezett Crescimbeno kezében van, és melyet az alulírott jegyző fogad a fent nevezett urak és mindegyikük helyett és nevében, hogy soha nem leszünk szóval, tettel, fáradozással vagy tanáccsal, sem közvetetten, sem közvetlenül, sem bármilyen módon, amit mondani vagy kigondolni lehet, sem bármilyen szándékból vagy okból az említett urak, Guido és Ugolino, Ludovico és Francesco, vagy közülük bárki ellen és ellenében, sem a fent nevezettek vagy bármelyikük fiai és örökösei ellen, és nem leszünk azok ellen, akik jelenleg vagy a jövőben az említett urak, Guido és Ugolino, Ludovico és Francesco alattvalói, támogatói, követői vagy hívei, vagy közülük bárki ellen, ugyanakkor mi mindig ugyanezen Guido és Ugolino urakat, illetve ugyanezen Ugolino úr fivéreit, Ludovico és Francesco urakat fogjuk urainknak tartani és tekinteni, és soha nem fogunk fegyvert fogni seregeik, kapitányuk vagy tisztjük ellen, sem mindegyikük vagy egyikük címerei ellen, sőt lehetőségeinkhez mérten igyekszünk megvédeni seregeiket, kapitányukat és tisztjüket, illetve az említett címereiket. Nem okozunk, és nem is engedjük, hogy kárt vagy bosszúságot okozzanak az említett urak vagy bármelyikük alattvalóinak, támogatóinak, követőinek vagy híveinek személyében vagy vagyonaiban, sem pedig a városokban, várakban vagy birtokokban, melyek jelenleg vagy a jövőben az említett urak vagy közülük valaki által birtokoltak vagy birtokba veendőek, sem a várakban, személyekben, alattvalókban, birtokokban vagy helyekben, amelyek jelenleg vagy a jövőben az említett támogatók, követők vagy hívek vagy közülük bárki által birtokoltak vagy birtokba veendőek.

87 Az átiratot és a fordítást készítette Visegrádi Renáta.

Item promittimus et corporaliter iuramus dicto Crescimbeno et notario infrascripto tamquam publice persone stipulantibus et recipientibus vice et nomine prefati magnifici domini Ugolini, quod usque ad unum annum proxime venturum non erimus contra magnificos et excelsos dominos dominos Bernabovem et Galeaz de Vicecomittibus de Mediolano vel alterum ipsorum, nec ulla dampna inferemus aliquibus eorum vel alterius ipsorum subditis vel civitatibus, castris, villis, terris vel locis per ipsos vel alterum ipsorum possessis ad presens vel que de novo tenerentur et possiderentur usque ad dictum terminum anni predicti stantes et existentes in forma et figura societatis. Si autem stipendium sumeremus ab aliquo extra formam et figuram societatis non tenemur huic parti sive capitulo huius promissionis, sed perinde sit ac si dictum capitulum non fuisset appositum.

Insuper promittimus et corporaliter iuramus dicto Crescimbeno recipienti et stipulenti modis et nominibus antedictis ac notario infrascripto stipulanti et recipienti ut supra, quod in festo resurrectionis domini nostri Jesu Christi proximo futuro vel ad tardius ante festum Pentecostes proximo sequitur presentabimus nos coram presentia dictorum dominorum dominorum Guidonis et Ugolini vel alterius eorum in civitate Mantue vel eius districtu vel coram presentia dominorum Ludovici et Francisci vel alterius eorum si dominos Guidonem et Ugolinum inde abesse contigerit, tamquam sui presonerii et captivi, nec ab eorum presentia recedemus sine expressa eorum licentia et voluntate recepturi ab eis illud preceptum, quod nobis facere ipsi voluerint, et dictis preceptis integraliter parituri pro posse. Et si infra terminum festi resurrectionis dicti domini nostri Jesu Christi nos vel aliquis nostrum a dictis nostris dominis vel altero eorum fuerimus requisiti statim mora et excepcione qualibet pretermissa ad eorum presentiam accedemus facturi et adimpleturi nostro posse quicquid nobis ipsi domini vel alter eorum preciperint et mandabunt. Ulterius promittimus et corporaliter iuramus dicto Crescimbeno et notario infrascripto tamquam publice persone modis et nominibus supradictis stipulantibus et recipientibus, quod si scintemus aliquam guerram seu brigam fieri nostris dominis prelibatis preter istam, quam presenti tempore ipsi habent, statim accedemus ad ipsos et eisdem serviemus fideliter et legaliter pro denariis suis si nostro servicio indigebunt.

Item promittimus et corporaliter iuramus dicto Crescimbeno stipulanti et recipienti modis et nominibus supradictis et notario infrascripto tamquam publice persone stipulanti et recipienti ut supra, si continget nos esse in aliqua societate in nostra propria libertate, videlicet, quod non teneamur alicui alteri ex stipendio habito et recepto ab aliquo domino, qui nobis id posset rationabiliter prohibere servire dictis dominis Guidoni et Ugolino seu eorum alteri per octo dies propriis nostris expensis, et si ultra dictos octo dies dicti domini Guido et Ugolinus seu ipsorum alter indiguerint nostro servicio, promittimus eis servire usque per duos menses si tanto tempore ipsi voluerint pro duobus florenis pro equo quolibet non pulso, orbo nec zopo sive claudio quolibet mense et ad rationem mensis pro rata illius temporis, quo ipsi domini voluerint habere servicium nostrum, et hoc dicimus si fuerimus prope Regium per viginti quinque miliaria aut minus. Et ut dicti nostri domini in factis suis possint esse previsi, promittimus et corporaliter iuramus dicto Crescimbeno stipulanti et recipienti modis et nominibus supradictis et notario infrascripto stipulanti et recipienti ut supra, quod non

Továbbá megígérjük és szent esküt teszünk a említett Crescimbenónak és az alulírott jegyzőnek, mint a köz emberének, akik a fent említett nagyságos Ugolino úr helyett és nevében követelik és fogadják ezt tőlünk, hogy az elkövetkező évben nem leszünk a nagyságos és felséges Bernabò és Galeazzo Visconti, milánói urak vagy bármelyikük ellen, és nem fogunk semmilyen kárt okozni kompánia alakjába és formájába rendeződve és létezve egyiküknek sem, sem alattvalóinknak, városaiknak, váraiknak, birtokaiknak, földjeiknek vagy helyeiknek, melyek jelenleg általuk vagy egyikük által vannak birtokolva vagy melyeket újonnan fognak birtokolni a megállapított év említett időtartamáig. Ha azonban kompánia alakján és formáján kívül bárki mástól kapnánk zsoldot, akkor nem vagyunk kötve ennek az ígéretnek ezen részéhez vagy fejezetéhez, hanem úgy kell tekinteni, mintha a mondott fejezet nem lett volna hozzátéve.

Azonkívül megígérjük és szent esküt teszünk az említett Crescimbenónak, aki a fenti módon és a fentiek nevében követeli és fogadja ezt tőlünk, és az alulírott jegyzőnek, aki követeli és fogadja ezt tőlünk, mint fentebb, hogy Urunk, Jézus Krisztus feltámadásának következő ünnepén vagy legkésőbb az azt követő pünkösdi ünnep előtt, mint rabjaik és foglyaik, megjelenünk az említett Guido és Ugolino urak vagy egyikük színe előtt Mantova városában vagy annak környékén, vagy Ludovico és Francesco urak vagy egyikük színe előtt, abban az esetben, ha Guido és Ugolino urak esetleg távol lennének, és színük elől nem távoznak el világos engedélyük és azon szándékuk nélkül, hogy elfogadjuk azt a parancsot, melyet ők maguk kívánnak tőlünk teljesíteni, és hogy az említett parancsoknak lehetőségeink szerint a legteljesebb mértékben engedelmesskedjünk. És ha a mi Urunk, Jézus Krisztus feltámadásának ünnepéig terjedő időn belül minket vagy bármelyikünket az említett urak vagy egyikük hívatna, azonnal, késlekedés és kivétel nélkül színük elé járulunk, hogy megtegyünk és teljesítsünk bármit, amit nekünk maguk az urak, vagy egy közülük elrendelnek és parancsolnak. Továbbá megígérjük és szent esküt teszünk az említett Crescimbenónak és az alulírott jegyzőnek, mint a köz emberének, akik ezt követelik és fogadják tőlünk a fenti módon és a fentiek nevében, hogy ha tudomást szerzünk arról, hogy a fent említett uraink ellen bármilyen háború vagy zavargás keletkezik, azon túl, ami jelenleg is fennáll, azonnal hozzájuk megyünk és hűségesen és törvényesen szolgáljuk őket pénzükért cserébe, ha szükségük van a szolgálatunkra.

Továbbá megígérjük és szent esküt teszünk az említett Crescimbenónak, aki követeli és fogadja ezt tőlünk a fenti módon és a fentiek nevében, és az alulírott jegyzőnek, mint a köz emberének, aki követeli és fogadja ezt tőlünk, mint fentebb, hogy ha úgy esik majd, hogy benne leszünk bármilyen kompániában saját szabadságunk révén, tudniillik, hogy senki másnak nem vagyunk kötelesek szolgálni bármely úrtól kapott zsoldért cserébe, aki ésszerűen megtilthatja nekünk, hogy az említett urakat, Guidót és Ugolinót vagy egyiküket szolgáljuk nyolc napig saját költségünkön. Ha pedig az említett nyolc napon túl van szükségük a nevezett Guido és Ugolino uraknak a szolgálatainkra, megígérjük, hogy akár két hónapon át szolgáljuk őket – ha annyi ideig akarják – két forintért minden nem megvert, nem vak és nem sánta vagy béna ló után havonta, és havi elszámolás szerint azon időre arányosan számítva, amikor maguk az urak akarják megszerezni a szolgálatunkat, és szólunk nekik, ha Reggio közelében leszünk huszonöt mérföldnyire vagy közelebb. És hogy említett uraink tetteikben előrelátóak lehessenek, megígérjük és szent esküt teszünk az említett Crescimbenónak, aki követeli és fogadja ezt tőlünk a fenti módon és a fentiek nevében, és az alulírott jegyzőnek, aki követeli és fogadja ezt tőlünk, mint

aptabimus nec ligabimus nos cum aliquo sive aliquibus dominis aut cum aliquo comune, colegio vel universitate aut aliqua singulari persona per modum societatis vel stipendii aut alio quovis modo vel coniunctim vel divisim nisi prius id notificaverimus de octo diebus ante ad minus nostris dominis prelibatis. Ita quod si ipsi domini nostri voluerint uti nostro servicio possint nos habere pro denariis suis ad eroum libitum voluntatis.

Insuper ad maius robur et confirmationem omnium premissorum et pro premissis omnibus melius attendendis et firmiter observandis nos omnes et singuli fideiubemus unus pro altero, ita quod si aliquis seu aliqui nostrum deficerent in fide et non attenderent quicquid superius est expressum, nos ceteri erimus contra illum seu illos facturi et curaturi totis viribus nostris, quod ille seu illi, qui hec promissa non attenderint vel neglexerint observare ducantur et ponantur in fortiam dictorum dominorum Guidonis et Ugolini seu alterius eorum. Et si hoc facere nullo modo possemus promittimus et iuramus dicto Crescimbeno et notario infrascripto tamquam publice persone stipulanti et recipienti modis et nominibus supradictis, quod semper sui inimici erimus capitales et quecumque dampna poterimus dicto, facto et opere inferemus eisdem. In quorum omnium testimonium atque robur presentes fieri fecimus et insignia nostra, que in actibus militaribus nos ferimus, fecimus hic depingi ac sigilorum nostrorum in salimbachis pendentibus impressorum munimine roborari.

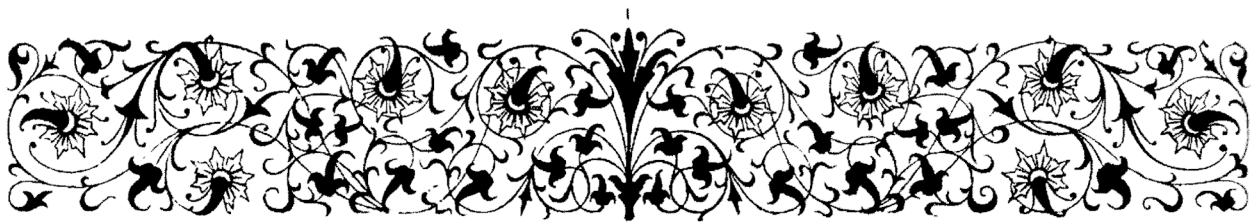
Ego Matheus, filius domini Bonaventurini de Leonibus de Mantua publicus imperiali auctoritate notarius hiis omnibus presens fui et rogatus scripsi signumque meum apposui consuetum.

fentebb, hogy nem fogunk kötődni sem szövetkezni semmilyen úrral vagy urakkal, sem bármelyik Comunével, testülettel vagy közösséggel, sem magánszeméllyel kompánia, zsoldos vagy más formában, sem együtt, sem külön, anélkül hogy előbb erről értesítenénk említett urainkat legalább nyolc nappal korábban. Oly módon, hogy ha ezen uraink szolgálatainkat igénybe akarják majd venni, akkor az övéik lehessünk pénzükért cserébe az ő akaratuk és tetszésük szerint.

Ezen felül mindezen ígérek nagyobb megerősítéseként és mindezek jobb és szigorúbb figyelembevétele és betartása érdekében mindannyian és egyenként kezeskedünk egymásért úgy, hogy ha egyikünknek vagy többünknek a hűsége megszűnne és nem tartaná be valamelyik fent kifejtett pontot, akkor mi többiek ellene vagy ellenük leszünk, és minden erőnkkel azon leszünk, hogy azt vagy azokat, akik nem veszik figyelembe vagy elmulasztják betartani ezeket az ígéreteket, elvezessük és az említett Guido és Ugolino urak vagy valamelyikük őrizetébe helyezzük. Ha pedig ezt semmiképpen sem tudnánk megtenni, megígérjük és esküszünk az említett Crescimbenónak és az alulírott jegyzőnek mint a köz emberének, aki követeli és fogadja ezt tőlünk a fenti módon és a fentiek nevében, hogy mindig fő ellenségeik leszünk és mindenben kárára leszünk, amiben csak tudunk szóban, tettekkel és fáradozásunkkal. Mindezeknek tanúságául és megerősítéseként elkészítettük jelen okiratot és címereinket, melyeket a háborúban viselünk, lefestettük ide és szalagon függő pecsétünket hitelesítésként rányomva megerősítettük.

Én, Matteo, a mantovai Bonaventurino de Leonibus úr fia, császári felhatalmazás alapján, mint közjegyző mindezeknél jelen voltam, és amikor felkértek, leírtam és szokásos aláírással láttam el.

HALMÁGYI MIKLÓS

Hol volt Gizella királyné Bakonybélnek juttatott szőlőadománya? – Mátra vagy Makra? Egy paleográfiai probléma birtoktörténeti vonatkozásai*

Where was the vineyard that Queen Gisella donated to the monastery of Bakonybél? – Matra or Makra? Property-historical relations of a palaeographic problem

According to a late inscription, Queen Gizella, the wife of King Stephen, donated a vineyard to St. Maurice, which in practice means the abbey of Bakonybél. The place is difficult to read in the manuscript (Mana or Macra or Matra). Some literatures interpret it as the Mátra hill in the north-east of present-day Hungary, while others locate it on the Arad hills as Makra. The paper argues in favour of the latter view from the point of view of the history of the estate and palaeography.

A Kárpát-medence borvidékei között nemes versengésre ad lehetőséget a kérdés: melyiküket említették korábban a középkori források? Ez a probléma merül föl a Mátra vidékén és a Makra hegyen elterülő szőlők esetében is. A kérdés azért is izgalmas, mert a két helynevet csupán egy betű különbözteti meg egymástól, így egyes források esetében nehéz eldönteni, hogy melyik földrajzi nevet említi a ránk maradt szöveg. A téma áttekintése lehetőséget ad arra, hogy egy bencés apátság és egy arisztokrata család birtoktörténetébe is bepillantsunk.

A Bakonybélnek szóló adomány

A pannonhalmi főapátság levéltárának birtokában van egy feljegyzés, melyet Erdélyi László 16. századnak, Győrffy György 15. századnak tekintett. A feljegyzés szerint Gizella királyné (*Kesla regina*) szőlőbirtokot adományozott Szent Móricznak, ez utóbbi név alatt a bakonybéli apátság értendő.

„... Item Kesla regina divina miseratione, que me volente et Stephano rege favente Mauricio contulli in Transsylvanis p[ar]tibus villam Lapat et villam Obon et in Macra

dedi octo vineas cum totidem vinitoribus...”¹ (Az oklevél kéziratát lásd jelen tanulmány 1. mellékleteként.) Erdélyi László fordításában: „Kesla királyné . . . István király kedvezésével adtam (!) Szent Móricznak a Havasokon túli részeken Lapat falut és Obon falut és a Mátrában adtam nyolcz szőlőt ugyanannyi szőlőműveléssel;..... mindezekből Szent Móricz monostora ... épen semmit sem bír . . .”² A forrásban említett erdélyi Lapat falu mind Sörös Pongrác, mind Győrffy György szerint az erdélyi Fehér megyei Magyarlapáddal azonosítható.³

A Mátra lehetősége

A szőlőbirtokok helye a kéziratban nehezen olvasható. Wenzel Gusztáv még Mana alakban írta át.⁴ A 20. század elején Erdé-

* A tanulmány a Magyar Levéltárosok Egyesülete Vándorgyűlésén, 2021. augusztus 27-én, Sopronban, „Mátra vagy Makra? Rejtélyes szőlőbirtokok dél-alföldi vonatkozású középkori oklevelekben.” címmel elhangzott előadásnak jegyzetekkel ellátott változata. Elhangzott továbbá: Szent Móric: egy legendás afrikai vértanú emlékezete dél-alföldi vonatkozású oklevelekben és a borászatban. XXIV. Történettudományi Találkozó, Vásárhelyi Történelmi Kör szervezésében, Hódmezővásárhely, 2021. július 31. Köszönet Petrovics Istvánnak és Almási Tibornak a témában folytatott egyeztetésért, tanácsokért.

1 HU-MNL-OL-DF 287859. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény]; Erdélyi László: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. Mutatvány „A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története” cz. vállalatnak sajtó alatt lévő s a bakonybéli apátságról szóló VIII. kötetéből. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 10. (1903) 193–237, 198; Sörös Pongrác: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története VIII: A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023–1548. Bp. 1903. 28. 8. j.; 590; Diplomata Hungariae Antiquissima. I. 1000–1131. Ed. Georgius Győrffy et al. Budapestini 1992 (a továbbiakban: DHA) 120. (Nr. 27).

2 Erdélyi L.: A bakonybéli i. m. 198.

3 „Talán azonos az alsó-fejérmegyei Lapád községek valamelyikével a N.-Enyedtől keletre fekvő Magyar-Lapáddal, a melyet Ortvy a Geograph. Ecc. Hung. II. k.-hez csatolt térképen a XIV. sz. elejétől már jelez.” Sörös P.: A bakonybéli i. m. 28. 7. j.; Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.–IV. Bp. 1987–1998. II. 171.

4 Árpád-kori új okmánytár 890–1235. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest 1867. (a továbbiakban ÁÜO) VI. 39. – Jakó Zsigmond Erdélyi okmánytára nem tér ki az említett szőlőbirtokok helyére. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. (Codex diplomaticus Transsy-

lyi László és Sörös Pongrác munkái – Mátraként értelmezik a nevet. Sörös Pongrác a bakonybéli apátságról írt hatalmas könyve végén közölt forráskiadványban *Matra* formában közli a helység nevét, de könyve magyar nyelvű részében is a Mátrában levő szőlőbirtokokról ír. Térképre is vetítette Bakonybél birtokait, és – zárójelben ugyan, de – a Mátra vidéket is feltünteti rajta.⁵

Mivel indokolta Sörös és Erdélyi a Mátrába való lokalizálást? A bakonybéli apátság hamis – 1037-re datált – „alapítólevele” megemlíti egy *Forum reginae*, magyarul Asszonyvásárra, németül *Frauenmarkt* nevű helységet, mely a Hont megyei *Báttal* azonosítható. Erdélyi László szerint ez a helység „Hontban közel esik a Mátra vidékéhez.”⁶ Sörös Pongrác – ugyancsak az 1037-re datált hamis oklevél alapján számoltart egy Zelyp (Zil) nevű helységet, mely hét viza hallal tartozott a bakonybéli apátságnak. Sörös szerint ez a helység „talán a Zagyva mellett volt, a hol a nógrádmegyei Selyp pusztá teljesen megegyeznék nevével...”⁷ Fent említett térképvázlatán Sörös Pongrác a Mátra közelében Selypet is feltünteti. Véleményem szerint olyan nagytűtű hatat, mint a viza, nagyobb eséllyel halászhattak a Dunában, mintsem a Zagyva folyóban. Az „alapítólevél” *Modosa* (Madocsa) halászhelyéről is beszámol *Zelyp* említése előtt, és az 1086-ra keltezett bakonybéli birtokösszeírásban is egymás mellé kerül *Zlip* és *Modosa*,⁸ Madocsa pedig a Duna mentén fekszik. A fentiek alapján a rejtélyes Zelyp/Zlip tehát inkább a Duna közelében keresendő, mint a Mátra vidékén.

A Mátra vidékén a 11. század elejére tehető a feldebrői és a sári (abasári) apátságok alapítása. Ahol apátság létesült, kétségtelen, hogy szőlőt is műveltek, hogy legyen boruk a szentmise megünneplésére.⁹ A bakonybéli szerzetesek tulajdonába

adott rejtélyes szőlőbirtokról azonban a Mátrán kívül más értelmezés is hangot kapott.

A Makra lehetősége

Szentpétery Imre oklevéltár-kéziratának Zsoldos Attila által szerkesztett, kiegészített kiadványa a Makra hegyre lokalizálja a szőlőadományt (in Macra).¹⁰

Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* c. könyvében a Matra nevet Macra alakra helyesbítette, Makra hegyként értelmezte, és Arad-hegyaljára lokalizálta Gizella királyné adományát.¹¹ Részletesen nem magyarázza, hanem a ménesi borvidékre vonatkozó, egyértelműbb adatokhoz irányítja az olvasót.¹²

Alexandru Mihalca és Emil Lazea román nyelvű könyve ugyancsak a Makra értelmezést tárja az olvasó elé, a követezőképpen idézve a forrást: „in Matra (=Macra)”. Hozzátehetjük: ez a könyv Sörös Pongrác forráskiadványára hivatkozik, melyben a Matra olvasatot találjuk. Ezen kívül a román nyelvű munka Györffy György értelmezését használja, mely Arad vidékére lokalizálja Gizella adományát.¹³

Csávossy György, *Jó boroknak szép hazája, Erdély* című könyvében megemlékezik az Arad-hegyaljai borvidékről mint Gizella királyné adományáról.¹⁴

Baán Izsák¹⁵ és Romhányi Beatrix ugyancsak Arad-hegyaljára, a Makra hegy vidékére lokalizálják a forrásban levő helynevet. Romhányi Beatrixnál a forrásszöveg átírásánál a *Mana* olvasattal találkozunk. Értelmezésében kifejti, hogy a kései forrásban fennmaradt adomány valószínűleg nem Gizella korából való, hanem a 11. század második feléből.

lvaniae.) I. 1023–1300. (Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Bp., 1997.) 123. (1. sz.). – Márki Sándor több esetben a Matra alakot használja, mintegy a Makrával szinonimaként, 15 századi források kapcsán. Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. Első rész. Arad 1892. 12. 184. 389. 411. A 411. 1. jegyzetében az alábbi oklevelek hivatkozása után megjegyzi, hogy Makra látszik helyesebb „olvasásnak”. 1414: HU-MNL-OL-DL 10245.; 1471: HU-MNL-OL-DL 17208.; és 1481: HU-MNL-OL-DL 18511. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár] – Márki nyomán A Pallas Nagy Lexikona, a Makra szócikket követzőképpen kezdi: „Makra v. Mátra-hegyén a középkorban a mai Arad-Hegyalját értették meg legdélibb, a Maros mellett levő részén is.”

5 Sörös P.: A bakonybéli i. m. 28., 590. A térképet lásd a 32. és 33. oldalak között.; Erdélyi László: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. In: Sörös P.: A bakonybéli i. m. 219–266., 223., 224.; Erdélyi L.: A bakonybéli oklevelek i. m. 193–341. 198.

6 Erdélyi L.: A bakonybéli oklevelek i. m. 198.

7 Sörös P.: A bakonybéli i. m. 28. – Lásd még: A Szent Maurícius Monostor Alapítólevele (1230–1240, 1330). Ford. Dénesi Tamás. In: Isten házában, közösségében. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben. Szerk. Vásárhelyi Anzelm. Bakonybél 2013. 125–129., 126. A Zyl helynevet ez utóbbi kiadványban Szil-ként értelmezi a lábjegyzet, a Zelyp helynevet pedig Zsili-ként. 8 A Szent Maurícius Monostor Alapítólevele i. m. 125–129. 126.; Vásárhelyi Anzelm: A Szent Maurícius Monostor története. In: Isten házában, közösségében i. m. 11–94. 34–36. A béli monostor Szent László-féle összeírólevele (1086). Ford. Dreska Gábor. In: Isten házában, közösségében i. m. 131–146. 143. (A fordításhoz fűzött jegyzetek Zsili formában magyarázzák az oklevélben levő névváltozatot.)

9 Abasár monostora IV. Béla 1261-ben kelt, az egri püspökség javára kiállított oklevélben szerepel először. Az oklevél V. István 1271. évi, valamint

későbbi átiratokban maradt ránk. (Lásd: Kondorné Látkóczi Erzsébet: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Eger 1997. 23–29.). A krónikaszerkesztés szerint Aba Sámuel királyt saját monostorában, *Sarus*-on temették el (*in proprio monasterio in Sarus*). Ez alatt minden bizonnyal Abasár értendő. *Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp. 2000. 56. – *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937. [Reprint: 1999.] I. 217–505. 332. – A feldebrői monostort a Várad Regestrumban említik először, 1219-ben. Feltehetően Aba Sámuel alapította, 1035–1045 táján. A templom építészeti stílusa korai építésre enged következtetni. <https://varlexikon.hu/feldebro> (hozzáférés: 2022. júl. 9.); *Romhányi B.*: Kolostorok i. m. 20.

10 Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Bp. 2008. 44–45. (44. sz.)

11 Györffy Gy.: *Az Árpád-kori i. m. I. 163. 1. jegyzet, 163. 164. 166.* – DHA 120. (Nr. 27).

12 Györffy Gy.: *Árpád-kori i. m. I. 163. 1. jegyzet, 181.*

13 Alexandru Mihalca – Emil Lazea: *Tradițiile și experiența culturii vitei de vie în zona Aradului*. București 1990. 16. Amire hivatkozik: A pannonthalmi sz. Benedek-rend története VIII. 590., és Györffy Gy. *Az Árpád-kori I. 163–167.* – A román szöveg értelmezéséhez köszönöm Iova-Simon Éva fordítását és Gurzó Klára közvetítését.

14 Csávossy György: *Jó boroknak szép hazája, Erdély*. Bp. 2002. 273. 279. 292. 352.

15 Baán Izsák: *Szent Günter és a bakonybéli alapítás – tények és eszmények*. In: *Vallis sanctorum*. Fejezetek a bakonybéli monostor ezeréves történetéből. Szerk. Dénesi Tamás. Bakonybél-Pannonthalma 2020. 20. (a továbbiakban: *Vallis sanctorum*).

Elmélete szerint Bakonybél számos birtokkal rendelkezett a Magyar Királyság déli részén, és az erdélyi sót a dél-alföldi birtokok érintésével szállíthatták. Ennek a birtokrendszernek lehetett része a makrai szőlő is.¹⁶ Marton Szabolcsnak Arad-Hegyaljáról szóló, ezidáig kéziratban levő munkája is Makra-hegyhez lokalizálja Gizella adományát.¹⁷

A fent említett szakemberek nem mérlegelték behatóan, hogy a forrásban említett név értelmezésekor milyen birtoktörténeti és paleográfiai érvek szólnak a Mátra vagy Makra olvasat mellett, és melyiknek nagyobb az esélye. A kérdés jobb megértéséhez közelebb vihet a dél-alföldi, közelebbről a mai Békés megyét érintő birtoktörténet áttekintése. A bakonybéli apátság védőszentjének, Móric vértanúnak a neve ugyanis dél-alföldi, Békés megyei vonatkozású forrásokban is felbukkan.

Gyula környékének Bakonybéllel való kapcsolatának lehetősége

Amikor Zsigmond király 1403-ban Maróti Jánosnak adományozta Gyulát, más településekkel együtt három *Zenthmoroch* nevű helységet is neki adott Gyula közelében.¹⁸ 1520-ból tudunk egy gyulai templomról, melynek Szent Móric volt a védőszentje,¹⁹ 1553-ban róla elnevezett utcát találunk Gyulán.²⁰ Bálint Sándor és Mező András patrocíniumokról szóló munkái alapján a Duna vonalától keletre lényegében egyedül Gyulán adatolható Szent Móric védelmébe ajánlott templom a középkorban.²¹ Olyan település, mely a Szentmóric nevet magában viselné, tudtommal egyedül Gyula közelében volt, de ott rögtön három is. Bakonybél – magát 1086-ra datáló – birtokösszeírása szerint Bakonybélnek volt birtoka a Körös vidékén.²² IX. Gergely nevében kiadott, 1230. évre keltezett kétes hitelű oklevél szerint a bakonybéli apátság fennhatósága alatt volt egy kápolna a Körös mellett, a váradi püspökség

16 F. Romhányi Beatrix: A bakonybéli apátság birtokai és gazdasági szerepe a tatárjárás előtt. In: Vallis sanctorum i. m. 48., 55.

17 Köszönet Marton Szabolcsnak, aki a kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

18 HU-MNL-OL-DL 37587.; „... possessiones nostras Gywla, Bagd, Crakow, Wyfalu, Zenthmoroch, alia Zenthmoroch et tertia Zenthmoroch ...” Gyula város oklevéltára (1313–1800.) Közzé teszi Veress Endre. Bp. 1938. (a továbbiakban Gyula oklevéltára) 3–7. (7. szám). 6.

19 HU-MNL-OL-DL 38055. Gyula oklevéltára 80. (105. szám).

20 Haan Lajos: Békés vármegye hajdana II. Pest 1870. 160–161. 161.; Gyula oklevéltára 204. (283. szám).

21 Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp. 2003. 357. A Szent Móricról szóló fejezetben (357.) Mező jegyez egy Bácscon levő oltárt, a Bácsról szóló fejezetben (359.) azonban csak Szent Móric kápolnáról szól, a fentieknek megfelelően, oltárról nem. Az említett Móric kápolnát azonban nem Bácsra, hanem Pécsre helyezi *Sarbak Gábor*: Könyvkultúra. VII. 2. 7–8. In: A középkor évszázadai (1009–1543). A Pécsi Egyházmegye története. Pécs, 2009; *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium II. Bp. 2004. <https://mek.oszk.hu/04600/04657/html/unnepikii0055/unnepikii0055.html>, szeptember 22-nél. (hozzáférés 2022. júl. 9.)

22 A béli monostor Szent László féle összeírólevele (1086). Ford. Dreska Gábor. In: Isten házában, közösségében, i. m. 131–146. 138; DHA 252. (84/I.); *Erdélyi L.*: A bakonybéli oklevelek i. m. 209–224. Köszönet Vajda Tamásnak a témával kapcsolatos észrevételére.

területén.²³ Gyula a Körös mellett van. A középkori város északi része pedig a váradi püspökség területén volt, a Szent Móric nevét viselő városrészt pedig a város északi részére lokalizálják. A fentiek alapján feltételezhető, hogy a Gyula környéki Szentmóric településnév és templom összefüggésben van Bakonybéllel, esetleg a dunántúli apátságnak épp azon a területen volt birtoka, mely a későbbi Gyula részévé vált. Az 1086. évre keltezett oklevél más olyan helyneveket is említ, melyek előfordultak Gyula közelében: Kígyós, Keszi.²⁴

Romhányi Beatrix kutatása Bakonybél dél-alföldi birtokairól fenti felvetéseimmel lényegében megegyező eredményre vezetett. Romhányi szerint Bakonybél dél-alföldi birtokai azon útvonal mentén feküdtek, amelyen a sót szállították Erdélyből. A ménesi (Makra-hegyi) szőlőkről és az erdélyi falvakról szóló részt azonban a Gizella féle oklevélhez fűzött későbbi betoldásnak tartja.²⁵

Mátra és Makra lehetőségének mérlegelése Bakonybél birtoka kapcsán

Térjünk most vissza a Gizella királyné adományáról hírt adó kései kéziratához. A szórt birtokrendszer gyakorlata idején elvileg elképzelhető, hogy az adományozó az egyik sorban még erdélyi birtokról rendelkezik, a következőben pedig már a Mátra vidéki levő szőlőbirtokot adományozza. Amennyiben Feldebrő és Abasár templomai, monostorai már a 11. század első felében megvoltak, szőlészet, borászat is kellett, hogy legyen a Mátra vidékén a 11. század első felében.

Amennyiben azonban figyelembe vesszük, hogy a bakonybéli apátságnak a késő középkori forrás hagyománya szerint a 11. században voltak erdélyi birtokai, a fent vázolt elmélet szerint pedig voltak birtokai a mai Békés megye területén is, így valószínűsíthető: a kérdéses szőlőbirtokok a Dél-Alföld valamint Erdély határán, Arad-hegyalján, a Makra hegyen lehetnek, nem pedig a Mátra-alján. Az Arad-hegyaljai szőlészet régi voltáról egyébként 11–12. századi források is tanúskodnak.²⁶

23 IX. Gergely pápa oklevele (1230). Ford. Baán Izsák. In: Isten házában, közösségében, i. m. 147–152. 149. ”in episcopatu Variadensi: capellam Salvatoris mundi secus fluvium Krisium...” In: *Sörös P.*: A bakonybéli i. m. 249; Szent Móric legendájáról, hozzá kapcsolódó hagyományról lásd a Világtörténet (2018) 2. számában közölt tanulmányokat. Szovák Kornél szerint az 1230-ra datált oklevél hamisítvány. *Szovák Kornél*: Bakonybél korai oklevelei. In: Vallis sanctorum i. m. 29–44. 29–44. Az oklevélben említett kápolnák azonban ettől még léteztek a 13. században.

24 HU-MNL-OL-DF 208421.; „Predium, quod vocatur Kigouis,.... villa Keseih...” DHA 247–255. 252 21–34. sor (84/I.). *Sörös P.*: A bakonybéli i. m. 30–31.; *F. Romhányi B.*: Bakonybél i. m. 45–58. Köszönet Romhányi Beatrixnak a témában való egyeztetésért. A témáról részletesebben lásd *Halmágyi Miklós*: Szent Móric – Gyula elfelejtett vértanú szentje. In: *Mezővárosok a Dél-Alföldön*. Szerk. Erdész Ádám – Halmágyi Miklós. Gyula 2022. 89–110. 25 *F. Romhányi B.*: Bakonybél i. m. 45–58.

26 *Borsa Iván*: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. Levéltári Közlemények 33. (1962) 213–214.; *Mihalca, A.* – *Lazea, E.*: Tradíciói i. m. 16–18.; *Kovách Géza*: Arad-Hegyalja szőlészetéről. Gazdaságtörténeti áttekintés 1848-ig. In: *Kovách Géza*: Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerk. Héjja Julianna Erika–Erdész Ádám. Arad 2015. (Első megjelenés: Néprajzi látóhatár [1993] 3. 84–95.) 187–199. Lásd Marton Szabolcs kéziratát.

Máttra – Makra probléma a Csák nemzetség birtokai kapcsán

A Máttra vagy Makra kérdés a Csák nemzetség birtoktörténetével kapcsolatban is felmerül. 1231-ben II. András oklevélben erősítette meg Csák nembeli Miklós végrendeletét. A felsorolt birtokok jelentős része a mai Fejér megyében helyezkedett el, számos birtok azonban a Dél-Alföldön feküdt.²⁷ Csák Miklós egy frank asszonytól született Lőrinc nevű fiára egyebek mellett szőlőbirtokot is hagyott. Fejér György ennek a szőlőbirtoknak a helyét Mátraként írta át.²⁸ (A kézirat részletét lásd jelen tanulmány 2. mellékletként.) A Csák nemzetség történetét feldolgozó Nagy Imre ugyancsak Mátraként értelmezte.²⁹ A Csákokról, mint a Kisfaludy család őseiről az utóbbi időben érkező Kisfaludy László ugyancsak átvette ezt az értelmezést.³⁰ Kenéz Győző átiratában is a Máttra név olvasható.³¹ Nem mindenki értelmezi azonban az oklevélben álló helységnevet Mátraként! Györffy György az Árpád-kor történeti földrajzáról írt művében Macra-ként értelmezi.³² Mihalka és Lazea – ugyancsak Macra néven értelmezik a forrást az aradi szőlőkről írt román nyelvű könyvükben. A forrásban levő helynevet a következőképp idézik: „vineas meas, quas in Matra (=Macra) habeo”. Fejér forrásgyűjteményére hivatkoznak, melyben a Matra olvasat szerepel, de Györffy értelmezése alapján értelmezik Makraként.³³ Csávossy Gyula ugyancsak Makra-ként értelmezi a helynevet az erdélyi borvidékekről szóló művében.³⁴

A szórt birtokrendszer gyakorlata ismét lehetővé teszi, hogy a dunántúli és dél-alföldi birtokok mellett a Máttra vidékén is rendelkezzen szőlőkkel Csák Miklós. Amennyiben a c és t betűket tartalmazó szavakat keresünk a kéziratban, tapasztaljuk, hogy ezek a betűk számos esetben jól elkülönülnek egymástól a t betű keresztvonása által. Ezt a keresztvonást látjuk a vitatható szőlőbirtok nevében is, így ennek értelmezése inkább a *Matra* irányába hajlik. A *possit facere, quod voluerit* c betűje azonban erősen hasonlít ahhoz, ahogy az oklevél más pontjain a t betűt írja a scriptor. A kéziratban álló helynév így paleográfaiilag *Matra* és *Macra* is lehet. (Lásd

2–13. mellékleteket a jelen tanulmányban.) A dél-alföldi birtokok megléte mindenesetre érv lehet emellett, hogy ezektől nem túl nagy távolságra, a Makra-hegy vidékén feltételezzük Csák Miklós szőlőjét.³⁵ A Csákok Tiszán túli birtokossága egyébként nem volt hosszú életű. Amikor a Csák Miklós fiai 1255-ben birtokfelosztásról tárgyalnak, már nem beszélnek a Tiszán-túli birtokokról, ahogy későbbi okleveleikben sem.³⁶

Érdekesség, hogy Csák Miklós 1231. évi végrendeletének szövege már egy 1228-ra keltezett oklevélben is olvasható. 1434. június 16-án kelt átiratban maradt fenn: a pannonthalmi konvent készítette az átiratot, Linkóháti Péter kérésére, aki Rozgonyi István, temesi ispán familiárisa volt. A 15. századi kézirat egérrágtá formában maradt ránk.³⁷ A *vineas* szó éppen nem látszik, a szőlők vitatható helyének megadása azonban igen. Dreska Gábor „in Matra” alakban írja át.³⁸ Magam elképzelhetőnek tartom, hogy c betűt lássunk az adott földrajzi névben, és így *Macraként* olvassuk. Az 1228-ra keltezett oklevél azonban, – mellyel II. András megerősíti Csák Miklós végrendeletét – minden valószínűség szerint hamisítvány. Erre Zsoldos Attila mutatott rá nemrégiben. A hamisítvány 1230–1231 táján készülhetett.³⁹ Az oklevél koholmány

35 Köszönet Almási Tibornak a paleográfai konzultációért. Esetleg mérlegelhető annak lehetősége, hogy a Makra hegyre a Matra névváltozatot is használták. A Máttra helynevet vitatott eredetűként tartja számon Kiss Lajos: Földrajzi nevet etimológia szótára II. Bp. 1988. 107. A Makra jelentéséről lásd alább.

36 „Az eddigelé ismeretes oklevelekben 1240. év után Izsák comesről nincs emlékezet; igen valószínű, hogy a tatárjárásban vészelt el, s ekkor pusztulhattak el a Miklós comes fiaira szállott Maros és Tisza vidéki birtokok is. Elég feltűnőleg annak sincs nyoma, hogy azokat Miklós comes utódai a tatárjárás után is birtokuk tartották volna, avagy hogy azok minő körülmények között estek el kezeikről.” Nagy Imre: A Kisfaludy család leszármazása. (Második és befejező közlemény) Turul 14. (1896) 54.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Első kötet, Bp. 1900. 313–314. Karácsonyi hivatkozása: CD Tomi IV. Vol. 1. 200–201.; Hazai Okmánytár. Kiadják: Nagy Imre – Paul Iván – Ráth Károly – Vég hely Dezső – Ipolyi Arnold. I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 43–45.: CD. IV/2. 226–228. 226.; CD. VII/1. 302; CD. IV/2. 334. 335.; ÁKÜO II. 167–168.; CD. VII/2. 82–83. Tiszántúli, dél-alföldi birtokokat nem említetek a Csákok kezén.

37 HU-MNL-OL-DL 88083.; Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Ed.: Ferenc L. Hervay. Róma 1984. 122.; A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára II. (1399–1438). Közzé teszi Dreska Gábor. Győr 2008. (a továbbiakban: Pannonthalmi konvent) 265–267. (522. sz.) 267.

38 Pannonthalmi konvent i. m. 267.; HU-MNL-OL-DL 88083. 26. sor.; Lásd a 14. mellékletet jelen tanulmányban.

39 Az oklevél végén, az Anno Domini keltezésen kívül az is szerepel, hogy András király uralmának 20. évében kelt. II. András – uralmának ebben a szakaszában – 1204-től számította uralmát, tehát a 20. év 1223/1224. évet jelölné. A méltóságviselők sorában ott áll Bulcsú csanádi püspök is, noha ő csak 1230-tól tölti be ezt a tisztséget. Az oklevél azt állítja, hogy Ugrin, kalocsai érsek keze által készült, noha ő csak 1230-tól kancellár. Zsoldos Attila szerint az „1228-ra datált átiró oklevél ellenőrizhető archontológiai adatai együttesen az 1230–1231. években érvényes helyzetet mutatnak, a belefoglalt végrendelet pedig a Béla herceg birtokviszavételei után előállt állapotokat tükrözi, így szerfelett valószínűnek ítéltető, hogy az oklevél valamikor 1230–1231-ben, de bizonyosan az 1230. évi birtokviszavételt követően készült...” „Talan azért, mert így reméltek kivédeni egy újabb, az 1230. évi-nél is keményebb birtokviszavételi kísérletet, talán más okból...” Zsoldos Attila: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár 2022. 67–69. 71–72.; Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája. 1000–1301. Bp. 2011. 86–87. 108.; Zsoldos Attila: Csák nembeli Miklós hamis végrendelete. Elhangzott

27 HU-MNL-OL-DL 61129.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) III. 2. 227–230.; Az oklevélben felsorolt birtokok lokalizálásáról lásd Kisfaludy László: A kisfaludy Kisfaludy család története. Debrecen 2004. 22., 24., 25., 30. – Dél-Alföldre helyezhető birtoknevek közül említünk itt kettőt: Houd (Hód) Hódmezővárhely előzménye, Wary (Vári) a mai Gyulavári. Kisfaludy L.: A kisfaludy i. m. 24. 30.; Györffy Gy.: Az Árpád-kori i. m. I.; Rácz György: Gyula az Árpád-korban. Egy határjárás tanulmányai. In: Gyula város történetének kezdetei. Szerk. Erdész Ádám. Gyula 2015. 71–97. 86.

28 CD III. 2. 230.

29 Nagy Imre: A Kisfaludy család leszármazása. (Első közlemény) Turul 14. (1896) 6.

30 Kisfaludy L.: A kisfaludy Kisfaludy család i. m. 21., 25.

31 Kenéz Győző fordításai, regesztáinak őrzési helye: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára, XV. 3. (A hagyatékot már az Országos Levéltárban gondozták. Almási Tibor ezt az anyagot gondozta, digitalizálta. Kiadása előkészületben.)

32 Györffy Gy.: Árpád-kori i. m. I. 163.

33 Mihalka, A. – Lazea, E.: Traditiile i. m. 18.

34 Csávossy Gy.: Jó boroknak i. m. 282.

volta nem változtat azon a tényen, hogy 1230 körül készülhetett egy oklevél, melyben írtak egy szőlőről, amely vagy a Mátra, vagy a Makra hegyhez lokalizálható.

A 14. század elején már jóval nagyobb egyértelműséggel ragadhatjuk meg oklevelekben a Makra hegy szőlőit, a ménesi borvidéket. Az oklevélszövegekben a Makra-hegyhez kapcsolódóan olyan települések fordulnak elő – Ménés, Gyarak, Pálülése, – melyek valóban Arad-hegyalján fekszenek. A lábjegyzetben hivatkozott okleveleket az aradi társaskáptalan állította ki. Ez erős érv mellett, hogy a bennük említett hegy a Makra-hegy.⁴⁰

Csák Miklós 1228-ban és 1231-ben megerősített oklevelehez érdekes párhuzamként kínálkozik egy, Salánk fia Buda és János osztozkodásáról szóló, 1326. október 26-án kelt oklevél. A szöveg Pest megyei és Békés megyei birtokokon kívül Zaránd megyei szőlőbirtokot is említ.⁴¹ Amennyiben a Salánk fiainak osztozkodása során a Békés megyei birtok, a Zarándi birtokok és a Zarándi szőlő egy birtokrendszer részeként tűnt föl, úgy 1228-ban és 1231-ben a dél-alföldi birtokokkal azonos – Csák-tulajdonban levő szőlőbirtokról is feltételezhetjük, hogy Arad-hegyalján feküdtek, nem pedig a Mátra vidékén. A Csák nemzetség és a Salánk fiai birtokainak összevetése azért is indokolt, mert van átfedés a javaik között: Várajt nevű helység előbb a Csák (1228/1434: Varud; 1230: Waroct; 1231: Waruct) majd a Salánk fiainak tulajdonában tűnik fel (1326: Waruhth).⁴²

Középkori oklevelek alapján Békés megye területére lokalizálható szőlőbirtokokról is beszélhetünk: 1400-ban szeptember 9-én kelt, *Rábe*-i vonatkozású oklevél határleírása szőlőt is említ.⁴³ 1412. február 8-án Garai Miklós nevében Békésen tartott nádori közgyűlés szerint Nadányi László bucsai birtokához tartozott egy bizonyos *Szölös Szigeth*. Ez a

helynév magyarul áll a latin szövegben.⁴⁴ Az említett szigeten valószínűleg szőlőbirtok állt. A Békés megyei szőlőkből készült bor aligha vette föl a versenyt Arad-hegyalja nedűjével. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Gyula váruradalma egy 1525-ből való jövedelemjegyzék szerint a Makra hegyen, Meszt környékén rendelkezett szőlőbirtokkal.⁴⁵

Más Makra helynevek

A képet tovább árnyalja, hogy Makra nem csak Arad-hegyalján, hanem a Kárpát-medence más pontjain is előfordul. II. Béla király 1138-ban összeíratta a dömösi káptalan javait. Ebben az összeírásban is olvassunk szőlőkről, melyek Makrában, Csepely faluban feküdtek. Csepely falu – Nagycsepely – említése segít eldönteni, hogy itt a Somogy megyében, Karád közelében levő Makrai-hegyről esik szó.⁴⁶

Az 1067-re datált, 1267-ben készült átiratban fennmaradt százdi alapítólevélben is olvassuk: „Makra határa kezdődik keletről ...”.⁴⁷ Györffy Arad és Zaránd megyékbe helyezi, Marton Szabolcs is Arad-Hegyaljára lokalizálja.⁴⁸ Az oklevél magyar nyelvű, 2006. évi kiadása Nyírbátor területére helyezi.⁴⁹

44 HU-MNL-OL-DL 107385.; Kiadása: *Haán Lajos*: Békés vármegye hajdana II. (Oklevéltári rész.) Diplomatarium Békessiensis. Pest 1870. 38.; *Karácsonyi János*: Békés vármegye története. I. Gyula 1896. 50.; Garai Miklós nádor nevében 1412. febr. elején Fejér megye közgyűlésén is kelteztek oklevelet, amely eredetiben maradt ránk (HU-MNL-OL-DL 100388.). Szabolcs és Bereg megyék számára is ekkoriban volt nádori közgyűlés. Ezekre a gyűléseken bizonyára nem maga a nádor vett részt, hanem megbízottja. Lásd pl. C. *Tóth Norbert*: Szabolcs megye működése a Zsigmond korban. Nyíregyháza 2008. 116–117.

45 9. pont: „Szület idején a Makra hegyen lévő szőlőskertben a pecsét-40 pénz jövedelmet hoz”. 20. pont: Továbbá jövedelem származik a Meszt birtok környékén fekvő, Gyula várához tartozó Makra hegyi szőlő kilencedéből, mégpedig 30 szerémi (*sirimicalia*) hordó az ugyanott termett borból, amelyből egy hordó 15 Ft-t ér, az összes kitesz 400” Lásd: Jegyzék Gyula várának jövedelméről és bevételeiről tételes számítással 1525. január 5. és február 5. között (Gyertyaszentelő környékén). Kiadta és fordította Blazovich László. In: *Blazovich László*: Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből. (Gyulai füzetek 16.) Gyula 2007. 64. 10. jegyzet, 65. 17. jegyzet. (a továbbiakban: Jegyzék Gyula várának jövedelméről.); 9. pont: „Item Es gefeit auch in dem weyniesen auß dem weinpeyregk 40 Makra petschafft gelt fl.”; 20. pont: „Item es hat auch das Hauß Julia von dem weynpyrig Makra 450 auß dem weyn das Neyth pey 30 syremcher faß weyns 1 fas p 15 flod fazit fl.” Jegyzék Gyula várának jövedelméről 71–75. 72. (Jegyzék Gyula várának jövedelméről... német szövege.) A gyulai uradalom 1525. évi jövedelemjegyzékének német szövege és fordítása. Fordította: Schmidt József.; 9. pont: „Továbbá a Makra szőlőhegyről a szüretkor jár petschafft pénz.”; 20. pont: „Továbbá a Gyula Házé a Makra szőlőhegyi borból a kilenced, azaz harminc szerémi hordó bor. Egy hordó 15 forint. Összesen 400” 76–80. 77.

46 II. Béla király összeírja a dömösi egyház javait. Ford. Körmendi Tamás, jegyz. Zsoldos Attila. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a kötetet szerkesztette: Thoroczkay Gábor. Szeged 2018. 29–48. 43.; *Kiss L.*: Földrajzi i. m. II. 107. Az oklevélben, a Matra névben jól látszik a t keresztvonása. (Lásd jelen tanulmány 19. melléklete.)

47 HU-MNL-OL-DL 28575. Anjou-kori oklevéltár X. (Szerk. Blazovich László – Géczy Lajos.) Bp.–Szeged 2020. 260. (427. sz.) A helyes dátum nyilván a Blazovich-Géczy által közölt okt. 26., hisz az oklevél Szent Demeter napján kelt.

48 DHA 495. (névmutató); Lásd továbbá Marton Szabolcs kéziratát.

49 A századi monostor alapítólevele (1067 körül). Ford. bev. jegyz. Piti Ferenc. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged 2006. 35–41. 39.; Timár Péter Makra nevű helyet tart számon Drávaiványitól nyugatra, Baranya megyében;

az alábbi konferencián: Az élet sava-borsa. Előadások a középkori gazdaság – és társadalomtörténet köréből. ELTE BTK Középkori Történeti Tanszék. 2022. május 6.; Köszönet Szócs Tibornak a témában nyújtott segítségével.

40 Hench pankotai polgár 1302-ben eladta a Ménési mellett emelkedő Makra hegyen („in monte Macra supra villam Menesei”) levő szőlőbirtokát András, szegedi polgárnak. HU-MNL-OL-DL 91152. Az oklevél kiadását lásd. *Petrovics István*: Oklevelek Szeged középkori történetéhez. Acta Historica (1979) 61–65. 61–62.; *Petrovics István*: Várostörténeti mozaikok. Barangolások a középkori Szegeden és környékén. Szeged 2019. 93.; Az oklevél részletét lást jelen tanulmány 15. mellékletében. – Az 1310-ben kelt oklevél Ménés fölötti Makra hegyen fekvő szőlőt említ, HU-MNL-OL-DL 91164. Lásd jelen tanulmány 16a és 16b mellékletét. – Gyarakon levő, makrahegyi szőlőről szól az 1410. május 11-én kelt oklevél: HU-MNL-OL-DL 53529. (Jelen tanulmány 17. melléklete.) – A Makra hegyen, Pálülésén levő szőlő eladásáról szól az 1414. július 29-én kelt oklevél. HU-MNL-OL-DL 10245. (Jelen tanulmány 18. melléklete.) A fenti oklevelek regesztáit lásd: *Juhász Kálmán*: Aradi regeszták. Gyula 1962. – A Mátra hegységre vonatkozik II. András király 1217-ben kelt, 1230. évi átiratban fennmaradt adománylevele Botch fia Tamásnak (HU-MNL-OL-DL 79., kiadása ÁÜO. XI. 139–140. *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1923. 103. (315. sz.); *Kiss L.*: Földrajzi i. m. II. 107. Az oklevélben, a Matra névben jól látszik a t keresztvonása. (Lásd jelen tanulmány 19. melléklete.)

41 HU-MNL-OL-DL 28575. Anjou-kori oklevéltár X. (Szerk. Blazovich László – Géczy Lajos.) Bp.–Szeged 2020. 260. (427. sz.) A helyes dátum nyilván a Blazovich-Géczy által közölt okt. 26., hisz az oklevél Szent Demeter napján kelt.

42 *Rácz Gy.*: Gyula az Árpád-korban i. m. 94.

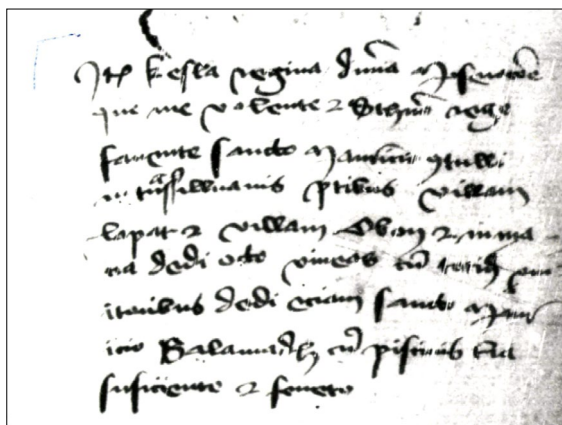
43 HU-MNL-OL-DL 8582.

Kovács Éva is azt tartja valószínűbbnek, hogy a százdi alapítólevélben álló Macra Szatmár vármegyében lehetett, mivel az oklevélben való említése előtt és után Szabolcs megyében levő birtokok állnak.⁵⁰

Fontos kérdés, hogy Kárpát-medence különböző pontjain előbukkanó, hasonló hangzású helynevek nyelvileg miként magyarázhatók. Kovács Éva a százdi alapítólevél Makra nevű helységével kapcsolatban felveti: „alapjául az ősszláv *mokrъ 'nedves, nyirkos' jelentésű lexéma szolgált”. Azt is elképzelhetőnek tartja azonban, hogy a latin Macrabeus név rövidül Macra-ra.⁵¹

Áttekintésünk rávilágít arra, hogy a forrásokban olvasható helynevek azonosítása adott esetben nagyon eltérő lehet. Mind a bakonybéli apátságnak szóló szőlőadomány, mind Csák Miklós végrendelete esetében Arad-hegyaljára való lokalizálását tartom valószínűbbnek. Fontosnak tartom azonban, hogy különböző lehetőségek ismeretében, ezek mérlegelésével mondjuk ki, hogy melyik értelmezés a valószínűbb.

FÜGGELÉK

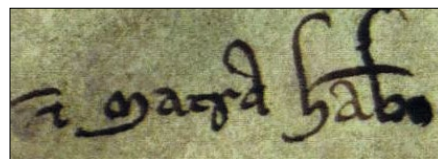
1. kép – Feljegyzés Gizella királyné adományáról. A kérdéses helynév az 5. sor végén és 6. sor elején. (HU-MNL-OL-DF 287859.; Eredeti: Bencés Főapátság Levéltára, Pannonhalma, Konventi levéltár: Capsarium.)

Makrai hegyet Romhánytól nyugatra, Nógrád megyében; továbbá Nyírlugos környékén, Szatmárban. Utóbbira 1335-ből van ad. Minderről lásd *Timár Péter*: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára. Szeged 2019. III. 405.; A Nyírbátor közelében levő Makra-hegyről tud az alábbi adatbázis: *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről, Bp. 2020. <https://tti.abtk.hu/9-egyeb-hirek/4304-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarorszag-digitalis-atlasza>

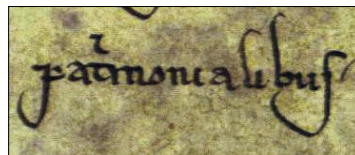
Nyírlugos helytörténete is számoltart Marka nevű dűlőneveket, lásd <https://www.nyirlugos.hu/varosunkrol/> (2024. jan. 2.); Lásd még ÁÚO X. 67.

50 Kovács Éva: A százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debrecen 2018. 79–80.; Lásd még: *Németh Péter*: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. (Jósa András Múzeum Kiadványai 60.) Nyíregyháza 2008. XXVI., 173. 174.

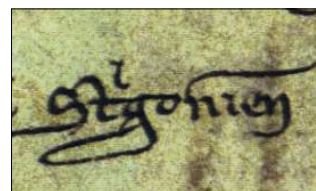
51 Kovács É.: A százdi i. m. 80. 110.; *Németh P.*: A középkori Szatmár i. m. XXVI., 173. 174.; *Kiss L.*: Földrajzi i. m. II. 83.

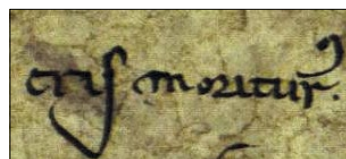
2. kép – 1231-es oklevél alulról második. sorában látható helynév (HU-MNL-OL-DL 61129.)

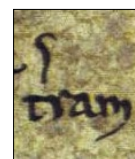
3. kép – 1231-es oklevél második sorában: *patrimonialibus* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

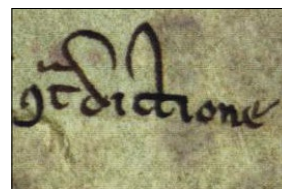
4. kép – 1231-es oklevél harmadik sorában: *Strigoniensis* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

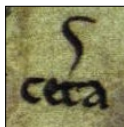
5. kép – 1231-es oklevél harmadik sorában: *cras moriturus* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

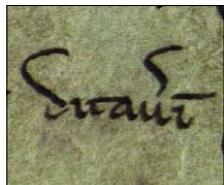
6. kép – 1231-es oklevél hatodik sorában: *terram* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

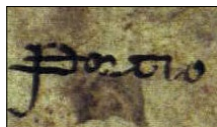
7. kép – 1231-es oklevél alulról a második sorában: *contradictione* (HU-MNL-OL-DL 61129.)

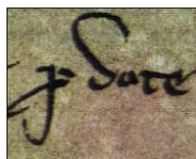
8. kép – 1231-es oklevél nyolcadik sorában: *cetera*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

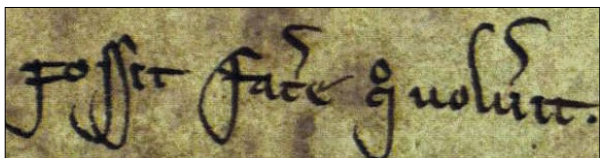
9. kép – 1231-es oklevél 16. sorában: *ditaverim*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

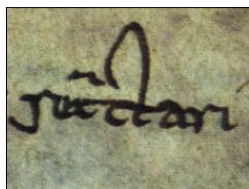
10. kép – 1231-es oklevél 16. sorában: *portio*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

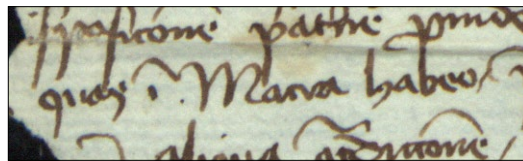
11. kép – 1231-es oklevél alulról második sorában: *pro dote*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

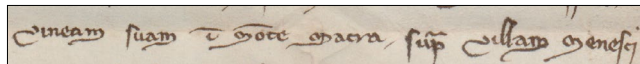
12. kép – 1231-es oklevél alulról második sorában: *possit facere*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

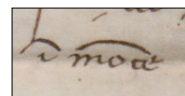
13. kép – 1231-es oklevél alulról második sorában: *retractari*
(HU-MNL-OL-DL 61129.)

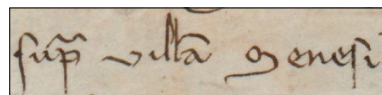
14. kép – 1434. évi oklevél 26. sorában, 1228. évi oklevél másolata:
in Macra habeo (HU-MNL-OL-DL 88083.)

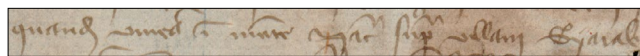
15. kép – 1302. évi oklevél: *in monte Macra, supra villam Menesi*
(HU-MNL-OL-DL 91152.)

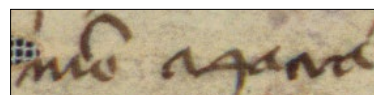
16. a. kép – 1310. évi oklevél ötödik sorának végén: *in monte*
(HU-MNL-OL-DL-DL 91164.)

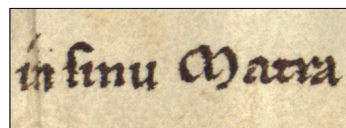
16. b. kép – 1310. évi oklevél hatodik sorában:
supra villam Menesi

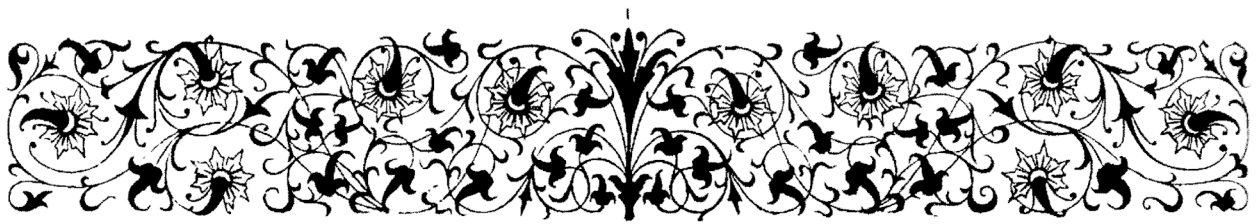
17. kép – 1410. máj. 11. (HU-MNL-OL-DL-DL 53529.)

18. kép – 1414. júl. 29.: *in monte Macra* (HU-MNL-OL-DL 10245.)

19. kép – 1230 évi oklevélben: *in deserto in sinu Matra*
(HU-MNL-OL-DL 79.)

B. HALÁSZ ÉVA

Zágráb megye szolgabíráinak archontológiája 1333–1457 között

The archontology of the szolgabírák of Zágráb county

The present paper aims to fill in the missing archontology of the szolgabírák of Zágráb county before 1458, which is missing from the work of Pál Engel. The known charters of Zágráb county contain only rarely a list of szolgabírák and they are concentrated in the middle of the 14th century, therefore the author has chosen to present the data in the same way as in the county part of the late-medieval archontology, i.e. by presenting all the discovered data on szolgabírák in chronological order.

A magyar középkori archontológiák közül először Engel Pál 1301 és 1457 közötti évek tisztségviselő-listáit közreadó munkája jelent meg 1996-ban.¹ Ezt követte Zsoldos Attila kötete, mely az Árpádok korát dolgozta fel.² A későközépkori archontológia két kötete 2016-ban és 2017-ben napvilágot.³ Engel Pál munkája óta a kutatások megmutatták, hogy egy megye vagy földrajzi régió nemesi társadalmának kutatásában megkerülhetetlenek azok a személyek, akik a szolgabírói tisztséget töltötték be, ezért a későközépkori archontológia megyei kötetében már a szolgabírák listáit is megtaláljuk. Jelen írás Zágráb megye szolgabíráinak 1458 előtti, Engel Pál munkájából hiányzó archontológiáját kívánja pótolni.

Zágráb megye szolgabírái 1333-tól kezdve szerepelnek az oklevelekben, első említésükkor a megyei oklevél *intitulatió*jában meg is nevezik mind a négyüket. A következő rájuk vonatkozó adat azonban több, mint 30 év múlva bukkan fel, amikor I. Lajos király 1366. január 2-i kelettel kiadott oklevelében speciális királyi emberként említik Mezői (*de Mezew*) Mikec fia Istvánt.⁴ Többé-kevésbé folyamatos szolgabírói archontológiát csak az 1370-es évek végétől kezdve tudunk összeállítani.

A 15. század elejéig, az egyetlen királyi oklevél kivételével, csak a tisztségviselők keresztnévét és az apa keresztnévét tüntetik fel a forrásokban, ezért családhoz/nemzetséghez kötésük nem lehetséges. A párhuzamok alapján joggal tételezhetjük

fel, hogy a nemesség alsóbb rétegeihez tartoztak, alkalmasint várjobbágyi/várnemesi háttérrel is rendelkeztek. A származási helyükre utaló *de*+helységnevének összetétel feltüntetése a 15. század elejétől válik általánossá. Szolgabíró-listákkal csak elvétve találkozunk. A megye szolgabíróit egyetlen esetben sem említik *comes* címmel.

Az adatok közléséhez a későközépkori archontológia megyei részénél alkalmazott módszert, vagyis az általam feltárt összes, a szolgabírókra vonatkozó adat időrendbe szedett közlését választottam. A névalakokat egységesítettem, az eltéréseket lábjegyzetben jelzem. Dőlttel szedve olvashatóak a ragadványnevek. Szögletes zárójelben szerepelnek a kikövetkeztethető vagy más forrásokból tudható adatok. Amennyiben ismert, minden esetben feltüntettem az apa keresztnévét is. Ha egy szolgabíró ismert tisztségviselése között több, mint egy év van, akkor az adatokat nem vonom össze. Az archontológiai adatokat két oszlopba szedve közlöm, először a forrásban szereplő szolgabíró(k) neve(i) áll(nak), majd ezt követi a forrás kelte és jelzete.

Rövidítések

Anjou-oklt. = Anjou-kori oklevéltár I–. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk.: Almási Tibor – Blazovich László – Géczi Lajos – B. Halász Éva – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó Éva. Bp.–Szeged, 1990–.

CD = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I–XVIII. Ed. Marko Kostrenčić – T. Smičiklas, Zagrabiae, 1904–1990.

HU-MNL-OL-DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

1 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.)

2 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.)

3 C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak) és C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Bp. 2017. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak)

4 Anjou-oklt. L. 6. sz.

HU-MNL-OL-DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

Laszowski = Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim „Campus Zagrabienensis” dictae. Povijesni spomenici plem. općine Turopolja nekoć „Zagbečko polje” zvane. Collegit et edidit Emilius Laszowski. Vol. I–IV. Zagrabiae 1904–1908.

Laszowski, Cvetkovići = E. Laszowski, Hrvatska plemenska općina Cvetkovići. Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu 2 (1926) 13–81.

Lukinović = Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. Vol. VI. 1421–1440. Ad edendum praeparavit Andreas Lukinović. Zagreb 1994. Vol. VII. 1441–1465. Ad edendum praeparavit Andreas Lukinović. Zagreb 2004.

Mályusz E., Pálos kolostorok. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban: első közlemény. Levéltári Közlemények 3. (1925) 100–191.; második közlemény. Levéltári Közlemények 5. (1927) 136–209.; harmadik közlemény. Levéltári Közlemények 6. (1928) 87–203.; negyedik közlemény. Levéltári Közlemények 7. (1929) 278–311.; ötödik közlemény. Levéltári Közlemények 8. (1930) 65–111.; hatodik közlemény. Levéltári Közlemények 9. (1931) 284–315.; hetedik közlemény. Levéltári Közlemények 10. (1932) 92–123.; nyolcadik közlemény. Levéltári Közlemények 10. (1932) 256–286.; kilencedik közlemény. Levéltári Közlemények 11. (1933) 58–92.; tizedik közlemény. Levéltári Közlemények 12. (1934) 115–154.; tizenegyedik közlemény. Levéltári Közlemények 13. (1935) 233–265.

Tkalčić, Mon. civ. Zagr. = Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabie, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. I–XIV. Ed. Joannes Bapt. Tkalčić: Zagrabiae 1889–1932.

Zichy = Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeö. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc – Lukács Pál. I–XII. Bp. 1871–1931.

ZsO. = Zsigmondkori oklevéltár. I–XIV. (1387–1428) Bp. 1951–2023. Összeállította: Mályusz Elemér Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 41., 43., 49., 52., 55., 59. és 61.)

Mirozlaus

Miklós

Márton

Balázs fia Péter 1333. V. 12. (Anjou-oklt. XVII. 249. sz.)

Mezői Mikec fia István 1366. I. 2. (Anjou-oklt. L. 6. sz.)

Chernk fia Mikec 1371. V. 15. előtt (HU-MNL-OL-DL 5928.)⁵

[Mezői] Mikec fia István

Chernk⁶ fia Mikec

György fia János

Iretlen fia Gergely 1377. V. 18. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 258–259., 267. sz.)

Chernk fia Mikec

Iretlen fia Gergely

1377. VI. 22. (Laszowski I. 97–98., 93. sz.)

György fia János

1377. X. 6. (Zichy IV. 24–25., 27. sz.)

Iretlen fia Gergely

Chernk⁷ fia Mikec

1377. X. 17. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 265., 274. sz.)

Iretlen fia Gergely

György fia János

1380. IV. 3. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 279–280., 294. sz.)

1380. IV. 23. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 285., 301. sz.)

1380. IV. 23. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 285–286., 302. sz.)

1380. IV. 30. (HU-MNL-OL-DF 230603.)

[Mezői] Mikec fia

István

1380. VIII. 20. (HU-MNL-OL-DL 35891.)

István fia Péter

1388. VII. 6. (ZsO. I. 638. sz.)

István fia Péter

1393. IV. 29. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 346–347., 365. sz.)

István fia Péter

1395. IX. 1. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 361., 382. sz.)

Benk fia György

1396. IV. 12. (ZsO. I. 4346. sz.)

István fia Péter

1396. XII. 3. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 373–374., 392. sz.)

Gergely fia Iván

István fia Péter

1396. XII. 20. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 374–375., 393. sz.)

1396. XII. 21. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 375–376., 394. sz.)

1397. I. 6. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 376–377., 395. sz.)

István fia Péter

1397. III. 8. (Laszowski I. 145–146., 153. sz.)

⁵ Az oklevél a dátumnál csonka, ezért csak hozzátétőleges *datatio* állapítható meg.

⁶ Cerhenk névalak.

⁷ Cerhenk névalak.

[Simonovci]⁸ Iván fia
György 1398. XI. 25. (Laszowski I. 464.,
2. sz.)

Simon fia Tamás 1399. VIII. 19. (CD XVIII.
477–479., 334. sz.)

[Simonovci]⁹ Iván fia
György 1407. VI. 12. (ZsO. II/2. 5566. sz.)

Simonovci Iván fia
György 1408. III. 15. (MNL OL DF
218652.¹⁰)

Domagovci Gergely fia
Iván 1412. I. 12. (Laszowski I. 164.,
174. sz.)

Simonovci Iván fia
György 1412. IX. 1. (ZsO. III. 2605. sz.)
1412. IX. 14. (ZsO. III. 2684. sz.)
1412. X. 16. (ZsO. III. 2800. sz.)

Mlakai György fia
Miklós 1413. V. 18. (Mályusz E.,
Pálos kolostorok 7. közlemény,
110., 108. sz.)

Simonovci Iván fia György
Mlakai György fia
Miklós 1416. II. 18. (HU-MNL-OL-DF
230952.)

Mlakai György fia Miklós
Drenovai Péter fia Pál 1417. II. 24. (ZsO. VI. 163. sz.)

Toplicai Tamás fia László
Mlakai György fia
Miklós 1417. X. 9. (ZsO. VI. 1003. és
1688. sz.)

Simonovci Iván fia
György 1417. XI. 23. (ZsO. VI. 1152. sz.)

Drenovai Péter fia Pál 1419. VI. 9. (Laszowski, Cvetko-
vići 58. 18. sz.)

Vrnovci Domonkos fia
Gergely 1421. II. 9. (ZsO. VIII. 83. sz.)

Mlakai György fia Miklós
Bedenicai Miklós fia Pál 1421. II. 22. (ZsO. VIII. 199. sz.)

Ra[domerci] Domonkos fia
Gergely 1421. VII. 18. (ZsO. VIII. 777.
regesztja)

Vrnovci Domokos fia
Gergely 1424. II. 11. (ZsO. XI. 115. sz.)

Mlakai György fia
Miklós 1424. IV. 7. (ZsO. XI. 405. sz.)
1424. IV. 14. (ZsO. XI. 436. sz.)
1424. VI. 9. (ZsO. XI. 673. sz.)

Supech-i György fia
Orbán 1426. V. 21. (ZsO. XIII. 604. sz.)

Mlakai György fia
Miklós 1427. III. 10. (ZsO. XIV. 257. sz.)

Mlakai Egyed fia Miklós
Marenczi János 1428. VII. 20. (ZsO. XV. 840. sz.)

Kalini [...] fia Pál¹¹ 1434. X. 6. (HU-MNL-OL-DF
231139.)

[Domagovići] Tamás [deák]¹²
Žitomiri Máté fia
György 1437. IX. 26. (HU-MNL-OL-DF
231167.)

Domagovići Tamás deák (litteratus)
Žitomiri Máté fia György
Scsitarjevói¹³ János fia
Péter 1438. I. 31. (Tkalčić, Mon. civ.
Zagr. II. 139–140., 112. sz.)
1438. I. 31. (Tkalčić, Mon. civ.
Zagr. II. 141–142., 113. sz.)

Scsitarjevói János fia Péter
Domagovići Tamás deák (litteratus)
Žitomiri Máté fia
György 1438. II. 24. után (HU-MNL-OL-
DF 218743.)¹⁴

Domagovići Tamás
Žitomiri [Máté] fia
György 1438. IV. 26. (Tkalčić, Mon. civ.
Zagr. II. 153–156., 118. sz.)

8 Az oklevél nem adja meg a szolgabíró származási helyére utaló *de*+hely-
ségnevé összetételt, de a keresztnév és az apai keresztnév, valamint az idő-
beni közelség miatt az azonosítást helytállónak tarthatjuk.

9 Az oklevél nem adja meg a szolgabíró származási helyére utaló *de*+hely-
ségnevé összetételt, de a keresztnév és az apai keresztnév, valamint az idő-
beni közelség miatt az azonosítást helytállónak tarthatjuk.

10 Az oklevelet átírta Zágráb megye 1417. február 28-án (MNL OL DL
35926.) Ezen átirat alapján készült regesztája: ZsO. VI. 59. sz.

11 Az oklevél az apa nevének kiszakadt.

12 Az oklevél felső részén csonka, de mivel a korszakban egy Tamás nevű
szolgabíró volt, ezért az azonosítás valószínű.

13 *Sythar* névalak.

14 Az oklevél csonka másolatban őrződött meg, ami többek között a dátum-
mát sem tartotta fenn, azonban csak Albert király benne ártit oklevél után
kelhetett.

Scsitarjevói [János] fia Péter	1439. V. 18. (Zichy VIII. 652–653., 452. sz.)	Nez[pesai] Koz ¹⁶ János [...] fia Máté ¹⁷	1452. III. 5. körül (HU-MNL-OL-DF 257056.) ¹⁸
Črnkoveci Bálint	1443. március 14. (HU-MNL-OL-DF 231318.)	Nezpesai Koz János Brokonovci ¹⁹ Domonkos Lomnicai Fábrián	1452. III. 5. (Lukinović VII. 216–217., 209. sz.)
Beloslavceci Demeter fia Gergely	1444. VIII. 1. (HU-MNL-OL-DF 231211.)	Nezpesai Koz János Brokonovci Domonkos	1452. IV. 10. (HU-MNL-OL-DF 231308.)
Radomerci László fia Miklós Ebresi Benedek fia Gál	1447. VIII. 19. (Lukinović VII. 109–110., 106. sz.) 1447. VIII. 19. (Lukinović VII. 110., 107. sz.)	Csernkovci Bálint	1453. III. 21. (HU-MNL-OL-DF 231318.)
G[ul]etinci Mihály deák (litteratus)	1450–1459. X. 6. körül (HU-MNL-OL-DF 257031.) ¹⁵	Nezpesai Koz János	1453. X. 4. (HU-MNL-OL-DF 231330.)
Klokocsi Maretics György	1451. V. 18. (Tkal. II. 217., 159. sz.)	Nezpesai Koz ²⁰ János Vrnovci Mátyás	1457. V. 16. (HU-MNL-OL-DF 231390.)

15 Az oklevél szakadt, több helyen nehezen olvasható. A dátum két helyen is csonkult, egyrészt az elején, ami megadná, hogy Szent Mihály nyolcadához viszonyítva pontosan melyik napon kelt, másrészt a végén, azaz nem állapítható meg, hogy 1450 és 1459 között melyik évben íródott. A hát-lapon olvasható 16–17. századi feljegyzés 1450-re keltezi, tehát vagy ekkor sem volt már olvasható a pontos dátum, vagy valóban 1450-ben kelt az oklevél. A szolgabíró nevét részben olvashatatlanná teszi egy szakadás. Mivel azonban egyetlen másik Mihály deák fordul elő a 15. század közepén a zágrábi szolgabírák között, az 1460-ban adatolható Guletinci Mihály (vö.: Archontológia 1458–1526. II. 453), ezért az azonosítás helytállónak tekinthető. (Köszönöm Lakatos Bálint segítségét az oklevél színes fotójának elkészítésében.)

16 *Kooz* alakban.

17 Az oklevél csonkulása miatt csak a keresztnéve olvasható.

18 Az oklevél csonka, a dátumából csak a *..miscere, anno Domini supradicto* szavak olvashatóak. Mivel a megye jelentésében László nádor mandatumának dátuma sértetlenül őrződött meg, így az évvel kapcsolatban nem merülnek fel kételyek. A napi dátumot a töredéke alapján valószínűleg a *Reminiscere* vasárnaphoz viszonyítva adták meg, de a csonkulás miatt nem határozható meg pontosan.

19 Ma Brokunjevec.

20 *Kooz* alakban.

KOVÁCS VIKTÓRIA

Mátyás király 1468. szeptember 29-i dekrétumának csonka példánya a körösnadányi Nadányi család pusztakovácsi levéltárában

Czobor Alfréd a Turul 1936. évi 1–2. számának hasábjain számolt be a Magyar Királyi Országos Levéltár 1935 második félévi iratgyarapodásairól, ahol „a tudományos kutatást és olvasóinkat érdeklő, nagyobb terjedelmű, önálló csoportjai” között elősorolta a körösnadányi¹ Nadányi család pusztakovácsi² „levelesládáját” is, amely az M. Kir. OL-be öröklétként került be.³ A Nadányi-levéltár 0,14 iratfolyóméternyi,⁴ 16–19. századi iratok tartalmazó anyaga⁵ alig egy évtizeddel később, 1945 januárjában az épületben a Budapest ostromakor keletkezett tűzben a Mohács előtti oklevelek kivételével⁶ elégett: a középkori iratokat az Országos Levéltár Diplomati- kai Levéltárában a Q 249-es törzsszám alá, a DL 74574–74655 jelzetekre helyezték el. A Borsa nemből leágazó, a középkorban főleg Békés és Bihar megyében birtokos⁷ Nadányiak középkori oklevelei az 1323–1525 közötti időkört ölelik fel: az iratok között 72 (csonka vagy teljes) eredeti és 28, zömmel 18. századi másolat található.

A Diplomati- kai Levéltár adatbázisának a végéhez közeledő rekonstrukciója 2023 végén eljutott a Nadányi-levéltár utolsó DL-száamáig (DL 74655), borítékjában – több más család levéltár utolsó DL-száamához hasonlóan – több, szám szerint öt darab, annak idején három irat részeként azonosított és ennek megfelelően restaurált, az iratok közül „kihullott”, néhány soros oklevélfecsnivel. A DL papíralapú törzskönyvében „XV–XVI. sz. – Oklevéltöredék – 5 db.” bejegyzéssel jellemzett darabkákhoz időrendi mutatólap (ún. kékcédula)

1 Körösladány, Békés megye.

2 Ma Bakonszeg része, Hajdú-Bihar megye.

3 Czobor Alfréd: Hivatalos Értesítő a M. Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1935. év második felében. Turul 50. (1936) 42.

4 A terjedelemre vonatkozó adat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) egyik belső, digitális nyilvántartásában szerepel, forrását nem találtam meg.

5 A bekerülésről tájékoztat: HU-MNL-OL-Y 1-a-1935-541. [Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok (1875–1944).]

6 Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Budapest 1970. 707.

7 Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900. 211–213.; Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD Könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Bp. [2004.]: Borsa nem 2. Nadányi.

nem készült, így leírásukat pótolni kellett. A legtöbb konkrétumot az új nyilvántartásban DL 74655-b jelzetet kapó, körülbelül 7x17 cm-es vízfoltos, szétfoszlott szélű papírdarabról lehetett megállapítani: a töredék csonka sorai Mátyás király 1468. szeptember 29-i dekrétumának⁸ bevezetőjét és első rendelkezését⁹ rejtik (1. kép). A fragmentum minden valószínűség szerint a pátens formájában kiállított dekrétum egyik eredeti példánya – már ami megmaradt belőle.

A töredéken olvasható szöveg

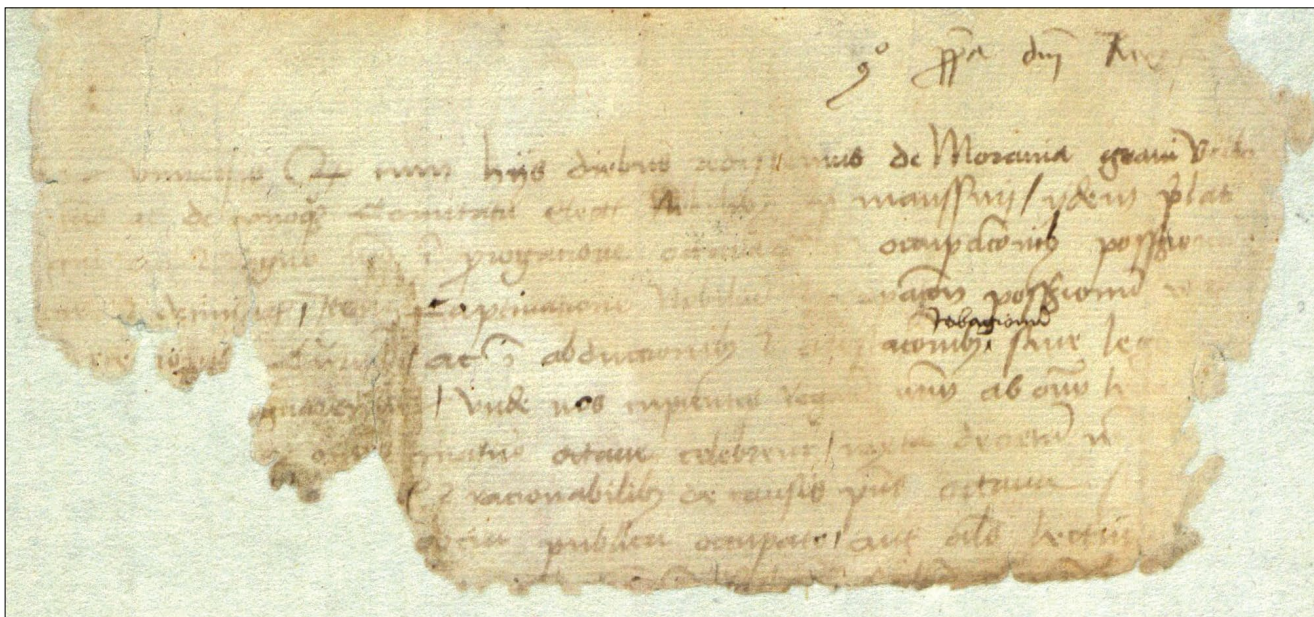
jobb oldalt, felül: commissio propria domini Regis

1. ... ..t universis, quod cum hiis diebus rediissemus de Moravia gravi bello ...
2. ... nostris ac de unoquoque comitatu electis nobilibus permansuri, iidem praelati ...
3. ... qui eis et regno nostro in prorogatione octavarum ac occupationibus possessionum ...
4. ... decimarum, item captivatione nobilium et occupationibus possessionum eorum ...
5. ... ..ece...ionib... curruum, ac in abductionibus et arrestationibus iobagionum sine lege ...
6. ... gnaremur. Unde nos cupientes regnum nostrum ab omni le ...
7. ... omnes quattuor octavae celebrentur in terminis iuxta decretum nostrum ...
8. ... is et rationabilibus de causis praesens octava sancti ...
9. ... gotia publica occupato, aut alias legitima ...

8 Mátyás dekrétumaira l. Teke Zsuzsa: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. Történelmi szemle 29. (1986) 2. sz. 197–218.

9 Az 1. articulusban a király elrendelte, hogy – amint azt „koronázási dekrétuma” (1464) előírja – mind a négy oktávát (nyolcados bírósági törvényszakot) meg kell tartani, egyúttal azonban a Szent Mihály napjához (ekkor kelt a dekrétum) kötődőt elhalasztotta. Vö. Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 262–263.

1. kép – Mátyás 1468. évi dekrétumának töredéke (HU-MNL-OL-DL 74655-b)

Az 1468. évi Mátyás-dekrétum szövege a történeti kutatás előtt a 19. század eleje óta ismert: már 1800-ban kiadta Kovachich Márton György,¹⁰ majd 1818-ban fia, Kovachich József Miklós is.¹¹ A Kovachich-kiadások – és részben az 1989-es, Döry-féle törvénygyűjtemény (*Decreta Regni Hungariae*) is¹² a szöveget a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivból az 1926-os badeni egyezmény értelmében azóta részben az Országos Levéltárba került Kollár-gyűjtemény *Decreta seu Constitutiones et diplomata quaedam Regni Hungariae* című kódexe alapján közölték.¹³ A Döry-féle *Decreta* a kiadáshoz az Esterházy család hercegi ágának levéltárában található kéziratot törvénygyűjteményt¹⁴ is felhasználta.¹⁵ A Mátyás-dekrétum szövegét az Esterházy-kódex a következő címmel közli: „A fenséges úr, Mátyás király 1468-ban, Pozsonyban kiadott

dekrétuma, ami Olgyai György mester úrnál, a királyi felség országbírójának ítélmesterénél van, pecsét alatt”.¹⁶ Ez arra mutat, hogy a szöveget a 16. század közepe táján másolhatták le, Olgyai György országbírói ítélmestersége ugyanis az 1550-es évek közepétől adatolható.¹⁷

Maga a dekrétum a 1468. évi pozsonyi országgyűlés határozatait tartalmazza. Az 1468 áprilisában Podjebrád György ellen indított cseh háború folytatásához a királynak pénzre volt szüksége, így – miután a költségek fedezésére szolgáló adó kirovására a rendek hozzájárulása szükségeltetett –, az uralkodó Pozsonyba országgyűlést hívott össze, ahol a rendek meg is ajánlották a kért adót, vélhetően a szokásos egy aranyforintot.¹⁸

Mátyás király 1468. szeptember 29-i dekrétuma bevezetésének és első törvencikkének szövege a Döry-féle *Decreta regni Hungariae* kiadásában (szögletes zárójelben a töredékből hiányzó részekkel):

[Nos Mathias Dei gratia rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. notum facimus tenore praesentium, quibus expedi] t universis, quod cum hiis diebus rediissemus de Moravia

10 M. G. Kovachich: Supplementum ad Vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem celebratorum. II. Budaë 1800. 196–208. Idézi: Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526.). (A Magyar Nemzet Története IV.) Bp. 1896. 227–229.
11 I. N. Kovachich: Sylloge decretorum comitialium regni Hungariae. I. Pestini 1818. 194–202. Idézi és kivonatolja: Szlemencsics Pál: Törvényeink története a vegyes házakbeli királyok alatt. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VII. Buda 1846. 379–382; idézi még: Bónis Gy.: A jogtudó értelmiség i. m. 262–263.

12 *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Franciscus Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. 174–178. (a továbbiakban: DRH) A dekrétum szövege az újabb, Bak-féle *Decreta regni* merítéséből kiesett. Vö. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Volume 3. 1458–1490 (Decreta regni mediaevalis Hungariae. Tomus 3. 1458–1490.)* Translated and edited by: Bak, János M et al. Los Angeles 1996. XV–XVIII.

13 HU-MNL-OL-I 7-32. pp. 468–472. [Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok Staatsarchiv: Handschriften, Kollár-gyűjtemény, 32. kötet.] Vö. *Pajkossy Gábor*: Magyar Országos Levéltár. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Repertórium. Levéltári leltárak 77. Kézirat. Bp. 1979. 13. 694.

14 HU-MNL-OL-P 108-71.-13. pp. 152–156. [Magánlevéltárak, Családi levéltárak, Esterházy család hercegi ága, Repositorium.]

15 Vö. DRH 1989. 173.

16 *Decretum serenissimi domini Mathiae regis anni 1468 Posonii editum, quod apud dominum magistrum Georgium de Olgya prothonotarium domini iudicis curie regie maiestatis etc. sub sigillo habetur* – HU-MNL-OL-P 108-71.-13. p. 152. A Kollár-kódex másolata későbbi, itt a cím már egyszerűsödött: *Decretum Mathie regis Hungariae Posonii anno 1468 editum: Quod apud magistrum Georgium sigillatum habetur* – HU-MNL-OL-I 7-32. p. 468.

17 Vö. pl. 1554: HU-MNL-OL-P 96-1.-1554-9. [Dessewffy család margonyai ágának levéltára]; 1555: HU-MNL-OL-P 96-1.-1555-2.; 1560: HU-MNL-OL-P 419-A-4.-36.-e [Károlyi-levéltár, Károlyi család nemzetségi levéltára, Bosnyák család]; 1561: HU-MNL-OL-P 608-1.-1561-5. [sovári Soós család]; 1568: HU-MNL-OL-P 18-A-I.-I.-54. [Baranyay család, bodorfalvi]; 1570: HU-MNL-OL-P 644-1.-387. [Sztáray család] Adatok forrása: az MNL OL „Reformáció kora: 1526–1570” c. adatbázisa.

18 Fraknói V.: A Hunyadiak kora i. m. 227–229.

gravi bello [per totam hanc aestatem fatigati in hanc civitatem nostram Poseniensem, ibidem per certos dies cum praelatis et baronibus] nostris ac de unoquoque comitatu electis nobilibus permansuri, iidem praelati [ac barones et nobiles inter alia, quae nobiscum pro firmiori statu regni nostri concluderunt, quosdam articulos duxerunt in medium], qui eis et regno nostro in prorogatione octavarum ac occupationibus possessionum [et aedificationibus novorum fortalitorum, necnon locatione camerarum salium nostrarum ac exactione victualium sacrae coronae et] decimarum, item captivatione nobilium et occupatione possessionum eorum, [item illationibus damnorum per exercitantes, ac laboribus castrorum, civitatum et exactionibus victualium, et r]ece[pt]ionib[us] curruum, ac in abductionibus et arestationibus iobagionum sine lege [et in multis aliis rebus praeiudicium non parvum fore declarabant, supplicantes insuper,

ut eis superinde remedium adhibere dignemur. Unde nos cupientes regnum nostrum ab omni le[vare] inquietudine, ut eo melius incitetur ad obsequium nostrum bonisque mentibus servire possit nobis et coronae.

I. Statuimus primo, quod] omnes quattuor octavae celebrentur in terminis iuxta decretum nostrum [tempore coronationis nostrae Albae editum absque omni favore et personarum acceptione omnibus tam maioribus, quam minoribus aequaliter; sed cert]is et rationabilibus de causis praesens octava sancti [Michaelis differatur; nec cuiquam deinceps prorogatio causae servetur, nisi extra regnum militanti vel in legatione et circa ne]gotia publica occupato, aut alias legitima [necessitate impedito. Servientes etiam in castris finitimis aut aliis intra regnum medio tempore quietis, et si hostes propinqui non infestant, saltem per procuratores in causis suis respondere teneantur.

E számunk szerzői

- B. HALÁSZ ÉVA PhD, tudományos munkatárs (MTA-HIM-SZTE-MNL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Bp.)
- HALMÁGYI MIKLÓS PhD, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára, Gyula)
- KOVÁCS VIKTÓRIA PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)
- KÖRMENDI TAMÁS PhD, habil. egyetemi docens, tanszékvezető (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelem Segédtudományai Tanszék, Bp.)
- NOVÁK ÁDÁM PhD, tudományos munkatárs (HUN-REN-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport, Debrecen)
- ÖLBEI TAMÁS, PhD-hallgató (Université de Lorraine – Debreceni Egyetem)
- RUDOLF VERONIKA PhD, egyetemi tanársegéd (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelem Segédtudományai Tanszék, Bp.)
- VISEGRÁDI RENÁTA tudományos segédmunkatárs (HUN-REN-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport, Debrecen)

TÁJÉKOZTATJUK KEDVES OLVASÓINKAT,

hogy a Turul kiadói jogait 2023-tól a folyóiratot alapító *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* (MHGT) vette át. A továbbiakban a Turul terjesztését is az MHGT szervezi. Az átadás-átvétellel, valamint a meglévő előfizetések további fenntartásával kapcsolatos információk megtalálhatók a **Turul folyóirat új honlapján**: <https://turul.mhgt.hu/>

Az új honlapon (a *Lapszámok* menüpontban) elérhetők a folyóirat megjelent számai, letölthető PDF formátumban. (Az 1883–2009 közötti lapszámok évenként egy fájlban, míg a 2010 utániak füzetenként külön-külön tölthetők le.) Ugyanitt található a folyóirat további Internetes elérhetőségeit tartalmazó linkgyűjtemény is.

Felhívjuk Kedves Előfizetőink figyelmét, hogy a kiadó-váltás eredményeként,
a folyóirat előfizetési bankszámlaszáma is megváltozott!

Kérjük szépen, hogy előfizetési díjaikat, a továbbiakban a következő bankszámlára utalják:

Bankszámlaszám: 16200223-10176344

Számlatulajdonos neve: Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(Szükség esetén rövidítve is írható, pl.: „Magyar Heraldikai és Gen. Társ.” vagy „MHGT”)

Számlavezető bank neve: MagNet Magyar Közösségi Bank Zrt.

Nemzetközi átutaláshoz szükséges, kiegészítő adatok:

IBAN (nemzetközi bankszámlaszám): HU84 1620 0223 1017 6344 0000 0000

Számlavezető bank BIC (SWIFT) kódja: HBWEHUBH

Az előfizetési díj összege a 2023. évben is változatlan.

Belföldi előfizetőink részére:

3000 forint/évfolyam (= 4 × 750 forint/füzet).

Külföldi előfizetőink részére:

európai szállítási cím esetén: 35 EUR; tengerentúli szállítási cím esetén: 40 USD.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Századok folyóirat közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját!

A részletekről honlapunkon (<https://turul.mhgt.hu/>), a *Szerzőinknek* menüpontban olvashat.

Ugyanitt található a levéltári hivatkozások szabályzata is.